

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Hermann Veronika

2016

Az egészséges környezethez való jog átfogó védelme az Emberi Jogok
Európai Bíróságának gyakorlatában

Doktori értekezés

PTE ÁJK Doktori Iskola, Nemzetközi- és Európai jogi alprogram

Szerző: Hermann Veronika

Témavezetők:

Horváth Zsuzsanna egyetemi docens

Mohay Ágoston Csanád adjunktus

Pécs, 2016

Tartalomjegyzék

1. Bevezető.....	3
1.1. A központi probléma meghatározása	3
1.2. Alapfogalmak	5
1.2.1. Környezet.....	5
1.2.2. Egészséges	5
1.3. A téma aktualitása.....	6
1.4. Az értekezés felépítése és alkalmazott módszerek.....	8
1.5. A tézisek összefoglalója.....	9
2. Az egészséges környezethez való jog koncepciója	20
2.1. Az elmélet.....	21
2.1.1. A környezet és az emberi jogok kapcsolata	21
2.1.2. Emberi jogi attribútumok	27
2.1.3. Az egészséges környezethez való jog, mint emberi jog és annak tárgya.....	40
2.1.4. Az egészséges környezethez való jog alanyi köre	44
2.2. A gyakorlat.....	48
2.2.1. Nemzetközi egyezmények és soft law források	49
2.2.2. Alkotmányos szabályozás	59
2.2.3. Az Európai Unió releváns szabályozása	119
2.3. Következtetések.....	137
3. Az egészséges környezethez való jog jogállása az EJEB joggyakorlatában	140
3.1. AZ EJEE jelentősége a környezetvédelemben.....	141
3.2. Élethez való jog.....	145
3.3. Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog	147
3.4. Tulajdonhoz való jog	153
3.5. Környezeti eljárási jogok	156
3.5.1. Információhoz való jog	156
3.5.2. Döntéshozatalban való részvétel.....	160
3.5.3. Igazságszolgáltatáshoz való jog.....	161
3.6. Közös értékek.....	168
3.7. Jogérvényesítés	169

3.7.1. A kérelem beadása és a 47-es szabály	169
3.7.2. Elfogadhatósági vizsgálat.....	171
3.7.3. Bírói formációk.....	176
3.7.4. Harmadik fél beavatkozása.....	177
3.7.5. Egyezség.....	177
3.7.6. Ismétlődő ügyek	178
3.7.7. Igazságos elégtétel	178
3.7.8. Az ítélet végrehajtása	178
3.8. Összegzés	178
4. Konklúzió	183
Melléletek	197
Ábrák jegyzéke	215
Jogesetek jegyzéke.....	216
Bibliográfia	219

1. Bevezető

1.1. A központi probléma meghatározása

1.2. Alapfogalmak

1.2.1. Környezet

1.2.2. Egészséges

1.2. A téma aktualitása

1.3. Az értekezés felépítése és alkalmazott módszerek

1.4. A tézisek összefoglalója

1.1. A központi probléma meghatározása

Napjainkban a nemzetközi közösségnek többek között olyan globális környezeti problémákkal kell szembenéznie, mint a klímaváltozás, a vízhiány, a hulladékprobléma, vagy a biológiai sokszínűség rohamos csökkenése. A nemzetközi környezetjog¹ határozott fejlődést tudhat maga mögött e globális környezeti problémák megjelenésével összhangban. A környezeti tárgyú nemzetközi jogi dokumentumok 1972 óta tartó² gyarapodásával párhuzamosan lett vizsgálatok tárgya a környezetvédelem és az emberi jogok védelmének kapcsolata.

Az emberi jogok védelme és a környezetvédelem közötti összefüggések felismerése, valamint e két védelmi rendszer összekapcsolása hívta fel a figyelmet egy

¹ Az értekezésben a *környezetjog* kifejezést használom *környezetvédelmi jog* helyett a jogágra való utalásként. Ahogyan arra Bándi Gyula, Fodor László és Kecskés Gábor is rámutatott, a *környezetjog* kifejezés jogilag pontosabb, valamint az jobban megfelel az eredeti angol szóhasználatnak (*environmental law*), mint a *környezetvédelmi jog* kifejezés. Lásd: Kecskés Gábor: *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*, doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 4-5. o.; *A környezetvédelmi joghoz képest a környezetjog jelentéstöbbletet hordoz*. Fodor László a *környezetjoghoz* nemcsak a kifejezett környezetvédelmi normákat érti, hanem az „azokkal szükségszerűen összefonódó ipari, energetikai, mezőgazdasági, közlekedési, pénzügyi és más előírásokat is”. Lásd: Fodor László: *A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásainak tükrében*, Miskolci Jogi Szemle, 2. évfolyam, 2007 1. szám, 5. o.; A környezetjog jelentése tehát tágabb, mint a környezetvédelmi jogé, mivel a környezetvédelem mindazon magatartások összessége mely a környezet állapotát fenntartja, illetve javítja. Lásd: Bándi Gyula: *Környezetjog*. Szent István Társulat, Budapest, 2014. 12. o.

² 1972-ben Stockholmban került megrendezésre a nemzetközi környezetjog kezdetét jelentő ENSZ Környezeti Világkonferencia, mely során elfogadásra került az ún. Stockholmi Nyilatkozat.

meghatározott tulajdonsággal bíró (*egészséges*) környezethez való jog elismerésének az igényére. A környezet védelme az emberiség akut feladatai között szerepel. A környezetet minden ésszerű és lehetséges eszközzel védeni kell, egyrészt önvédelmi okokból, másrészt, morális kötelességből. *Egy* lehetséges eszköz lehet a környezet emberi jogi eszközökkel történő védelme, amely az egészséges környezethez való jog megfelelő szabályozásában ölthet testet.

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (*továbbiakban EJEE vagy Egyezmény*), mint az emberi jogok európai regionális védelmének bázisa, nem tartalmaz kifejezett rendelkezést az egészséges környezethez való jogról, sem az emberi környezet védelméről. Az Egyezmény rendszere csak közvetve járul hozzá a környezetvédelemhez az Emberi Jogok Európai Bíróságának (*továbbiakban Bíróság, strasbourgi bíróság vagy EJEB*) gyakorlata által. A strasbourgi bíróság ugyanis már levezette az egészséges környezethez való jog néhány elemét az Egyezményből. Ez a megoldás azonban csak a fennálló jogok környezeti dimenziójának a felismerését jelenti, és nem pedig a fennálló rendszernek környezeti jogokkal való bővítését. A meglévő védelem szintje így vélhetően alacsonyabb a megvalósíthatónál.

Célom, hogy bemutassam, hogyan védhető a környezet a lehető legnagyobb mértékben az Emberi Jogok Európai Bírósága által. Az értekezés így nem környezetjogi, hanem emberi jogi elemzés annak ellenére (*vagy azzal együtt*), hogy a témája *lato sensu* a környezetvédelem. A tanulmány központi kérdése a következő: *Hogyan biztosíthatja az Emberi Jogok Európai Bírósága az egészséges környezethez való jog átfogó védelmét?* Az értekezés fő kérdésének a megválaszolásához az alábbi alkérdések tárgyalása szükséges:

- Mi igazolja a környezet emberi jogi eszközökkel történő védelmét?
- Hogyan határozható meg az egészséges környezethez való jog alanyi köre?
- Melyek az egészséges környezethez való jog tartalmi elemei?
- Az egészséges környezethez való jog mely elemeit védi az EJEE, illetve a strasbourgi bíróság?
- Hogyan biztosíthatná az EJEE, valamint az EJEB az egészséges környezethez való jog hiányzó elemeinek védelmét?

1.2. Alapfogalmak

1.2.1. Környezet

A *környezet* egy átfogó kategória, amely magában foglalja a természeti környezetet, az épített környezetet, valamint az emberi környezetet. Az emberi környezet kategóriába többnyire a fogyasztóvédelmi és élelmiszerszabályozási rendelkezések sorolhatóak. Az épített környezet a kulturális örökség egyes, természeti képhez szorosan kapcsolódó, építészeti emlékeit soroljuk.³ Az egészséges környezethez való jog (*így jelen értekezés is*) a természeti környezet kategóriájához kapcsolódik, melynek a legáltalánosabban elfogadott definíciója az Európa Tanácshoz kötődik. Az 1993-ban Luganóban aláírt környezetre veszélyes tevékenységek által okozott károkért való polgári felelősségről szóló egyezmény 2. cikke értelmében a környezet magában foglalja a természetes erőforrásokat, legyenek azok élők vagy élettelenek, mint amilyen a levegő, víz, talaj, flóra és a fauna és az ezek közötti kölcsönhatások.⁴ Ugyancsak idetartoznak mindazok a vagyontárgyak, amelyek a kulturális örökség részeit alkotják; illetve a tájkép meghatározó jellemzői. Bándi Gyula szerint a környezet fogalmát a lehető legtágabb értelemben szükséges használni, mivel minden pontosítás, értelmezés a környezettel kapcsolatos elképzeléseinket meg nem engedhető módon szűkítheti.⁵

1.2.2. Egészséges

Az egészséges jelző az egészséges környezethez való jog esetében természetesen nem a környezetre irányul, hanem az egyénre, aki a környezet része: az egyén egészségét nem károsító, azt nem veszélyeztető környezethez való jogról beszélhetünk. Az Egészségügyi Világszervezet a következőképpen határozza meg az egészség fogalmát: „Az egészség a teljes testi, szellemi és szociális jólét állapota, nem pusztán

³ Kecskés Gábor: *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban, doktori értekezés*. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 28. o

⁴ Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment: Art. 2 par. 10: "Environment includes: – natural resources both abiotic and biotic, such as air, water, soil, fauna and flora and the interaction between the same factors; – property which forms part of the cultural heritage; and – the characteristic aspects of the landscape."

⁵ Bándi Gyula: *Környezetjog*. Szent István Társulat, 2014;

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_539_Kornyezetjog/ch01.html (2016. január 24.).

a betegség vagy fogyatékosság hiánya.”⁶ Az egészség a funkcionalitás az egyén számára megfelelőnek ítélt szintje, melyeket alapvető tényezők (*egészségdeterminánsok*) alakítanak.⁷ Az egészségdeterminánsok legfőbb kategóriái⁸ között szerepel a fizikai környezet is. A fizikai környezet tehát hatással lehet az egyén testi és szellemi állapotára.

1.3. A téma aktualitása

„A környezeti probléma, amellyel szembenézünk, a legkomolyabb veszélyt jelenti emberiségre nézve, az emberi faj létezése óta (...)”⁹ kezdte vitaindító előadását C. G. Weeramantry bíró 2014. április 24-én, Budapesten a „Fenntartható jövő modell-intézményei” elnevezésű nemzetközi konferencián.

Az ember – mint természetes személy *per se*; illetve, mint jogi személy mögött álló egyén – haszonszerzés érdekében, információ hiányából adódóan, felelőtlenségből és/vagy szükségből drasztikus hatással tud lenni a környezetre, annak ellenére, hogy a környezet az ember fennmaradásának nélkülözhetetlen feltétele. Ezen általános igazság komolyságát, kiterjedtségét és komplexitását szemléltetik az alábbi példák:

- Emberi tevékenység hatására a Kazahsztán és Üzbegisztán határában található Aral tó majdhogynem teljesen kiszáradt. A tó vízfelülete 1960-ban több mint 68 900 km² volt, pár éven belül ez a szám akár nulla is lehet. A környezetet ért nyilvánvaló kár mellett, a világ valaha volt negyedik legnagyobb tavára épülő halászat a drasztikus vízcsökkenés hatására teljesen összeomlott. A megmaradt

⁶ Egészségügyi Világszervezet (WHO) Alapokmány preambuluma.

⁷ Ádány Róza: *Megelőző orvostan és népegészségtan*. Medicina Könyvkiadó Zrt. 2011, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_524_Megelozo_orvostan_nepegeszsegtan/ch03s05.html (2016. január 24.).

⁸ Jövedelmi támogatottság (*jövedelmi viszonyok*), társadalmi támogatottság (*szociális ellátórendszer fejlettsége*), iskolázottság, foglalkoztatottság és munkakörülmények (*gazdasági helyzet*), fizikai környezet, magatartási, életmódtényezők, egészséges fejlődés (*gyermekkor*) biztosítottága, egészségügyi szolgáltatások fejlettsége és elérhetősége, genetikai (*biológiai*) tényezők, kulturális sajátosságok.

⁹ C. G. Weeramantry: „The environmental problem now facing humanity poses the most serious danger to mankind since the human race began.” Elhangzott 2014. április 24-én, Budapesten a „Fenntartható jövő modell-intézményei” nemzetközi konferencián, C. G. Weeramantry bírónak, a Nemzetközi Bíróság volt alelnökének vitaindító előadásán.

víz műtrágyával és növényvédő szerekkel szennyezett, valamint a kiszáradt tómeder felől mérgező só-viharok a környező szárazföldi területeket is pusztítják.¹⁰

- 1976 és 1991 között a Shell és a Nigériai Nemzet Olajtársaság visszafordíthatatlan környezeti károkat okozott olajkitermelésével Nigéria déli részén, a Niger folyó deltájában. Az olajkitermelés során a környezetbe folyt közel 1,6 millió gallon olaj, valamint az olajkutaknál elégetett gáz rendkívüli mértékben szennyezte a vizet, a levegőt és a talajt. E kiterjedt környezetszennyezés/károsítás drasztikus hatással volt a helyi lakosság (*Ogoni törzs*) életminőségére/életére. Az Ogoni törzs elégedetlenségére a kormány válasza – az érintett olajipari vállalatok közbenjárásával – véres megtorlás volt.¹¹
- Az Amazonas medencében történő esőerdőirtás – amely mind a generációk közötti, mind a generáción belüli méltányosság hiányának kitűnő példája – megfélékezhetetlennek látszik. Bár a sokszor illegális erdőirtás ideig-óráig megélhetést jelent a lakosságnak, az rendkívüli károkat okoz a helyi, valamint globális szinten egyaránt: a kontrollálatlan, drasztikus erdőirtás hozzájárul a klímaváltozáshoz, erodálja a talajt, veszélyezteti a biológia sokféleséget, illetve lehetetlenné teszi az évszázadok óta az erdőkben élő és az erdőktől függő őshonos kultúrák fennmaradását. Az illegális fakitermeléssel sújtott területekről származó termékek egyik fő piaca nem más, mint Európa. Az Európai Unió (elsősorban *Hollandia, Németország, az Egyesült Királyság, Olaszország és Franciaország*) ugyanis az erdőirtásokat okozó termékek (*pálmaolaj, marhahús, szója... stb.*) importjában az elsők között szerepelnek.¹²
- Hazai példaként említendő a 2010-es vörös-iszap katasztrófa, melyet nemcsak Magyarország, de Európa egyik legsúlyosabb környezeti katasztrófájaként tartunk számon. 2010. október 4-én a Veszprém megyei Kolontár határában

¹⁰ Az Aral tóról készült műholdfelvételeket lásd:

http://earthobservatory.nasa.gov/Features/WorldOfChange/arial_sea.php (2015. november 23.). A jelenségről bővebben lásd: <http://www.eoearth.org/view/article/51cbeef47896bb431f68eb68/> (2016. január 3.).

¹¹ Az Ogoni ügyről bővebben lásd: <http://www.cesr.org/downloads/AfricanCommissionDecision.pdf> (2015. november 23.).

¹² Az Amazonas medence menti erdőirtás és az EU kapcsolatáról bővebben lásd:

http://www.fern.org/sites/fern.org/files/Stolen%20Goods_EN_0.pdf (2015. november 23.).

történt gátszakadás következtében közel 1 millió m³ iszap és lúgos zagy ömlött ki megközelítőleg 1000 hektárnyi területet árasztva el. A katasztrófa következtében tíz ember életét veszítette és több mint 150 ember megsérült. A hosszú távú környezeti és egészségügyi hatások egyelőre felmérhetetlenek.¹³

A környezeti károkozás szinte minden esetben az embert is érinti: a természetes- és a jogi személyt, az egyént és a kollektívát, a jelen és a jövő generációkat egyaránt. A környezet emberi jogi eszközökkel történő védelme egy jogi eszköz a sok közül a környezetszennyezés megállítására. A környezetvédelem emberi jogi kérdés is, így az említett tendenciákat figyelembe véve elmondható, hogy egészséges környezethez való jog védelme aktuálisabb, mint valaha. Az aktualitás ellenére az európai emberi jogvédelem bázisát jelentő Emberi Jogok Európai Egyezménye nem tartalmazza az egészséges környezethez való jogot, továbbá az Emberi Jogok Európai Bírósága mindösszesen egy-egy elemében védi azt.

1.4. Az értekezés felépítése és alkalmazott módszerek

Az értekezés eredményeinek gyakorlati alkalmazhatósága érdekében a kutatásom során átfogó megközelítést igyekeztem megvalósítani. Nem csak a szűk értelemben vett jog területét vizsgáltam, de a kapcsolódó és releváns filozófiai, természettudományos, közgazdasági és statisztikai eredményeket is figyelembe vettem. Jogi kutatásom továbbá nem korlátozódott a nemzetközi jogra, ugyanis releváns alkotmányjogi illetve jogbölcseleti és jogfilozófiai források is felhasználásra kerültek.

Az értekezés három nagy logikai egységből áll:

- Az első egység (*második fejezet: Az egészséges környezethez való jog koncepciója*) az egészséges környezethez való jog elméletét tárgyalja. Itt kerül bizonyításra a környezet emberi jogi eszközökkel való védelmének létjogosultsága, valamint az egészséges környezethez való jog meghatározása. E fejezetben kerülnek elemzésre az egészséges környezethez való joggal kapcsolatban releváns

¹³ A bővebben lásd: Kolontár-jelentés, a Vörösiszap-baleset okai és tanulságai, Budapest 2011; <https://drive.google.com/file/d/0B2VBBNvcrLcZYjc3MTQ4ZTAatNGNIMi00ZTEeXLTkwMDktNmU0NmYxYTMzOWFl/view?pli=1> (2015. november 23.); Országgyűlési vizsgálóbizottsági jelentés a vörösiszap katasztrófáról: <http://www.parlament.hu/irom39/04795/04795.pdf> (2015. november 23.).

nemzetközi egyezmények, *soft law* dokumentumok, az Európa Tanács államainak alkotmányos szabályozása, általános jogelvek, valamint kiemelkedő jogtudósok véleményei. A releváns (*strasbourgi*) bírói döntések bemutatásra az értekezés koherenciája okán a harmadik fejezetben kerül sor. A vizsgálat eredményeként szemléltetésre kerül az egészséges környezethez való jog alanyi köre és tartalma. Az értekezés ezen első egysége elméleti fejezet, ahol analitikus kutatási módszert használtam.

- A második egység (*harmadik fejezet: Az egészséges környezethez való jog jogállása az EJEB gyakorlatában*) az egészséges környezethez való jog jogállását mutatja be az EJEB gyakorlatában, így ez a fejezetet szükségszerűen leíró és esetjogi meghatározottságú. Kutatásom során igyekeztem az EJEB minden olyan döntését és ítéletét megvizsgálni, ahol az egészséges környezethez való jog első egységben levezetett elemi fellelhetőek. Egy-egy eset bemutatásának részletessége eltérően alakul az alapján, hogy azok a tézisek igazolásához mennyire szükségesek.
- A harmadik egység (*negyedik fejezet: Konklúziók*) tartalmazza az előző részek összefoglalását, a következtetéseket, valamint a *de lege ferenda* javaslatokat. A levont következtetések fogalmazzák meg azt, hogy milyen tartalmi elemei is vannak az egészséges környezethez való jognak és azokat az EJEB hogyan védi. A kutatási eredmények figyelembevételével javaslatokat fogalmazok meg az egészséges környezethez való jog átfogó strasbourgi szabályozása érdekében. A javaslatok megfogalmazásánál mindig szem előtt tartottam, hogy azok a tudományosság és a jog mércéjével mérve kivitelezhetőek legyenek. A politikai elkötelezettség hiánya nem befolyásolt abban, hogy megfogalmazzam, mely lépésekkel érhető el a kitűzött cél: az egészséges környezethez való jog EJEB általi átfogó védelme.

1.5. A tézisek összefoglalója

- Az emberi jogok és a környezet védelme közötti kapcsolat kiinduló pontja az a tény, hogy meghatározott környezeti károkozás sérthet egyes emberi jogokat, valamint az egészséges környezet elősegíti bizonyos emberi jogok élvezetét. E komplex összefüggérendszerrel kapcsolatos nézetek alapján az egészséges környezethez való jog elméletének központi kérdéskörei a következők: önálló

emberi jogként való elismerés, a jog mögött meghúzódó védendő érték (*tárgy*), a jog alanyi köre, valamint a jog tartalmi elemei.

- A nemzetközi jog által eddig védelem alá vont emberi jogok tárgyai természetükben eltérőek, e jogokat az emberi méltóság mégis összeköti. Az emberi méltóság sérelme nem minden esetben idéz elő emberi jogi sérelmet, valamint nem minden – az emberi méltósággal összefüggésbe hozható – élethelyzet fedhető le egy emberi joggal. A nemzetközi jog által már elismert emberi jogok *stricto sensu* tárgyai (*inter alia* élet, szabadság, biztonság, jogalanyiség, jogorvoslat, tisztességes tárgyalás, állampolgárság, házasság, tulajdon, munka, pihenés, oktatás, egészség, kultúra, tudomány, művelődés) végső soron egy-egy szükségletet jelölnek, amelyek közvetve biztosítják a méltóságot.
- A szükségletek azok a tényezők, amelyek egyfajta filter-funkciót ellátva kiemelik a méltóság kategóriájából azokat az emberi méltósággal kapcsolatos élethelyzeteket, amelyek alkalmasak emberi jogvédelemre.
- A szükségletek az alapvető biológiai szükségletektől a komplex pszichológiai motivációkig terjedhetnek. Fontossági sorrendet felállítani a szükségletek között, csak általánosítással lehet, mivel azok kultúránként, földrajzilag, korszakonként, korosztályonként és nem utolsósorban egyénenként folyamatosan változnak, még ha nem is drámai mértékben. A fiziológiai szükségletek szerepe azonban mindenképpen kiemelendő: ahogyan a *ius cogens* normák egyfajta hierarchiát visznek a nemzetközi jog forrásai közé, úgy a fiziológiai szükségletek is meghatározó jelentőséggel bírnak a szükségletek között, hiszen azok – ellentétben a többi szükséglettel – elengedhetetlenek az emberi élethez, az emberi létfenntartáshoz.
- Minden emberi jog megfeleltethető egy, vagy több szükségletnek, csak úgy, ahogyan minden szükséglet kifejezhető egy vagy több emberi joggal. Az emberi szükségletek tehát a méltóság bizonyos szintű 'leképezését' jelentik. A méltóság absztrakt halmazából a szükségletek emelik ki a jog által értelmezhető élethelyzeteket. Az emberi jogok speciális tárgyai így hozzárendelhetőek egy-egy szükséglethez.
- Az egészséges környezethez való jog alapvetően a fiziológiai szükségletekhez köthető. E jog mögött meghúzódó legerősebb szükséglet ugyanis az élet természeti alapjainak védelme iránti igény.

- Az egészséges környezethez való jog általános célja a méltóság védelme, míg speciális célja a környezet védelme. Az egészséges környezethez való jog a környezetet emberi jogi eszközökkel védi, így az szükségképpen korlátozott. A környezet az egészséges környezethez való jog alapján nem önmagából fakadó értéke miatt részesül védelemben, hanem azért, mert az az emberi élet alapját képezi, és így az emberi méltóság biztosításához elengedhetetlen. Az egészséges környezethez való jog *strico sensu* tárgya tehát a környezet, mint az emberi létfenntartás feltétele/az emberi élet természeti alapja, és célja ezek védelme. Ez a tárgy megfeleltethető egy emberi szükségletnek (*fiziológiai szükséglet*), amely alkalmassá teszi arra, hogy a nemzetközi jog, az egészséges környezethez való jogot önálló emberi jogként védelem alá vonja.
- A megvizsgált nemzetközi jogi jogforrásokból látható, hogy a nemzetközi közösség már el/felismerte az egészséges környezethez való jogot. Annak védelmét azonban inkább kívánatos célként semmint klasszikus védelmi jellegű alanyi jogként kezeli.
- Az egészséges környezethez való jog eljárási oldala már dinamikusabb képet mutat. A környezeti eljárási jogok védelme terén a legnagyobb előrelépést az Aarhusi Egyezmény jelenti, amely egyúttal a környezeti eljárásjogok európai védelmi rendszerének a legmagasabb védelmi standardját adja. Az Aarhusi Egyezmény a leghatékonyabb megoldásokat felhasználva, a környezeti információhoz való jog, a döntéshozatalban való részvétel, valamint az igazságszolgáltatáshoz való jog részletes szabályait adja. Maga az Európai Unió is csatlakozott az Aarhusi Egyezményhez. Ennek ellenére az EU környezeti eljárási joga hiányos: az nem biztosítja az önálló igazságszolgáltatáshoz való jogot. Az EU jog az egészséges környezethez való jogot, mint alanyi jogot sem szabályozza. A nemzetközi és EU jogforrásokat tekintve eddig tehát csak az egészséges környezethez való jog eljárási oldala nyert teret.
- Az Európa Tanács 47 tagállamának alkotmányban a következő elemek találhatóak meg az egészséges környezethez való joggal kapcsolatban:
 - környezeti eljárási jogok;
 - jövő generációkért érzett felelősség;
 - környezetvédelem, mint állami cél/feladat, állampolgári kötelezettség, vagy mint más alkotmányos jogok korlátozási alapja;
 - természeti erőforrások racionális használata;

- kompenzáció/szennyező fizet elv;
 - környezeti károsítás tilalma;
 - megelőzés/elővigyázatosság elve.
- Az ET államok többsége rendelkezik az egészséges környezethez való jogról, a generációk közötti méltányosságról, valamint az állam kötelességévé teszi a környezet védelmét. A környezet védelme, a generációk közötti méltányosság illetve az egészséges környezethez való jog maga az ET államok többségében alkotmányos érték. 47 államból 30 állam alkotmányában található meg a környezet védelme, mint érték, vagy kötelezettség; 27 alkotmányban az egészséges környezethez való jog maga; valamint 26 állam alkotmányában a generációk közötti méltányosság elve. Európa polgárainak közel 2/3-át olyan alkotmány védi, amely tekintettel van nem csak a környezet védelmére, de az egészséges környezethez való jogra, és a generációk közötti méltányosságra is. Egyes alkotmányok részletesebb vizsgálatánál látszik, hogy attól, hogy egy alkotmány *expressis verbis* tartalmazza az egészséges környezethez való jogot, netán alkotmányos alapjognak is minősíti azt, az nem feltétlenül jelenti e jog klasszikus védelmi jellegű alanyi jogként való kezelését (*Magyarország*). Ugyanakkor egyes államok alkotmánya bár nem tartalmazza e jogot, az alkotmányos szabályozás mégis olyan magas és komplex szintet ér el, hogy az egészséges környezethez való jog egyes elemei gyakorlatilag védelmet nyernek (*Svájc*). Más államok esetében bár csekély számú környezetvédelmi rendelkezést találunk az alkotmányban, de a bírói gyakorlat levezette az egészséges környezethez való jogot az alkotmány más rendelkezéseiből (*Olaszország*).
- A vizsgált jogforrásokban találunk egyéni és kollektív jogvédelmet is. Az ET 47 tagállamának 26 alkotmánya említi a jövő generációkat, mint védendő kört. Mi indokolja a jövő nemzedékek érdekvédelmét, valamint a kollektív jogvédelmet az egészséges környezethez való jog rendszerében? E kérdés megválaszolásához a fenntartható fejlődés a kulcs. A fenntartható fejlődés egy olyan fejlődés kívánalma, amely kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk képességét saját célkitűzéseinek kielégítésére. A fenntartható fejlődés fogalmával egybevág a generációk közötti méltányosság, amely azt fejezi ki, hogy egy generációnak úgy kell kielégíteni a szükségleteit, hogy az ne veszélyeztesse a rákövetkező generációt, saját szükségleteinek kielégítésében. Egy fejlődés csak akkor fenntartható, ha a generációk közötti méltányosság biztosított.

A generációk közötti méltányosság tehát *sine qua non* eleme a fenntartható fejlődésnek.

- A generációk közötti méltányosság nem egyenlő a generáción belüli méltányossággal, amely egy adott generáción belüli, a méltányosságból fakadó jogokat és kötelezettségeket jelenti. A generációk közötti méltányosság, a generáción belüli méltányosság nélkül nem valósulhat meg. A jelen generáció, mint kollektíva, a generációk közötti méltányosságon alapuló környezeti jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik, míg az egyén joga a generáción belüli méltányosságból eredeztethető. A generáción belüli és a generációk közötti méltányosságból adódóan a jelen generációnak meg kell őriznie a természeti erőforrásokat, fenn kell tartania a környezet minőségét, és lehetővé kell tennie a jövő generációk számára, hogy hozzáférjenek ehhez az örökséghez. E kötelezettség pozitív oldala a környezet minőségének megőrzése, negatív oldala pedig a környezetszennyezés és a környezeti károkozás megelőzése.
- Az egészséges környezethez való jog tehát nem csak a jelen generáció, de a jövő generáció érdekeit is védi, azonban csak a jelen generáció esetében beszélhetünk jogról. A jövő generáció esetében, jogalany híján csak az egészséges környezethez fűződő érdekről, és így érdekérvényesítésről lehet beszélni.
- A környezetszennyezés sérthet bizonyos emberi jogokat: az élethez való jogot, az egészséghez való jogot, a magán és családi élethez való jogot vagy a tulajdonjogot. Fontos elhatárolni az egészséges környezethez való jog sérelmét, a környezetszennyezés által más emberi jogokban bekövetkezett sérelmekről. A környezethez való jog tárgya ugyanis nem az élet, az egészség, a magán- és családi élet, vagy a tulajdon, hanem a környezet. Az egészséges környezethez való jog *stricto sensu* célja a környezetnek, mint az emberi élet természeti alapjainak a védelme. Egészséges környezethez való jog helyett így pontosabb *környezet védelméhez való jog* kifejezés. A környezet védelméhez való jognak azonban nincs egy klasszikus értelemben vett alanyi jogi része, mivel e jog tárgya nem köthető kifejezetten egy jogalanyhoz (*egy egyénhez vagy egy kollektívához*). A környezet védelméhez való jog *kvázi* alanyi oldala a környezet védelme, a környezetszennyezés megelőzése, valamint a természeti erőforrások racionális használatának biztosítása, mint állami kötelezettségek. Ezen kötelezettségek a környezet védelméhez való jog eljárási jogaival kényszeríthetők ki.

· A környezet védelméhez való jog az eljárási oldala alapján tartalmazza a környezeti információhoz való jogot, a döntéshozatalban való részvételhez való jogot, és az igazságszolgáltatáshoz való jogot is. Ezen három eljárásjog segítségével biztosítható emberi élet alapjainak védelme, a jelen és a jövő generációk érdekében. E három eljárási jog mindenkit megillet. Az egyéneket azért, mert ők a jelen generáció megtestesítői. A környezetvédelmi nem-kormányzati szervezeteket pedig azért, mert ők egyszerre képviselik a jelen és a jövő generációit. Az NGO-k érdekvédő szervezetek lévén, rendelkeznek azzal a potenciállal, hogy ellássák mind a jelen, mind a jövő nemzedékek érdekérvényesítését. Ez a generációk közötti méltányosság miatt szükséges, amit csak úgy lehet elérni, ha mind a jelen, mind a jövő nemzedékek érdekvédelme biztosított. Az NGO-k az érdekvédelmi tevékenységüket csak a három környezeti eljárásjogon keresztül tudják ellátni. A jelen generáció egyénei sokszor nincsenek tisztában a jogsértéssel, ezért szükséges az ő érdekeiket is garanciálisan becsatornázni. A környezet védelméhez való jog védendő köre továbbá a jövő generációi is. A jövő generációk nem lehetnek jogalanyok, így a jövő generációk környezet védelméhez való jogáról nem is beszélhetünk, kizárólag a jövő generációk egészséges környezethez fűződő érdekéről. Ezen érdek pedig az eljárásjogokon keresztül védhető. A környezeti eljárási jogok alapján:

- Mindenkinek joga van meghatározott környezeti *információhoz* hozzáférni. A környezeti információ fogalmát a lehető legtágabban, míg a megtagadást a lehető legszűkebben kell értelmezni. Az államnak nem csak kérés esetén, de meghatározott időközönként kérés nélkül is nyilvánosságra kell hoznia meghatározott környezeti információt, valamint az információ gyűjtésére is köteles.
- A *döntéshozatalban való részvételhez való jog* alapján a jogosultak kellő időben valódi lehetőséget kell, hogy kapjanak a részvételre, a környezetre jelentős hatást gyakorló tevékenységek, környezettel kapcsolatos tervek, programok, politikák, és a környezetvédelem szempontjából jelentős végrehajtott jellegű szabályok, illetőleg az általánosan körtelező érvényű szabályozó eszközök előkészítésénél, módosításánál vagy felülvizsgálatánál.
- Az *igazságszolgáltatáshoz való jog* környezeti kérdések esetében egy különálló jogként funkcionál, valamint magában foglalja az információhoz való jog és a

döntéshozatalban való részvétel jogának a kikényszeríthetőségét is. Az igazságszolgáltatáshoz való jog (*mint önálló eljárási jog*) alanya megtámadhatja a magánszemélyek és hatóságok olyan lépéseit és mulasztásait, amelyek ellentétesek az egészséges környezethez való jogból származó kötelezettségekkel.

- Az EJEB joggyakorlatában az élet, a magán- és családi élet, valamint a tulajdonhoz való jog élvez védelmet a környezeti károkozástól. Az Egyezmény 2. cikke alapján az államnak biztosítania kell, hogy környezeti károkozás (*beleértve a természeti katasztrófát*) nem sérti az élethez való jogot.
- A 8. cikk alapján az államnak megfelelő intézkedések meghozatalával és ezek végrehajtásával védenie kell a magán- és családi életet a közvetlen és súlyos környezeti károkozástól (*küszöb-szabály*). Ez mind a magán, mind a közszféra tevékenységére kiterjed. A hatóságoknak informálniuk kell a nyilvánosságot az esetleges környezeti kockázatokról. A hatóságok adott esetben a környezet védelme érdekében (*mint törvényes célt követve*) korlátozhatják a magán és családi élet tiszteletben tartásához való jogot. Ezen döntések azonban megfelelő jogalappal kell, hogy rendelkeznek, valamint arányban kell állniuk az elérni kívánt céllal. Az államnak mérlegelnie kell és egyensúlyban kell tartania az adott érdekeket, amely tevékenységében széles mérlegelési jogkör áll a rendelkezésére. A magán- és családi élet, valamint az otthon tiszteletéhez való jog ugyanakkor korlátozható a környezet védelme tekintetében.
- Az *Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikke* értelmében a tulajdon védelmet élvez a környezeti károkozástól, és adott esetben a természeti katasztrófáktól; valamint a tulajdonjog korlátozása lehetséges a környezet védelme érdekében. Az egyének bár jogosultak a tulajdonuk békés élvezetére, és védelemben részesülnek a tulajdonuktól való jogtalan megfosztástól, ez azonban nem garantálja a tulajdon egészséges környezetben való élvezetét. A tulajdon békés használatát az államnak hatáskörén belül tevőlegesen is elő kell mozdítania és megfelelő környezeti standardokat kell biztosítania, annak érdekében, hogy a tulajdon ne veszítsen olyan mértékben az értékéből, hogy az a kisajátítás kategóriájába essen. A természeti katasztrófák következtében károsodott tulajdonnal kapcsolatban nem szükségszerűen áll fenn az állam tulajdon védelmi pozitív kötelezettsége. Természeti katasztrófák esetében ugyanis az állam elsősorú kötelessége az emberi élet védelme. Az állami hatóságok korlátozhatják a tulajdon élvezetének

jogát a környezet védelme, mint közérdek miatt. E korlátozásnak azonban törvényesnek és arányosnak kell lenni az elérni kívánt céllal. Az állam kötelessége a közérdek és az egyéni érdekek közötti egyensúly megteremtése. Az államnak széles mérlegelési jogköre van a végrehajtásban, valamint annak eldöntésében, hogy a végrehajtás következményeit igazolja-e a közérdek. Az érdekek ütközésénél a gazdasági érdekeknek vagy más emberi jogoknak (*mint például a tulajdonhoz való jog*) nincs automatikus elsőbbségük a környezetvédelemmel szemben.

- Sem az Egyezmény, sem a bírósági gyakorlat nem teszi az állam kötelezettségévé a környezet védelmét, vagy a környezetvédelem biztosítását. A környezeti károkozás tilalmát sem találjuk meg az Egyezmény rendszerében. Bár a jövő nemzedékekért érzett felelősség, a szennyező fizet elve és a megelőzés elve sem élvez védelmet, ezen környezetvédelmi célok és alapelvek már megjelennek itt-ott az ítélkezési gyakorlatban, a közös értékekre való utalásként.
- A bíróság az eljárási oldalt is védi egy bizonyos szinten: a 2. cikk alapján az állam kötelezettsége, hogy biztosítsa az információhoz való hozzáférést meghatározott körülmények között. Az állam köteles az információt kifejezetten biztosítani azon egyének számára, akik élete veszélyeztetve van. Az államnak továbbá a 10. cikk alapján biztosítani kell az információ megszerzéséhez, valamint továbbításához való jogokat mind az egyének, mind a kollektívák számára. Ez nem jelenti azt, hogy a hatóságok hivatalból kötelezve lennének a környezeti információ gyűjtésére, feldolgozására és terjesztésére. A 10. cikkben lefektetett információhoz való jog korlátozható, ha a korlátozás jog által előírt (*precíz, hozzáférhető, valamint előrelátható*), jogos cél által vezérelt, valamint szükséges egy demokratikus társadalomban (*nyomós társadalmi igény*).
- A *döntéshozatalban való részvételhez való jog* alapján az államnak kellő súllyal figyelembe kell venni az érintett egyének érdekét a környezetet érintő döntések esetén. A nyilvánosságnak tudnia kell képviseltetnie magát a hatóságok előtt. Ahol a hatóságoknak komplex környezeti és gazdasági kérdésekről kell döntést hoznia, ott a döntéshozatal alatt megfelelő kutatást kell végezni és tanulmányokat kell készíteni, annak érdekében, hogy előre meg lehessen állapítani a lehetséges környezeti hatásokat, valamint, hogy az ütköző érdekeket ki lehessen egyenlíteni. A döntéshozatal során keletkezett kutatások és tanulmányok anyagához továbbá

hozzáférést kell biztosítani a nyilvánosság számára. A döntéshozatal alatt az állam kötelessége biztosítani, hogy a különböző érdekek megfelelő súllyal számításba legyenek véve. Minden érintett joga a döntést bíróság vagy egyéb független szerv előtt hatékony módon megtámadni, amikor az egyén meggyőződése, hogy az érdekei nem lettek megfelelően számításba véve.

- Az *igazságszolgáltatáshoz való joggal* kapcsolatban a bíróság kimondta, hogy ha az állam nemzeti jogrendszerében megtalálható az egészséges környezethez való, akkor e jog megsértése esetén az állam köteles biztosítani az igazságszolgáltatáshoz való jogot. Ehhez a vitának valósnak és komolynak kell lennie; valamint az eljárás kimenetele közvetlenül kell, hogy befolyásolja e jogot, vagy kötelezettséget. A környezetvédő civil szervezetek, amelyek a nemzeti jog alapján *locus standival* rendelkeznek, akkor rendelkeznek a bírósághoz fordulás jogával, ha áldozati státuszban vannak. A közérdek védelmében tett *actio popularis* kísérleteket a bíróság elfogadhatatlannak nyilvánítja. A 2. cikk alapján védett döntéshozatalban való részvétel jogának megsértése esetén is fennáll a bírósághoz fordulás joga. Ehhez nem feltétel, hogy az adott döntés meghatározó legyen a kérelmező jogaira nézve, vagy, hogy fennálljon súlyos veszély esélye. Az államnak biztosítani kell a hatékony jogorvosláthoz való jogot minden egyén számára, akiknek az élethez való joga sérült környezetet érintő ügyek során.
- A legkiterjedtebb védelemmel az információhoz való jog rendelkezik. A 10. cikk alapján ugyanis főszabály szerint nem csak az egyének, de a környezetvédő civil szervezetek joga is védve van. A döntéshozatalban való részvétel már nem élvez ennyire széles védelmet. Az államnak csak az a kötelessége, hogy az érintettek érdekeit kellő súllyal figyelembe vegye. Ezáltal az államnak nem kötelessége a közvetlen demokrácia eszközeivel a nyilvánosságnak döntési jogot adni, de még az érintettekkel sem köteles konzultációt lefolytatni. Az érdekek kiegyenlítésében az államnak széles a mérlegelési jogköre. Kiemelendő, hogy a bíróság a gazdasági érdekeket, vagy egyéb emberi jogok védelmét nem tekinti egyértelműen előbbre való érdekek a környezetvédelemmel szemben. Sőt. A bíróság elismeri a környezet védelem egyre erősödő fontosságát. Az Egyezmény által védett igazságszolgáltatáshoz való jog természetesen csak az Egyezményben védett jogokhoz kapcsolódik, így az egészséges környezethez való jog egyéb elemeinek megsértése esetén az egyént csak akkor illeti meg az igazságszolgáltatáshoz való jog, ha a nemzeti jogrendszerben elismerést nyert ez a jog.

- Az Egyezmény nem csak, hogy nem védi az egészséges környezethez való jog/ környezet védelméhez való jog minden elemét, de a meglévő jogvédelemhez sem a legegyszerűbb hozzáférni. Az elfogadhatósági kritériumok szűkre szabják a potenciálisan elfogadható kérelmek körét. Az egészséges környezettel kapcsolatban a „legrelevánsabb” elfogadhatósági kritériumok az áldozati státusz és a jelentős hátrány kitétele. Egy egyén nagy valószínűséggel csak akkor fordul a strasbourgi bírósághoz, ha áldozatként jogai sérülését állítja. Az NGO-k azonban, amelyek az Egyezmény 34. cikke értelmében az egyének mellett szintén beadhatnak kérelmet, tipikusan közérdekeket szolgálnak, kollektív érdekeket juttatnak kifejezésre. Ennek ellenére a kollektív érdekek védelme már az elfogadhatósági szakasznál akadályba ütközik, mivel az NGO-nak is többek között áldozati státusszal kell rendelkeznie, ami azt jelenti, hogy az NGO (*vagy annak ilyen minőségben a tagjai*) az áldozat, a közvetett áldozat vagy a potenciális áldozat. Magában az áldozati státusz sem elegendő, ugyanis az áldozati státuszban lévő egyéneknek vagy nem-kormányzati szervezeteknek jelentős hátrányt kell elszenvednie ahhoz, hogy a kérelem elfogadható legyen.
- Bár az egészséges környezethez való jog/ környezet védelméhez való jog több eljárási elemét is védi az EJEJ, átfogó védelemről nem beszélhetünk. Az eljárási jogok érvényesítése közvetlen érdekeltiséghez kötött, az állam magasabb szintű környezetvédelmi kötelezettsége pedig teljesen hiányzik. Az Egyezmény kifejezetten nem tartalmazza a környezet védelméhez való jogot, csak közvetve említ pozitív kötelezettséget főleg a 2. cikk, és a 8. cikkel kapcsolatban. Az Egyezmény az egészség védelmét is csak közvetve tartalmazza, így abszolút hiányzik egy érzékeny mérce a környezet védelmével, illetve a környezeti károkozással kapcsolatban.
- Az egészséges környezethez való jog átfogó védelme két úton érhető el: az Egyezmény dinamikus értelmezése, illetve egy kiegészítő jegyzőkönyv által.
- Az Egyezmény „*living instrument*” karakterének köszönhetően a bíróság magasabbra emelhetné az állam pozitív védelmi kötelezettségét, az élethez való jogból (2. cikk), valamint a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogból (8. cikk) kiindulva. E kötelezettségnek magában kell, hogy foglalja a környezet elemeinek védelmét és a természeti erőforrásokkal való racionális gazdálkodást. A bíróság legitimációját ehhez a lépéshez a közös alkotmányos

hagyományok adnák, ugyanis az Európa Tanács 47 tagállamából 30 állam alkotmányában található meg a környezet védelme mit érték, vagy kötelezettség. Az ET polgárainak közel 2/3-át továbbá olyan alkotmány védi, amely tekintettel van a környezetvédelemre, az egészséges környezethez való jogra, valamint a generációk közötti méltányosságra. A bíróság továbbá az eljárási jogok védelmi szintjét is ki tudná terjeszteni, ha vélelmezné a környezetvédelmi civil szervezetek érintettségét, és így a közvetett áldozati státuszt. A legitimációt e lépéshez az a tény adná, hogy az ET 41 tagállama ratifikálta az Aarhusi Egyezményt, amely nemzetközi szerződés napjainkra a környezeti eljárás jogok legmagasabb szintű mércéjévé nőtte ki magát, és amely előírja, hogy egy állam nem határozhat meg olyan szigorú feltételeket, hogy az gyakorlatilag lehetetlen helyzetbe hozza a civil szervezeteket az érdekérvényesítés terén. Továbbá mind nemzeti és nemzetközi szinten a környezeti jogok szabályozásának exponenciális növekedése figyelhető meg, az egyre nagyobb méreteket öltő környezeti problémák jelentkezésével összefüggésben. A bíróság azzal tudná megtartani az Egyezmény naprakész és így legitim jellegét, ha ezekre a faktorokra érdemben reagálna.

- A dinamikus értelmezés eszköze természetesen korlátozott. Tisztább jogi megoldás lenne, ha a *környezet védelméhez való jog* kiegészítő jegyzőkönyv formájában az Egyezmény részét képezné. A környezet védelméhez való jog biztosítaná az eljárási oldal hiányzó elemeinek a védelmét, valamint állami kötelezettségként írná elő a környezet védelmét, a környezetszennyezés megelőzését, valamint a természeti erőforrások racionális használatának biztosítását. A kiegészítő jegyzőkönyvhöz azonban hiányzik a politikai elhivatottság.

2. Az egészséges környezethez való jog koncepciója

2.1. Az elmélet

2.1.1. A környezet és az emberi jogok kapcsolata

- a) *Antropocentrikus megközelítés*
- b) *Ökocentrikus megközelítés*
- c) *Vegyes megközelítés*

2.1.2. Emberi jogi attribútumok

2.1.3. Az egészséges környezethez való jog rendszerbe illesztése

2.1.4. Az egészséges környezethez való jog és a fenntartható fejlődés

2.2. A gyakorlat

2.2.1. Nemzetközi egyezmények és *soft law* források

- a) *Stockholmi Nyilatkozat*
- b) *Közös Jövők Jelentés*
- c) *San Salvadori Kiegészítő Jegyzőkönyv*
- d) *Afrikai (Banjuli) Charta*
- e) *Környezet és Egészség Európai Kartája*
- f) *Riói Nyilatkozat*
- g) *Aarhusi Egyezmény*

2.2.2. Alkotmányos szabályozás

- a) *Magyarország*
- b) *Ausztria*
- c) *Franciaország*
- d) *Németország*
- e) *Svájc*
- f) *Egyesült Királyság*
- g) *Olaszország*

2.2.3. Az Európai Unió releváns szabályozása

- a) *Környezetvédelem*
- b) *Alapjogvédelem*
- c) *Egészséges környezethez való jog*
 - i. *Információhoz való jog*
 - ii. *Döntéshozatalban való részvétel*
 - iii. *Igazságszolgáltatáshoz való jog*

2.3. Következtetések

2.1. Az elmélet

Az alábbiakban – az elméleti részben – elemzésre kerül a környezet és az emberi jogok kapcsolatrendszere, valamint az emberi jogi attribútumok vizsgálata annak érdekében, hogy bemutassam, milyen feltételek alapján illeszkedhet egy jog az emberi jogi kategóriába. Végül, ezeket az ismereteket egymásra vetítve választ adok arra a kérdésre, hogy vajon illeszkedik-e az egészséges környezethez való jog az emberi jogok halmazába.

2.1.1. A környezet és az emberi jogok kapcsolata

C. G. Weeramantry, a Nemzetközi Bíróság volt alelnöke, a Bős-Nagymaros ügyben¹⁴ hozott ítélethez fűzött különvéleményében kifejti, hogy környezetünk védelme „alapvető része az emberi jogok jelenleg érvényes doktrínájának, hiszen az számos emberi jognak, mint például az egészséghez, illetve az élethez való jognak *sine qua non* eleme. (...) a környezetet ért károk az Egyetemes Nyilatkozatban és egyéb emberi jogi okmányokban említett összes emberi jogot csorbíthatják, illetve alááshatják.”¹⁵

Az emberi jogok, valamint a környezet minősége és védelme között egy komplex összefüggésrendszer található, amely a jogtudományban már széles körben bizonyított és elfogadott.¹⁶ Az emberi jogok az emberi élet és méltóság feltétlen

¹⁴ Bős-Nagymaros vízlépcső rendszerrel kapcsolatos ügy; Case concerning Gabčíkovo-Nagymaros Project, 1997. Szeptember 25. Az ítéletet lásd: <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf> (2016. április 20.).

¹⁵ C.G. Weeramantry különvéleménye a Nemzetközi Bíróság elé terjesztett Bős-Nagymaros vízlépcső rendszerrel kapcsolatos ügyben. 91. o. b) pont. A különvéleményt lásd: <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7383.pdf> (2016. január 28.).

¹⁶ A környezet védelme és az emberi jogok közötti kapcsolatról bővebben lásd:

- Alan Boyle: *Human Rights and the Environment: Where Next?* In: Ben Boer (ed.): *Environmental Law Dimensions of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, 2015.;
- Alan Boyle: *Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment*. In: Dinah Shelton (ed.): *Human Rights and the Environment Volume*. Edward Elgar Publishing, 2011.;
- Bándi Gyula: *Gondolatok a környezethez való jogról*. In: Raisz Anikó (szerk.): *A nemzetközi közjog aktuális kihívásai*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012.;
- Dinah Shelton: *Human Rights, Environmental Rights, and the Rights to Environment*. Stanford Journal of International Law, 1991-1992.;

tiszteletén alapulnak, míg a környezetvédelem célja a környezet állapotának fenntartása és/vagy javítása.¹⁷ Az ember számára a környezetvédelem, és az emberi jogok védelme is kívánatos, mivel azok jobb életfeltételeket, és életkörülményeket biztosítanak. Az ember pusztá létezése, valamint életének minősége az élhető bolygó fenntartásától is függ, így a környezetszennyezés veszélyeztethet, illetve csorbíthat bizonyos emberi jogokat. Az ember számára egészséges környezet léte számos emberi jog előfeltétele is egyben, gondoljunk csak az élethez, az egészséghez, a magán és családi élethez, vagy a tulajdonhoz való emberi jogokra. A környezet és az ember, és ezzel párhuzamosan a környezeti jogok és az emberi jogok kapcsolatát taglaló nézetek alapvetően két pólus körül és között helyezkednek el, amelyeket antropocentrikus, valamint ököcentrikus megközelítésnek szokás leegyszerűsítve nevezni.

1. ábra: A környezet és az ember kapcsolatát vizsgáló nézetek két pólusa

- James Nickel & Daniel Magraw: *Philosophical Issues in International Environmental Law*. In: Samantha Besson & John Tassioulas (eds.): *The Philosophy of International Law*. Oxford University Press, Oxford, 2010;
- Malgosia Fitzmaurice: *Environmental Degradation*. In: Daniel Moeckli–Sangeeta Shah–Sandesh Sivakumaran (eds.): *International Human Rights Law*. Oxford University Press, Második Kiadás, 2014.
- Richard P. Hiskes: *The Rights to a Green Future: Human Rights, Environmentalism, and Intergenerational Justice*. *Human Rights Quarterly*, 2005, 1346-1364 o.;
- Patricia Birnie & Alan Boyle & Catherine Redgwell (eds.): *International Law and the Environment*, Oxford University Press, New York, 2009.;
- Roda Mushkat: *Contextualizing Environmental Human Rights: A relativist Perspective*. In: Dinah Shelton (ed.): *Human Rights and the Environment Volume I*. Edward Elgar Publishing;

¹⁷ Bándi Gyula: *Környezetjog*. i. m. 12. o.

a) Antropocentrikus megközelítés

Az antropocentrikus megközelítés a polgári és politikai jogok "zöldebbé" tétele mellett érvel. E megközelítés szerint, bizonyos, már elismert és védett első generációs polgári és politikai jogokon keresztül védhetőek meghatározott környezeti jogok, mint például az információhoz való jog, a döntéshozatalban való részvétel, illetve a jogorvoshoz való jog (*környezeti eljárási jogok*). A környezeti eljárási oldal erősítése által az államok védelemben tudják részesíteni az egyén életét, magánéletét és tulajdonát, a környezeti károkozással szemben. Más szóval, a környezetvédelmi célok eléréséhez releváns már meglévő emberi jogokat (*garanciákat és intézményeket*) veszi igénybe a környezetvédelem általában (*de nem minden esetben*) akkor, amikor a környezeti kár bekövetkezik.

Az antropocentrikus megközelítés az egyéneket ért károkra koncentrálnak, és a környezetet áruként (*mere good*) kezeli, amely az emberi jogok rendszerében az egyéni szükségletek kielégítését szolgálja. Értéktársítás tehát nem történik. Ez a nézet nem tekinti önálló emberi jognak az egészséges környezethez való jogot, így az alanyi jogként meg sem jelenhet, valamint a kollektív alanyi kör is kizárt. Ez az egészséges környezethez való jog klasszikus felfogása. E nézet képviselői általában nem is használják az egészséges környezethez való jog kifejezést, mivel azt nem ismerik el önálló jognak. E nézet alapján nem létezik önálló egészséges környezethez való jog, csupán a már el/felismert jogoknak van környezeti dimenziójuk. Az élethez való jog, a magánülethez való jog, valamint a tulajdonhoz való jog sérülhet környezeti károkozás által. E jogok környezeti károkozástól való védelme az információhoz való jogban, a döntéshozatalban való részvételben és az igazságszolgáltatáshoz való jogban csúcsosodik ki. Indokolt vajon a hatékonyság érdekében az ilyen szűk értelmezés? Valóban lefedi ez a megközelítés a lehetséges jogséremlmek körét?

b) Ökocentrikus megközelítés

Az ökocentrikus megközelítés, amely az antropocentrikus felfogás ellenpólusa, az egészséges környezethez való jogot már szolidaritási jogként képzelel el. E felfogás kiindulópontja a környezet, mint a földi élet feltétele, és ezáltal *per se* érték. Az emberi jogok védelmének előfeltétele a környezet védelme, amiből következik, hogy az egyéni szabadságjogok korlátozhatóak a természet védelme érdekében, amely az emberi fajt is magában foglalja. Az egészséges környezethez való jog alanya e

megközelítésben inkább a kollektíva, mint az egyén. Az alanyoknak joguk van meghatározni, hogy a saját környezetük és a természeti erőforrásaik milyen védelemben részesüljenek. E megközelítés a védelmi kört már a lehető legjobban kiterjesztené: önálló jogként kezeli az egészséges környezethez való jogot, amely alanyi jogként is megjelenik a már jól ismert eljárási jogok mellett. Az alanyok tekintetében viszont inkább a kollektív jogvédelemre koncentrálna. Az egyéni jogvédelem általában mellékesen jelenik meg, az ökocentrikus jellegű szemléletekben. E nézőpont a környezetet nem az ember javát szolgáló „áruként” kezeli, hanem, mint az emberi közösséget körülvevő, önmagából fakadó értéket. Az ökocentrikus szemlélet szerint nem azért kell védeni a környezetet, mert az az emberi élet fenntartásának záloga, hanem mert a környezet *per se* értéket jelent. Felmerül azonban a kérdés, hogy ez a nézet valóban az emberi jogvédelemről szól-e? Nem lépett-e már túl azon? Beszélhetünk-e egy olyan emberi jogról, amelynek a védendő értéke végső soron nem az ember és az emberi méltóság? ¹⁸

c) Vegyes megközelítés

Az antropocentrikus és az ökocentrikus megközelítés elemeit is tartalmazó vegyes felfogás a meghatározott tulajdonsággal bíró (*ép, egészséges, megfelelő... stb.*) környezethez való jogot második generációs jogként kezeli, a gazdasági és szociális jogokhoz hasonlatosan. Csak úgy, mint a gazdasági és szociális jogok általában, az egészséges környezethez való jog itt is programnormaként szerepel. Ez a nézet már előtérbe helyezi a környezet minőségét, és a környezetet teszi meg védendő értéknek, azonban nem *per se* értéke miatt, hanem az egyénhez fűződő kapcsolata okán. E felfogás szerint ugyanis, az egészséges környezethez való jog tárgya összemérhető más szociális és gazdasági jogok tárgyával, így az nem feltétlenül élvez kiemelt védelmet más jogokkal való ütközés (*pl. gazdasági fejlődéshez való jog*) esetén. Kimondva vagy hallgatólagosan, de ez a felfogás is, csak úgy, mint az antropocentrikus megközelítés, a környezetet valamilyen szinten még mindig áruként (*mere good*) kezeli.

¹⁸ Az ökocentrikus megközelítéshez kapcsolódik az a nézet is, amely az egészséges környezethez való jogot már nem is jogként kezeli, hanem annak kötelezettség oldalát emeli ki.

A vegyes megközelítés az arany középutat keresve, az ököcentrikus megközelítéshez hasonlóan, elismeri az egészséges környezethez való jog létét, és védi mind az alanyi mind az eljárási oldalt. A jog tárgya már nem egyszerűen az egyén élete, magánélete vagy a tulajdona, hanem egy megfelelő környezet. E megfelelő (*egészséges*) környezet védelmére azonban pont, hogy az emberi élet, magánélet, valamint a tulajdon védelme érdekében kerül sor. A környezet itt tehát nem önmagából fakadó érték, hanem az emberi élet feltétele. Bár ez a megközelítés kitágítja a védelmet az antropocentrikus felfogáshoz képest, addig mégsem megy, hogy az egyéneken kívül más alanyt is elismerjen. A kérdés tehát itt is adott: Valóban lefedi ez a megközelítés a lehetséges jogsérelemek körét? Nem veszélyezteti továbbá a már el/felismert emberi jogok implementálásának hatékonyságát egy újabb emberi jog elismerése?¹⁹

¹⁹ Az antropocentrikus-, a vegyes-, illetve az ököcentrikus megközelítésről bővebben lásd:

- Alan Boyle: *Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment*. In: Dinah Shelton (ed.): *Human Rights and the Environment Volume I*. Edward Elgar Publishing, 471-472. o.;
- Alan Boyle: *Human Rights and the Environment: Where Next?* In: Ben Boer (ed.): *Environmental Law Dimensions of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- Axel Gosseries: *On Future Generations' Future Rights*. *Journal of Political Philosophy*, 2008, 446-474. o.;
- Bándi Gyula: *Gondolatok a környezethez való jogról*. In: Raisz Anikó (szerk.): *A nemzetközi közjog aktuális kihívásai*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012, 10. o.;
- Dinah Shelton: *Human Rights, Environmental Rights, and the Rights to Environment*. *Stanford Journal of International Law*, 1991-92, 103-138. o.;
- Edith Brown Weiss: *Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment*. *American Journal of International Law*, 1990, 198-207. o.;
- *Human Rights and the Environment, Rio+20: Joint Report OHCHR and UNEP*, Brazil, 2012;
- James Nickel & Daniel Magraw: *Philosophical Issues in International Environmental Law*. In: Samantha Besson & John Tassioulas (eds.): *The Philosophy of International Law*. Oxford University Press, Oxford, 2010, 453-471. o.;
- Malgosia Fitzmaurice: *Environmental Degradation*. In: Daniel Moeckli & Sangeeta Shah & Sandesh Sivakumaran (eds.): *International Human Rights Law*. Oxford University Press, második kiadás, 2014, 590-608. o.;
- Patricia Birnie & Alan Boyle & Catherine Redgwell (eds.): *International Law and the Environment*. Oxford University Press, New York, 2009, 272. o.;
- Richard P. Hiskes: *The Rights to a Green Future: Human Rights, Environmentalism, and Intergenerational Justice*. *Human Rights Quarterly*, 2005, 1346-1364. o.;
- Roda Mushkat: *Contextualizing Environmental Human Rights: A relativist Perspective*. In: Dinah Shelton (ed.): *Human Rights and the Environment Volume I*. Edward Elgar Publishing, 163. o.;
- Stephen J. Turner: *A Substantive Environmental Right*. Wolters Kluwer Law & Business, 2008, 46-79. o.

A három megközelítés fő elemeit az alábbi táblázat szemlélteti, az alapján, hogy az adott megközelítés:

- önálló emberi jogként képzele-e el az egészséges környezethez való jogot (1. sor),
- mely generációs jogi csoporthoz kapcsolja azt (2. sor),
- mit tekint a jog tárgyának (3. sor),
- hogyan határozza meg az alanyi kört (4. sor), valamint
- milyen széles védelmet rendel az egészséges környezethez való joghoz (5. sor).

	Antropocentrikus megközelítés	Vegyes megközelítés	Ökocentrikus megközelítés
Önálló emberi jog	Nem	Igen	Igen
Generáció	Első generációs, polgári és politikai jogok	Második generációs, szociális és gazdasági jogok	Harmadik generációs, szolidaritási jogok
Védendő érték	Emberi élet, magánélet, és a tulajdon védelme a környezeti károkozástól	Megfelelő környezet biztosítása az emberi élet, magánélet, és a tulajdon védelme érdekében	Környezet, mint <i>per se</i> érték védelme
Alany	Egyén	Egyén	Kollektíva
Védelem szintje	Eljárási oldal	Eljárási és alanyi oldal	Eljárási és alanyi oldal

2. ábra: Antropocentrikus-, vegyes-, és az ökocentrikus megközelítések összehasonlítása

A három fő megközelítés alapján az egészséges környezethez való jog elméletének központi kérdéskörei a következők: önálló emberi jog-e az egészséges környezethez való jog, a jog mögött meghúzódó védendő érték (*tárgy*), a jog alanyi köre, valamint természetesen a jog tartalmi elemei. Az alábbiakban e kérdéskörök mentén haladva kerül elemzésre az egészséges környezethez való jog.

2.1.2. Emberi jogi attribútumok

Az emberi jogok a nemzetközi jog által védelem alá vont olyan, emberi méltóságból fakadó normák, amelyek az állami szuverenitás morális korlátait jelentik.²⁰ Az általánosan elfogadott nézet szerint²¹ az egyének és szűk körben csoportok azon nemzetközi szerződésekben, nyilatkozatokban, valamint a nemzetközi szokásjog által ilyennek elismert jogait és szabadságait nevezzük emberi jogoknak, amelyek az egyén emberi mivoltából fakadnak és az emberi méltóság feltétlen tiszteletén alapulnak, és amelyekkel minden egyén rendelkezik, függetlenül az egyén tulajdonságaitól vagy szociális környezetétől.²²

A nemzetközi emberi jogok gyakran állnak kritikák kereszttüzében, különösen a fenti fogalomból is következő univerzális illetve abszolút jelleget illetően, ami nem áll feltételül összhangban napjaink pozitivista jogszemléletével. A nemzetközi jog az emberi jogokat ugyanis általánosan az emberi méltóságból eredezteti, azzal igazolja. 1948. december 10-én „nagy formátumú politikusok és szerényebb képességű társaik, kiemelkedő jogászok és a diplomácia kipróbált rókái az egymást gyötrő vitákban olyan dokumentumot formáltak, amelyet az egyének, az államok és az emberiség alapvető viszonyítási pontnak tudnak tekinteni ma is.”²³ Ez a dokumentum az ENSZ Közgyűlése által 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (*továbbiakban Egyetemes Nyilatkozat vagy EJENY*), amely az 1. cikkében

²⁰ Joseph Raz: *Human Rights without foundations*. In: Samantha Besson & John Tasioulas (Eds.): *The Philosophy of International Law*, Oxford University Press, 2010, 337 o.

²¹ Lásd:

- Thomas Buergenthal: *Human Rights*. Max Planck Encyclopedia of Public International Law;
- C. W. Henderson: *Understanding International Law*. Wiley-Blackwell, 2010, 288. o.;
- Jan Klabbers: *International Law*. Cambridge University Press, 111. o.;
- Malcolm N. Shaw: *International Law*. Cambridge University Press, 2014, 194-195. o.,
- Dinah Shelton: *Advanced introduction to International Human Rights Law*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, 2014. 1-4. o.;
- Richard Clayton & Hugh Tomlinson (eds.): *The Law of Human Rights*. Second Edition, Volume 1, Oxford University Press, 2009, 1.15, 25. o.

²² A fenti definíció nem teljes körűen, de általánosan elfogadott. Egyes gondolkodók egyenesen tagadják az emberi jogok létét. A. MacIntyre a nyolcvanas évek elején az emberi jogokat például a boszorkányokban és az egyszarvúban való hithez hasonlította. (A. MacIntyre, *After Virtue*, Duckworth, 1981.).

²³ Kovács Péter: *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata kidolgozásának története és elfogadásának körülményei*. Isustum Aequum Salutare V. 2009/2. <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20092sz/03.pdf> (2016. január 15.) 66.o.

kimondja, hogy minden ember szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van. Az emberi méltóság egy végtelenül összetett és elvont fogalom, amely az emberi jogokat szükségszerűen a természetjoghoz kapcsolja, és amit – csak úgy, mint a jog, a szabadság, az igazságosság, vagy éppen az autonómia fogalmait – nagyon nehéz, ha lehetséges egyáltalán, definiálni. Általánosan elfogadott, hogy az ember létezéséből fakadóan rendelkezik méltósággal, amely értéket mindenki másnak tiszteletben kell tartani. Méltóságának tiszteletben tartása minden embert megillet, és így a méltóság minden embert össze is köt valamilyen szinten.

Az általános nézőponttól eltérően Samantha Besson nem a méltóságot, hanem az egyenlőséget (*equality*), pontosabban az egyenlő morális státuszt (*equal moral status*) tartja az emberi jogok alapjának, és ezáltal igazolásának. Besson szerint minden személyt (*person*) úgy kell kezelni, hogy azok egyforma morális értékkel bírnak, valamint ez az érték összefügg és egyben az alapja a kölcsönös morális igényeknek. Ez alapján egy személy sem lehet morálisan más személynek alárendelve. A méltósággal Besson szerint pont azt fejezzük ki, amely minden emberi lényben közös: a racionalításra és a moralításra való képességünket.²⁴ Akik tehát rendelkeznek racionalításra és moralításra való képességgel, azok ugyanolyan morális státusszal rendelkeznek. Az egyén önmagában érték és ez alapján egyenlő másokkal, így a státusza és morális értéke másokkal való kapcsolatában határozható meg. Az egyenlő morális státusz nem egyszerűen egyenlő igényekkel/követelésekkel (*claim*) ruházza fel az egyéneket. A kölcsönös igényekre hivatkozás definiálja az egyenlő morális státuszt. A kölcsönös jogosultságokat, amelyek az egyenlő morális státuszban benne rejlenek, Besson *kölcsönös alapvető morális jogoknak* nevezi. Ez alapján az emberi jogok azon alapvető morális jogok, amelyek egyenlő morális státuszt biztosítanak. Azaz nem minden alapvető morális jog emberi jog, csak azok, amelyek egyenlő morális státuszt biztosítanak. Az alapvető morális jogok a tág értelemben vett egyenlő bánásmódot és tiszteletet jelentik. Az emberi jogok azonban csak azon alapvető morális jogokat védik, amelyek kölcsönös jogosultságokat keletkeztetnek.²⁵

²⁴ Samantha Besson: *Justifications*. In: Daniel Moeckli & Sangeeta Shah & Sandesh Sivakumaran (eds.): *International Human Rights Law*. Oxford University Press, második kiadás, 2014, 46. o.

²⁵ Samantha Besson: i. m. 44-45. o.

Az emberi jogok által biztosított egyenlő morális státusz tehát azt jelenti, hogy az egyének a jog és a jogi intézmények által egyenlőként vannak kezelve. Az emberi jogok így a jog előtti egyenlőséget, politikai egyenlőséget biztosítják, és ez által érik el az emberi méltóság védelmét is. E gondolatmenettel összhangban áll az Egyetemes Nyilatkozat 2. cikke, miszerint a „jelen nyilatkozatban megfogalmazott összes jogok és szabadságok fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy más véleményre, nemzeti vagy társadalmi származásra, vagyonra, születésre vagy más körülményre vonatkozó mindennemű megkülönböztetés nélkül mindenkit megilletnek. Ezen kívül semmiféle megkülönböztetést nem lehet tenni annak az országnak vagy területnek a politikai, jogi vagy nemzetközi helyzete alapján, amelynek a személy állampolgára, tekintet nélkül arra, hogy az adott ország vagy terület független, gyámság alatt áll, nem rendelkezik önkormányzattal vagy szuverenitása bármely vonatkozásban korlátozott.”²⁶ Ennek a cikknek az értekezést tekintve több szempontból is kiemelkedő jelentősége van. Egyrésztől, igazolásként is szolgálhat az egyenlőség fentebb vázolt szerepére az emberi jogok terén. Másrésztől, mint az egyetlen univerzális nemzetközi szervezet intézménye által létrehozott dokumentum, – amely kétséget kizáróan a nemzetközi emberi jogi védelem referencia dokumentumának tekinthető – alátámasztja az emberi jogok egyetemes jellegét. Az emberi jogok tehát – minden kritika ellenére – egy olyan egyetemesen elfogadott eszmerendszert képviselnek, amely napjainkban a jelen állás szerint morális korlátokat jelent az ENSZ 193 állama számára. Az emberi jogok létjogosultsága ennek értelmében nem határolható le egy-egy földrajzi régióra.

Besson szerint az emberi jogok nem egyszerűen az egyének (*individuals*) egyenlő politikai státuszának a következménye, hanem egyúttal ezen egyenlő státusz megteremtése és megszilárdítása is. Emberi jogok nélkül a politikai egyenlőség csak egy elvont kategória, mivel az emberi jogok által válnak az egyének a politikai közösségük tagjaivá, alanyaivá. Besson szavaival vág össze Hannah Arendt véleményei is, aki szerint nem születünk egyenlőnek, hanem egy kollektíva egyenlő tagjaivá válunk azon döntésünk alapján, hogy saját magunk számára kölcsönösen egyenlő jogokat biztosítsunk.²⁷ Véleményem szerint éppen a méltóság (*racionalitásra és moralitásra való képesség*) okán születünk egyenlőnek. Születés pillanatában minden

²⁶ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 2. cikk.

²⁷ Samantha Besson: i. m. 46. o.

egyén egyenlő méltóságot képvisel. Az egyenlőség (*egyenlő morális státusz*) tehát adott: azt megteremteni nem, de védeni kell. A védelem pedig az emberi jogok által érhető el, azaz Besson alapján azon alapvető morális jogok által, amelyek egyenlő morális státuszt biztosítanak.

A fentieket összegezve emberi jogoknak nevezzük azon alapvető morális jogokat, amelyek kölcsönös jogokat és kötelezettségeket keletkeztetve egyenlő morális státuszt biztosítanak alanyai számára ez által védve az emberi méltóságot. Az emberi méltóság védelme tehát az emberi jogok absztrakt/általános célja. Az absztrakt cél eléréséhez vezető megvalósítási mód pedig a jog előtti egyenlőség biztosítása. A méltóság arra vonatkozóan ad támaszpontot, hogy milyen vonatkozásokban szükséges az egyenlőség biztosítása. Az emberi jog ezen ismérveit az alábbi táblázat szemlélteti.

Emberi jogok	
Jogelméleti háttér	<i>Természetjog</i>
Tárgyi jog forrásai	<i>Nemzetközi szerződések, soft law dokumentumok, nemzetközi szokásjog</i>
Megvalósítási mód	<i>Egyenlő morális státusz biztosítása</i>
Általános cél	<i>Méltóság védelme</i>
Általános tárgy	<i>Méltóság</i>
Speciális cél	<i>Adott emberi jog tárgyának védelme, pl.: tulajdon védelme</i>
Speciális tárgy	<i>Adott emberi jog védendő értéke, pl.: tulajdon</i>
Jogalany	<i>Egyén és kollektíva</i>
Jelleg	<i>Egyetemesség és oszthatatlanság</i>
Hatály	<i>Erga omnes</i>

3. ábra: Az emberi jogok ismérvei

Milyen emberi jogokról beszélhetünk napjainkban? Az alábbiakban vázaltszerűen listázásra kerül, hogy mely emberi jogokat helyezte már a nemzetközi jog védelem alá. E cél elérése érdekében három emberi jogi katalógust vizsgálok:

- a már említett Egyetemes Nyilatkozatot;
- a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányát (továbbiakban PPJNE); valamint
- a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egységokmányát (továbbiakban GSZKJNE).

Az EJENY, amely bár kötelező jelleggel nem bír, hagyományos alapját képezi a nemzetközi emberi jogok védelmének és „az alapvető emberi jogok egyik referencia dokumentumának tekinthető”²⁸ csak úgy, mint a PPJNE vagy a GSZKJNE. Az említett nemzetközi jogi dokumentumok továbbá, ahogyan azt az összefoglaló nevük is jelzi, – *International Bill of Human Rights* – központi helyet foglalnak el a nemzetközi emberi jogban, így megfelelőek arra, hogy tartalmukból általános következtetéseket lehessen levonni, arra vonatkozóan, hogy mely emberi jogokat helyezett a nemzetközi jog védelem alá. Az EJENY főleg polgári és politikai jogokat tartalmaz úgy, mint²⁹

- egyenlőség (1. cikk);
- diszkrimináció általános tilalma (2. cikk);
- élethez, szabadsághoz és biztonsághoz való jog (3. cikk);
- rabszolgaság és rabszolga kereskedelem tilalma (4. cikk);
- kínzás tilalma (5. cikk);
- törvény előtti jogalanyiség elismerésének joga (6. cikk);
- törvény előtti egyenlőség és a törvény egyenlő védelme (7. cikk);
- tényleges jogorvoslathoz való jog (8. cikk);
- önkényes letartóztatás tilalma (9. cikk);
- tisztességes tárgyaláshoz való jog (10. cikk);
- ártatlanság védelme és a *nullum crimen sine lege* elve (11. cikk);
- magán- és család élet tiszteletben tartásához való jog (12. cikk);
- szabad mozgáshoz való jog (13. cikk);
- menedékjog (14. cikk);
- állampolgársághoz való jog (15. cikk);
- házassághoz és családalapításhoz való jog (16. cikk);
- tulajdonhoz való jog (17. cikk);
- gondolat, lelkiismeret és vallásszabadság (18. cikk);
- véleménynyilvánítás szabadsága (19. cikk);
- gyülekezés és egyesülés szabadsága (20. cikk);
- közügyekben való részvételhez való jog (21. cikk).

²⁸ Kardosné Kaponyi Erzsébet: *Az emberi jogok nemzetközi védelme, doktori értekezés* http://phd.lib.uni-corvinus.hu/118/1/kaponyi_erszebet.pdf (2016. január 15.) 91.o.

²⁹ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának magyar szövegét lásd:

http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/hng.pdf (2016. január 15.).

A felsorolt jogokat első generációs jogoknak is szokás nevezni,³⁰ amelyek a fejlődéshez, a polgárosodáshoz, és az ezzel kapcsolatos önmegvalósításhoz kapcsolódtak, így azok részben politikai szabadságjogok, részben pedig vagyoni, tulajdoni érdekű jogok. A polgári és politikai jogok eszközöket és szabadságokat biztosítanak az egyének számára, a társadalmon belül. Ezek a jogok az egyénhez kötöttek, az állam és a társadalom hatalmával és autoritásával szemben.

A nyilatkozatban találunk szociális, gazdasági és kulturális jogokat is (*ún. második generációs jogokat*) úgy, mint:

- szociális biztonsághoz való jog (22. cikk);
- munkához való jog (23. cikk);
- pihenéshez való jog (24. cikk);
- az egészség és jóllét biztosításához alkalmas életszínvonalhoz való jog (25. cikk);
- oktatáshoz való jog (26. cikk); valamint
- kultúrához és tudományhoz való jog (27. cikk).

A gazdasági, szociális és kulturális jogok az egyének és közösségek életminőségéhez kötődnek. Ezen típusú jogok célokat képviselnek, amit az államoknak el kell érniük állampolgáraik érdekében.

Beszélhetünk ugyanakkor harmadik generációs emberi jogokról is, amelyek globális kihívásokra reagálnak az élet egyetemes védelme érdekében.³¹ A harmadik generációs jogokat szolidaritási jogoknak is nevezik, és alanyi körük inkább a kollektíva, mint az egyén. Általánosan elfogadott álláspont alapján szolidaritási jogok közé sorolható *inter alia* az egészséges környezethez való jog, a békéhez való jog, vagy a fejlődéshez való jog. Az első két generációba tartozó jogok a nemzetközi jogban már széles körben elismertnek tekinthetők, amíg az ún. harmadik generációs emberi jogoknak még utat kell törniük maguknak: el/felismerésük a globális

³⁰ Karel Vasak szlovák származású jogász nevéhez fűződik az emberi jogok generációinak elmélete. A generációk kifejezést 1977-ben használta először, amikor az emberi jogokat a francia forradalom hármas jelszavához kapcsolta. Ebben az értelemben a "szabadságot" a klasszikus polgári és politikai jogok, az „egyenlőséget” a gazdasági és szociális és kulturális jogok, a „testvériséget” pedig a szolidaritási jogok jelentik.

³¹ Bándi Gyula: *Környezetjog*. i. m. 59.o.

problémák jelentkezésével függnek össze. Ez az oka annak, hogy az EJENY nem tartalmaz szolidaritási, vagyis harmadik generációs emberi jogokat.

Nyolc évvel az EJENY kidolgozása után elkészült a PPJNE, valamint a GSZKJNE. Ezen egységokmányok kibontják az Egyetemes Nyilatkozatban felsorolt jogokat, kiterjesztik a védelmet, illetve új jogokat is megfogalmaznak. E forrásokban már külön jogként szerepel a/az:

- szakszervezethez való jog (GSZKJNE 8. cikk);
- szociális biztonsághoz való jog (GSZKJNE 9. cikk);
- ételhez való jog (GSZKJNE 11. cikk);
- jogképességhez való jog (PPJNE 16. cikk);
- egészséghez való jog (GSZKJNE 12. cikk); és a
- művelődéshez való jog (GSZKJNE 13. cikk).

Kiemelt védelmet kap továbbá a gyermek (PPJNE 24. cikk, GSZKJNE 10. cikk), valamint a család, mint a társadalom természetes és alapvető egysége (GSZKJNE 10. cikk). Külön tilalomként szerepel a törvényes határozat nélküli kiutasítás (PPJNE 13. cikk), illetve a bebörtönzés kizárólag abból kifolyólag, hogy valaki nem képes szerződéses kötelezettségének eleget tenni (PPJNE 11. cikk). Fontos „újdonság” továbbá, hogy az emberi jogként kerülnek elismerésre olyan kollektív jogok, mint

- a népek önrendelkezési joga (PPJNE 1. cikk, GSZKJNE 1. cikk); vagy
- a kisebbségi jogok (PPJNE 27. cikk).

A listából látható, hogy a nemzetközi jog által eddig védelem alá vont emberi jogok köre meglehetősen széles és sokszínű. Annak ellenére, hogy a felsorolt emberi jogok tárgyai természetükben szerfelett eltérőek (*emberi élet, tulajdon, jogképesség, oktatás stb.*), azokat az emberi méltóság mégis összeköti.

Az emberi jogok nemzetközi rendszerének nem a béke megteremtése a célja, és még csak nem is az igazságosság elősegítése, hanem a jog előtti egyenlőség biztosítása által az emberi méltóság védelme.³² Az kézenfekvő, hogy az emberi méltóság sérelme nem minden esetben idézi elő emberi jog sérelmét, valamint nem minden – az emberi méltósággal összefüggésbe hozható – élethelyzet fedhető le egy emberi joggal.

³² James Griffin: *Human Rights and the Autonomy of International Law*. In: Samantha Besson & John Tasioulas (eds.): *Phylosphy of International Law*, New York, Oxford University Press, 2010, 339-356. o.

Ha vetünk egy pillantást a felsorolt emberi jogokra és azok *stricto sensu* tárgyaira, akkor láthatjuk, hogy a méltóság absztrakt kategóriája olyan – kevésbé elvont – kifejezésekben öt testet, mint például az élet, szabadság, biztonság, jogalanyiség, jogorvoslat, tisztességes tárgyalás, állampolgárság, házasság, tulajdon, munka, pihenés, oktatás, egészség, kultúra, tudomány, vagy a művelődés. Ezen fogalmak végső soron mind a méltósághoz kötődnek, és igényeket, vagy más szóval szükségleteket fejeznek ki.³³ Olyan szükségleteket jelölnek, melyek közvetve ugyan, de a méltóságot (*egyenlő morális státuszt*) biztosítják. A szükségletek elérése motiválja tetteinket. Az alapvető szükségletek az emberhez méltó élet feltételeinek leképződései, melyek hozzávetőleg minden ember számára hasonló elemeket jelentenek, mindössze fontosságukat illetően beszélhetünk különbségekről. A szabadság, a biztonság, a kötődés, a kiteljesedés, a megismerés (... *stb.*) iránti igényeink kifejeződéseit láthatjuk a felsorolt emberi jogok tárgyaiban. A szükséglet tehát az a tényező, amely egyfajta filter-funkciót ellátva kiemeli a méltóság kategóriájából azokat az emberi méltósággal kapcsolatos élethelyzeteket, amelyek alkalmasak emberi jogvédelemre.

Abraham H. Maslow³⁴ szerint minden tettünket valamilyen motiváció hatja át. Ezek a motívumok biológiai erősségük szerint hierarchikus sorrendet követnek, és a sürgető erő alapján dől el, hogy melyik motívum az előbbre való. *Általában* a biológiailag sürgetőbb/erőteljesebb motívumé az elsőbbség. Maslow motivációs modelljében a motivációkat az ember szükségletei jelentik, melyek nem biológiailag előre meghatározott ösztönöket jelentenek, hanem ösztönjellegetű impulzusokat és késztetéseket.³⁵ Ezen szükségletek az alapvető biológiai szükségletektől a komplex pszichológiai motivációkig terjednek. Maslow öt, majd később hét, szükségleti kategóriát állított fel.

Maslow motivációelméletében a legalapvetőbb emberi szükségletek az ún. *fiziológiai szükségletek*, mint a táplálkozás, a légzés vagy az alvás. Ezek a szükségletek bármennyire is alapvetőek, teljesen nem szigetelhetőek el más szükségletektől. A

³³ Szükséglet elméletekről bővebben lásd: Rodolfo Stavenhagen: *Needs, Rights and Social Development*. United Nations Research Institute for Social Development, 2003.

³⁴ Abraham H. Maslow (1908-1970) motivációelmélete egyértelműen megalapozta napjaink humanista pszichológiáját.

³⁵ Fodor László: *Fejezetek a Motivációkutatásból*. Gondolat Kiadói Kör, 2007, 207-208. o.

következő fokozat Maslow alapján a *biztonsági szükségletek* szintje, amely a biztonságos, stabil, kiszámítható, rendezett világ igényét jelenti, és a védelem, a struktúra, a határok és a keret iránti igényt foglalja magában. E szükséglet kategória ellenoldala a félelemtől, a szorongástól, a káosztól való mentesség igénye. Több motivációelmélettel foglalkozó kutató kiemeli, hogy napjaink fogyasztói társadalmában e két szükséglet alapvetően teljesen ki van elégítve; gondoljunk csak a rendőrségre, a tűzoltóságra, az egészségügyi szolgálatra, vagy bármely gazdasági szervezetre, amely munkát ad. Ez a szükséglet kategória azonban nem csak a fizikai, hanem a pszichológiai biztonságot is magában foglalja, melyek olyan általános igényekben fejeződnek ki, mint a jogállamhoz, a munkahelyhez, a tulajdonhoz, a nyugdíjhoz, a társadalombiztosítási ellátáshoz való ragaszkodás. Ebbe a kategóriába tartozik még a megjósolhatóság és a befolyásolhatóság igénye, vagyis az információval való rendelkezés és a kontroll lehetősége is.

A harmadik lépcső a *szociális szükségletek* szintje, amely a társas étellel összefüggésbe hozható szükségleteket jelenti, azaz a *szerelem és valahová tartozás iránti igényt*, mint a gyengédség igénye; valamint az iránti igényünk, hogy szeretve legyünk és szerethessünk, és hogy tagjai legyünk egy kisebb közösségnek (család, barátok). Maslow szerint, míg az első kettő szükségleti kategória közötti határ vékony, addig a szeretet szükséglete – ha mind a fiziológiai, mind a biztonság iránti szükségletek ki vannak elégítve – új központot jelent a szükségletek kielégítésében. A negyedik szint a megbecsülés, az *elismerés iránti szükségleté*, amely a mások által való megbecsülés igényét jelenti. A megbecsülés az önértékelés miatt szükséges, ugyanis az emberek saját önértékelésüket a társas összehasonlítás révén tartják fenn, a társas összehasonlítás így a személy önmagához való viszonyulására hat.

E négy szintet Maslow *hiány alapú szükségleteknek* nevezi, amelyeket viszonylag egyszerűen ki lehet elégíteni. Ha ezek a szükségletek nem elégülnek ki, akkor feszültség és szorongás keletkezik.

Az ötödik fokozat a *kognitív szükségletek*: az önismeret, a tudás, a megértés, és a megismerés iránti igény, a kutatás vágya vagy az intellektuális érdeklődés. Ez a szükséglet Maslow szerint az ember biológiai természetében gyökerezik, így az csak akkor képes teret hódítani az egyén életében, ha az többé-kevésbé mentes a szorongástól; és az igazsághoz, a valósághoz való közelítése nyitott. Maslow szerint a kíváncsiság szinte ösztönszerű fiziológiai volta mellett számolnunk kell azzal is,

hogy a biztonsági szükséglet módosíthatja a tudásvágyat (*tudás kontroll miatti hajszolására, tudás felelősség háritása miatti elkerülésére*).

A kognitív motívumok mellett fontos szerepet kap az esztétikai, művészeti érdeklődés, így a hatodik szinten helyezkednek el az *esztétikai szükségletek*, amelyek a szimmetria, a rend, a tökéletesség, valamint a szépség iránti igényt jelentik, és amelyek elsősorban a művészetekben testesülnek meg. Az esztétikai szükségletek kapcsán különbséget lehet tenni a tömegkultúra és a művészetek – a kellemes és az érdekes között. A kellemes, mint a kényelmes élvezettel járó örömforrás inkább komfortérzetet biztosít, míg az érdekes ezzel szemben a szellemi kaland, az erőfeszítés, az új kihívása által nyújtott szellemi, esztétikai öröm forrása.

Az utolsó szintet az *önmegvalósítás iránti szükségletek* jelentik, azaz az igényt arra, hogy elérjük a bennünk rejlő lehetőségeket. Az önmegvalósítási szükségletek a hiányszükségletek viszonylagos kielégítettsége után aktiválódnak, és nincs meghatározott céljuk, vagy végállapotuk. Maga a viselkedés, a folytonos előrehaladás, a fejlődés a cél. Az önbeteljesülés, az önmegvalósítás arra való törekvést takar, hogy az ember azt csinálja, amihez megvan a tehetsége, hogy azzá váljék, ami potenciálisan benne rejlik. Maslow szerint az önmegvalósítás a legmagasabb rendű és legnehezebben megvalósítható szükséglet.

Az utóbbi három szükségletet Maslow növekedési alapú szükségletnek nevezi, amelyek jellegüknél fogva soha nem elégíthetők ki teljesen. Maslow szerint egy felsőbb kategóriájú szükséglet *általában* nem elégíthető ki addig, amíg az alatta elhelyezkedő szükségletek nem kerültek kielégítésre.³⁶

A. H. Maslow féle motivációelméletnek egyik kritikája, hogy a hierarchia önmagában megkérdőjelezhető. További kritika, hogy a fontossági sorrend nem ennyire egyértelmű, így az az állítás sem állja meg a helyét, hogy egy felsőbb hierarchikus szinten elhelyezkedő szükségletet ne lehetne kielégíteni akkor, amikor az alsóbb szintű szükségletek kielégítése még hiányzik. Példaként szokták említeni, hogy az

³⁶ A. H. Maslow szükséglet-hierarchia elméletéről bővebben lásd:

- A. H. Maslow: *Motivation and Personality*, New York, Harper, 2. kiadás, 1970;
- A. H. Maslow: *A lét pszichológiája felé*. Ursis Libris kiadó, Budapest, 2003;
- A. H. Maslow & R. Assogioli & K. Wilber: *Bevezetés a transzperszonális pszichológiába – válogatás Abraham Maslow, Roberto Assogioli és Ken Wilber írásaiból*. Ursus Libris, 2013.

ember felülkerekedhet a fiziológiai szükségleteken, rámutatva a vértanúk vagy éhségstrájkolók eseteire. Kritikaként szokott továbbá még megjelenni, hogy Maslow a fejlett nyugati kultúrából, a fogyasztói társadalomból indul ki, ahol az egyéni cél elérése fontosabb, mint a társadalmi szükségletek kielégítése.³⁷

A vértanúk, vagy az éhségstrájkolók ellenpéldája azonban nem tűnik megfelelőnek, hiszen ezek az ellenpéldák (*melyek inkább kivételek*) kívül esnek a szabványos társadalmi szervezetek polgári világán, és az átlagember magatartásán. Maslow továbbá mindvégig általánosságban beszél és minden egyes szükségletnél kiemeli, hogy azok fontossága változik az egyén szintjén. Véleményem szerint létezik a szükségletek között egyfajta fontossági sorrend, amely azonban kultúránként, földrajzilag, korszakonként, korosztályonként és nem utolsó sorban egyénenként folyamatosan változik, még ha nem is drámai mértékben.

A fiziológiai szükségletek szerepe a szükségletek között hasonlatos a *ius cogens* normákhoz a nemzetközi jog forrásai között: ahogyan a *ius cogens* normák egyfajta hierarchiát visznek a nemzetközi jog forrásai közé, úgy a fiziológiai szükségletek is meghatározó jelentőséggel bírnak a szükségletek között, hiszen azok – ellentétben a többi szükséglettel – elengedhetetlenek a létfenntartáshoz. Ha elfogadjuk, hogy az emberi jogok az emberi szükségletekre reagálnak, akkor logikusnak tűnik az a következtetés, hogy azon emberi jogok, amelyek *főleg* a fiziológiai szükségletekre reagálnak (*pl. élethez való jog*), kitüntetett helyzetben vannak alapvető fontosságuk miatt. Fiziológiai szükségletek kielégítése nélkül nem értelmezhető ugyanis a többi szükséglet sem. Az emberi jogok között tehát alapvetően nincs alá-főlé rendeltség, ugyanakkor azon emberi jogok, melyek a fiziológiai szükségletekre reagálnak, kivételt képeznek.

A. H. Maslow motivációs elméletét gyakran ábrázolják piramis modellben, bár „nincs bizonyíték arra, hogy Maslow maga használta volna ezt az ábrázolásmódot.”³⁸ E tipikus ábrázolás hátránya, hogy a magasabban álló szükségleteket szűkebb spektrumban ábrázolja, noha azok egyre komplexebb igényeket testesítenek meg és egyre nehezebben kielégíthetőek. A piramis modell esetében továbbá nincs közvetlen kapcsolat a szükséglettipusok között, holott azok egy komplex

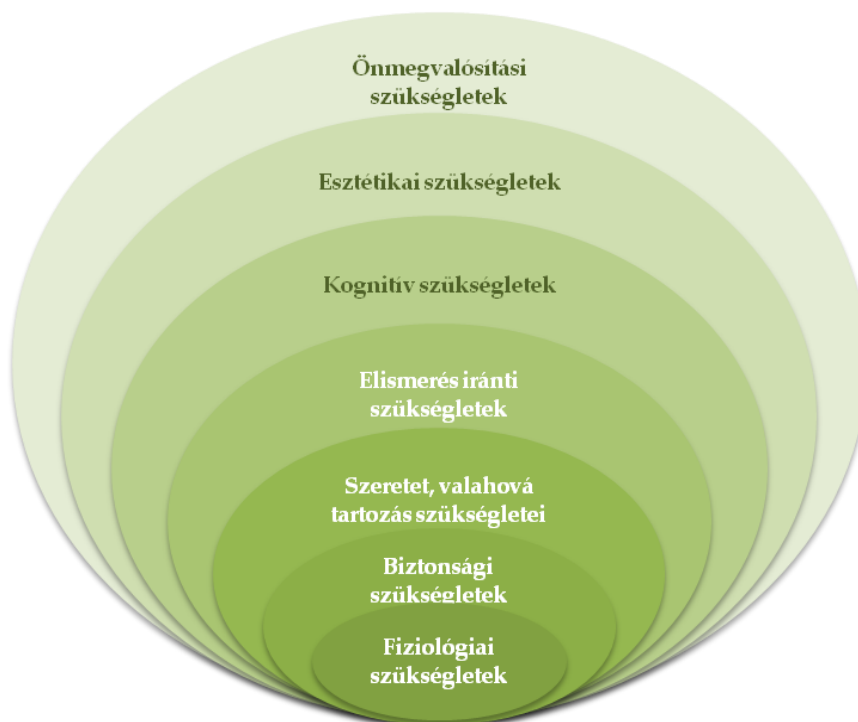
³⁷ *A motivumok fejlődése – Abraham Maslow motivációelmélete*, In: Fodor László: i. m. 208-244. o.

³⁸ *A motivumok fejlődése – Abraham Maslow motivációelmélete*, In: Fodor László: i. m. 211. o.

összefüggésrendszerben állnak egymással. Szemléletesebb talán a szükségletek „hagyma-modell” jellegű atipikus ábrázolása.

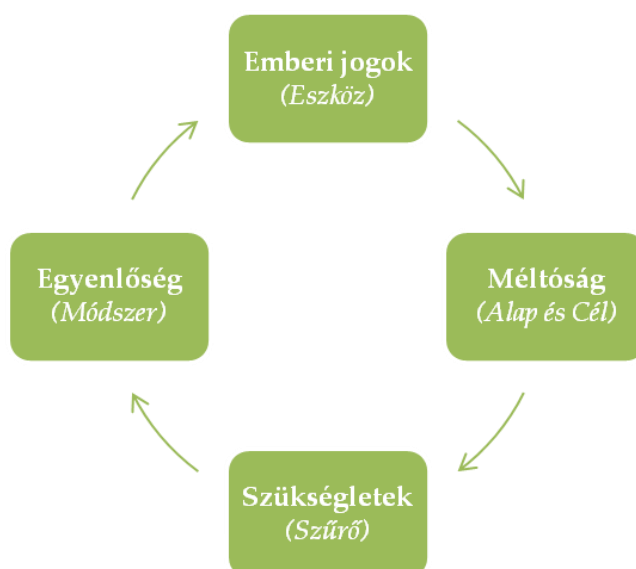

4. ábra: A. H. Maslow motivációelméletének tipikus ábrázolása

5. ábra: A. H. Maslow motivációelméletének atipikus ábrázolása

A szükséglet elmélet fejtegetése előtt azt állítottam, hogy a szükségletek emelik ki azokat az emberi méltósággal kapcsolatos élethelyzeteket, amelyek alkalmasak emberi jogi védelemre. Milyen kapcsolatban állnak egymással ez alapján a szükségletek, az emberi jogok és a méltóság? Az előzőekben listázott emberi jogok tárgyai, ahogy azt láttuk, közvetve védik az emberi méltóságot. Továbbá, minden emberi jog megfeleltethető egy vagy több szükségletnek, csak úgy, ahogyan minden szükséglet kifejezhető egy vagy több emberi joggal. Gondoljunk például a kultúrához és a tudományhoz való jogra, amely a Maslowi kategóriákat figyelembe véve egyszerre reflektálhat a kognitív és az önmegvalósítási szükségletekre. A tisztességes tárgyaláshoz való jog, vagy a tulajdon védelme ugyanakkor egyaránt biztonsági szükségleteket fejeznek ki. Az ember szükségletei alapján határozza meg magát, ezáltal a vele született méltóságát. Az emberi szükségletek a méltóság bizonyos szintű leképezését jelentik. A méltóság persze nem fedhető le teljesen a szükségleti kategóriákkal, az ennél összetettebb és érzékenyebb fogalom. A méltóságnak mindig marad egy, a szükségletek által le nem fedhető része, és e jellemvonásnak köszönhetően képes a szükségletek kategóriája kiemelni az emberi méltóság elvont fogalmából azokat az élethelyzeteket, amelyekre a jog érdemben reagálni képes. Ennek köszönhetően, az emberi szükségletek egyfajta filter/beacsatornázási funkciót látnak el az emberi méltóság és az emberi jogok között. A szükségletek csatornázzák be a méltóság elvont fogalmának a jog által értelmezhető elemeit. Az emberi jogok – méltóság – szükségletek háromszög ugyanakkor kiegészíthető az egyenlőség fogalmával is. Az egyenlő morális státusz (*emberi jogok*) védelme a jog előtti egyenlőség biztosításával érhető el. Azáltal, hogy minden egyén számára biztosított bizonyos jogok egyenlő védelme, (*azon jogok védelme, amelyek a méltóság elvont fogalmából a szükségletek által lettek kiemelve és beacsatornázva*) minden ember egyenlő morális státusza jut érvényre. Ergo az emberi jogok, az egyenlőség, a szükségletek és az emberi méltóság viszonya a következőképpen ábrázolható és írható le.

6. ábra: Az emberi jogok, a szükségletek, az egyenlőség és a méltóság viszonya

- *Méltóság és a szükségletek kapcsolata:* A méltóság absztrakt halmazából a szükségletek emelik ki a jog által értelmezhető élethelyzeteket. A szükségletek az emberhez méltó életfeltételeket fejezik ki.
- *Szükségletek és az egyenlőség kapcsolata:* A szükségletek által kiemelt élethelyzetek azok, amelyek alkalmasak emberi jogi védelemre. Az emberi jogok speciális tárgyai így hozzárendelhetők egy-egy szükséglethez.
- *Az egyenlőség és az emberi jogok kapcsolata:* Az emberi jogok védelme az egyenlőség (*egyenlő morális státusz*) biztosításával valósítható meg.
- *Az emberi jogok és a méltóság kapcsolata:* Az emberi jogok az ember veleszületett méltóságára vezethetők vissza. Az emberi jogok általános célja a méltóság védelme.

2.1.3. Az egészséges környezethez való jog, mint emberi jog és annak tárgya

Az egészséges környezethez való jog körül kialakult helyben állás a státusza körüli bizonytalanságból fakad. Az ember és a környezet kapcsolatát vizsgáló nézetek egyik végpontja az antropocentrikus nézőpont, amely a minimalista hozzáállásával nem aknázza ki a jog kínálta lehetőségeket. A másik végpont az ököcentrikus megközelítés, amelynek a céljai bár kívánatosak, azok nem illeszkednek az emberi jogok védelmének rendszerébe. A feladat tehát, egy olyan jognak az emberi jogi

rendszerbe illesztése, amelynek védendő értéke a környezet, de végső soron mégiscsak az emberi érdekeket tartja szem előtt. Ebben segít a szükségletek kategóriája.

Ahogy az megállapításra került, emberi jogoknak nevezzük azon alapvető morális jogokat, amelyek kölcsönös jogokat és kötelezettségeket keletkeztetve egyenlő morális státuszt biztosítanak alanyaik számára, így védve az emberi méltóságot. A szükségletek azok a tényezők, amelyek egyfajta filter-funkciót ellátva kiemelik azokat az emberi méltósággal kapcsolatos élethelyzeteket, amelyek alkalmasak emberi jogvédelemre.

A kérdés a szükségleti teszt alapján az, hogy kötődik-e valamely szükséglethez az egészséges környezethez való jog, biztosítva ezzel az emberi méltóságot? Magától értetődő, hogy egy olyan környezet, amelynek elemei – flóra, fauna, talaj, víz, levegő, és ezek közötti kölcsönhatások – nem járulnak hozzá a fizikai és szellemi egészség megőrzéséhez, vagy egyenesen károsak azokra, az csorbítja az emberi méltóságot. Egy olyan környezet iránti igény, mely nem veszélyezteti az emberi egészséget, és ez által biztosított az egészségre nem káros étel, víz, valamint életkörülmény, az egyértelműen a fiziológiai szükségletekhez kötődik. Egy olyan környezet, amely elősegíti fizikai és szellemi egészségünket már a biztonsági szükségletekhez is kapcsolódhat. A környezet állapotának megőrzése, javítása iránti igény pedig könnyen elképzelhető, hogy a valahova tartozás iránti igény (*felelősséget érzünk gyerekeink és unokainkért*) vagy az esztétika motivációi mozgatják. A környezeti eljárásjogok iránti igény továbbá eredhet a biztonsági szükségletekből is. Az információ iránti igényt egyenesen a kognitív motivációk is befolyásolhatják. Az egészségre káros környezet továbbá az egyént minden egyéb szükségletének kielégítésében közvetve vagy közvetlenül gátolja. Az egészséges környezethez való jog azonban mégis alapvetően a fiziológiai szükségletekhez köthető. E jog mögött meghúzódó legerősebb szükséglet ugyanis annak az igénye, hogy a környezet elemei ne legyenek károsak az ember egészségére. A környezet védelme által védi az ember saját magát is, hiszen az ember a környezet része. Az ember függ környezetétől: csak megfelelő (*egészséges*) környezet esetén képes az ember megfelelő életközeghez, vízhez, ételhez és levegőhöz jutni. Az egészséges környezet biztosítása így teszi lehetővé az emberi élet fenntartását és így kapcsolódik egyszerre a fiziológiai szükségletekhez és a méltóság morális normájához. Nem beszélhetünk emberhez méltó életfeltételekről, ha a környezet elemei olyan mértékben szennyezettek, hogy

az károsítja az egészséget. Mivel az ember, mint a környezet része, ezt a rendszert belülről rombolja, a nevezett szükséglettel kapcsolatos fő igény az ember általi azon környezeti károsítások meggátolása, melyek veszélyeztetik az emberi egészséget, rövid vagy akár hosszú távon.

Az egészséges környezethez való jog tehát az élet minőségét, és fennmaradását szolgálja³⁹ azáltal, hogy biztosítja az emberi élethez megfelelő közeget (*ezáltal hozzájárulva az egészséges ételhez*), levegőt és vizet. Az egészséges környezethez való jog azokat az igényeket garantálja, amelyek az emberi élet fenntartásához szükségesek. Következésképpen az egészséges környezethez való jog speciális tárgya (*környezet*) a fiziológiai szükségleteknek mindenképpen megfeleltethető, és mint ilyen, kitüntetett szerepet kell, hogy kapjon az emberi jogok között. Az egészséges környezethez való jog tehát nem egyszerűen egy emberi jog, hanem alapvető fontosságú az emberi jogok között. Ahogyan a fiziológiai szükségletek is elsőbbséget élveznek a többi szükséglet között, úgy azok az emberi jogok, amelyek valamilyen formában a fiziológiai szükségleteket garantálják, elsőbbséget kell, hogy élvezzenek az egyéb szükségletet kielégítését biztosító emberi jogok között. Az egészséges környezethez való jog tehát megfeleltethető egy (*sőt több*) szükségletnek, és mind ilyen általános célja a méltóság védelme, míg speciális célja a környezet védelme.

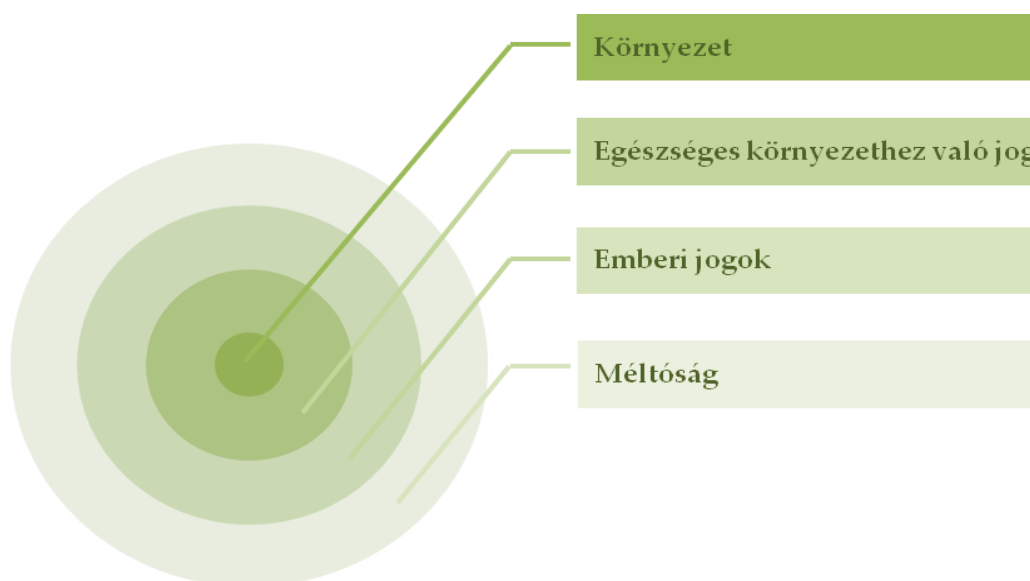

7. ábra: Az egészséges környezethez való jog általános célja és speciális tárgya közötti kapcsolat

³⁹ Bándi Gyula: *A környezethez való jog aktualitása*. Rendészeti szemle, 57. évf. 1. sz. / 2009, 20. o.

A fenti ábra a következőket szemlélteti: az egészséges környezethez való jog speciális tárgya egy olyan környezet (*mint az emberi élet alapja*), amely nem károsítja, vagy veszélyezteti az ember egészségét, így biztosítva az emberhez méltó élet feltételeit. Az egészséges környezethez való jog absztrakt/általános célja így az emberi méltóság védelme. Az egészséges környezethez való jog speciális tárgya ugyanakkor a fiziológiai szükségleteknek feleltethető meg, hiszen a fiziológiai szükségletek között találjuk a táplálkozás és a légzés szükségleteit. Az egészséges környezet magában foglalja *inter alia* a talaj, víz, és levegő védelmét, amely egyértelműen összeköti az egészséges környezethez való jogot a fiziológiai szükségletekkel. A kapcsolatot az egészséges környezethez való jog absztrakt célja és a speciális tárgya között tehát a fiziológiai szükséglet képezi.

Az alábbi ábra az emberi jogok és az egészséges környezethez való jog viszonyát szemlélteti. Az emberi jogok rendszere a jog válasza az emberi méltóság védelmére, így a legkiterjedtebb halmaz a méltóságé, amelyben megtalálhatóak az emberi jogok, hiszen azok az ember elidegeníthetetlen méltóságából fakadnak. Az egészséges környezethez való jog rendelkezik azokkal a kívánalmakkal, amelyek egy jogot alkalmassá tesznek nemzetközi emberi jogi védelemre, így az egészséges környezethez való jog az emberi jogok halmazán belül helyezkedik el. A legkisebb kört az egészséges környezethez való jog tárgya képezi: egy olyan környezet, amely nem károsítja, vagy veszélyezteti az ember egészségét.

8. ábra: A méltóság, az emberi jogok, az egészséges környezethez való jog és a környezet viszonya

Az egészséges környezethez való jog tehát egy emberi jog, amely a környezetet nem önmagából fakadó, *per se* értéke miatt védi, hanem annyiban amennyiben az az emberi méltóság biztosításához szükséges. A környezet *per se* védelme, bár az mindenképpen üdvözölendő és szükséges cél, az emberi jogi védelem keretei között nem megvalósítható, ugyanis az emberi jogok védelmének *per se* értéke csak az emberi méltóság lehet. A környezet *per se* védelmére tehát más megoldást kell találni, az emberi jogvédelem rendszerén kívül. Az egészséges környezethez való jog *strico sensu* célja tehát a környezetnek, mint az emberi létfenntartás feltételének a védelme, speciális tárgya pedig így a környezet.

2.1.4. Az egészséges környezethez való jog alanyi köre

Az egészséges környezethez való jog egy olyan emberi jog, amely az alapvető (*fiziológiai*) szükségletekhez kötődik, így védve az emberi méltóságot. Az ember alapvető szükségleteinek kielégítésében az 1980-as évek óta meghatározó szerepet játszik a fenntarthatóság elve. A fenntarthatóság (*fenntartható fejlődés*) célja/elve kétség kívül a nemzetközi közösség környezetvédelemmel kapcsolatos egyik legismertebb, legvitatottabb és a legnagyobb szakirodalommal rendelkező célkitűzésévé nőtte ki magát. Annak ellenére, hogy megjelenésétől kezdve dominálja a nemzetközi környezeti politikát, a fenntarthatóság elvének (*fenntartható fejlődés*) nincs tiszta jogi definíciója.⁴⁰ Ennél fogva a fenntarthatóság (*fenntartható fejlődés*) két alapvető nemzetközi jogi forrásából indul ki, melyek egyrészt a Környezet és Fejlődés Világbizottság 1987-es jelentése, avagy közismert nevén a Közös Jövők vagy Brundtland Jelentés; másrészt a Környezetről és Fejlődésről szóló 1992-es Riói Nyilatkozat. A Brundtland bizottság által kidolgozott jelentés a *fejlődést* magát nem definiálja, csak a *fenntartható* jelölt, kijelentve, hogy a *fejlődés* akkor *fenntartható*, ha az „kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk képességét saját célkitűzéseinek kielégítésére.”⁴¹ Ez a fogalom mely végső soron a *fenntarthatóság* fogalmát írja körül, a *fenntartható fejlődés* legáltalánosabban elismert

⁴⁰ Alexandre Kiss & Dinah Shelton: *Guide to International Environmental Law*. Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2007, 97. o.

⁴¹ Közös Jövők Jelentés 2. rész 1. bekezdés. A jelentés szövegét lásd: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/42/187 (2016. június 21.).

definíciója. A Brundtland jelentés a definíció mellett a fenntartható fejlődés alapelveit is rögzítette, amelyek a következők:

- az életközösségek tisztelete és védelme;
- az emberi élet minőségének a javítása;
- a Föld életképességének és természeti sokszínűségének megőrzése;
- a meg nem újuló erőforrások felhasználásának radikális csökkentése;
- a növekedés határainak tiszteletben tartása;
- az egyén viselkedésének oktatással való megváltoztatása;
- a közösségek öngondoskodó szerepe;
- együttműködés a népek és a nemzetek szintjén; valamint
- a globális együttműködés szükségessége.

Ahogy arra Ludwig Krämer rávilágít: „még mindig nem tudjuk, vagy nem akarjuk tudni, hogy mi az a fenntartható fejlődés, és a Brundtland féle fogalom aligha segít, mivel az egy speciális minőséggel bíró fogalmat (*fejlődés*), önmagával magyaráz.”⁴² Mivel a fenntartható fejlődés fogalma nem kellőképpen körülhatárolt, annak jelentéstartalma napjainkra jelentősen felhígult. A *fenntartható* jelző a „zöld” megoldások rokon értelmű fogalmává vált, mely tévesen még akkor is alkalmazásra kerül, amikor az adott döntésben, politikában, vagy intézkedésben a környezeti dimenzió érdemben fel sem merül.⁴³ Ami azonban biztos, hogy a fenntartható fejlődés koncepciója a gazdasági, szociális és a környezeti vonatkozások három egymást kiegészítő és egymással egyenlő pilléreire áll, ahogyan az a 2002-es Fenntartható fejlődésről szóló Johannesburgi Nyilatkozatban is szerepel.⁴⁴ A fenntartható fejlődés három összetevője azonban koránt sincs egyensúlyban, mivel a gazdasági érdekek felülírják a környezeti megfontolásokat a döntéshozatalban. A fenntartható fejlődés a Riói Nyilatkozatban egy egyértelműen antropocentrikus fogalomként szerepel. A Nyilatkozat első elve alapján a „fenntartható fejlődés érdekeinek középpontjában az emberek állnak. Ők jogosultak – a természettel összhangban – egészséges és termékeny életre.”⁴⁵ A Riói Nyilatkozat 4. elve továbbá kimondja, hogy a „fenntartható fejlődés elérése érdekében a környezetvédelemnek a

⁴² Elhangzott 2014. április 25-én, Budapesten a „Fenntartható jövő modellintézményei” nemzetközi konferencián.

⁴³ Ludwig Krämer: *Az Európai Unió környezeti joga*. Dialóg Campus. Budapest-Pécs, 2012. 36. o.

⁴⁴ Johannesburgi Nyilatkozat a fenntartható fejlődésről, 5. bekezdés.

⁴⁵ Riói Nyilatkozat 1. elv.

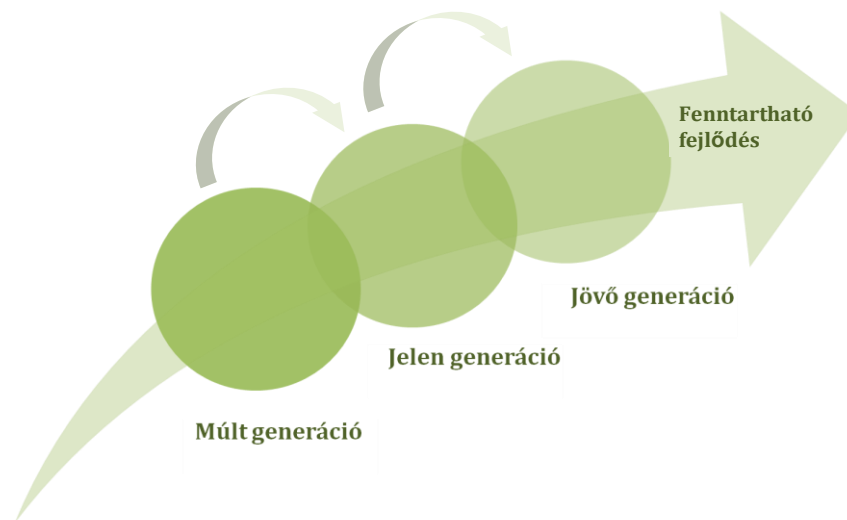
fejlődési folyamat szerves részét kell alkotnia, és nem kezelhető attól elkülönülten.” A fenntartható fejlődés a környezetvédelemmel tehát szoros összefüggésben áll, annak középpontjában azonban az ember áll: nem csak a jelen generáció emberi, hanem a jövő nemzedékek is, mivel a környezet nem csak a jelen generáció életét és egészségét befolyásolja, hanem a jövő nemzedékeit is.⁴⁶

A fenntartható fejlődés céljának térnyerésével párhuzamosan került felismerésre a generációk közötti méltányosság eszméje (*intergenerational equity*) is. Ez nem véletlen, hiszen a fenntartható fejlődés fogalmával szorosan összefügg, már-már összemosódik, a generációk közötti méltányosság. Ez utóbbi azt fejezi ki, hogy egy generációnak úgy kell kielégíteni a szükségleteit, hogy az ne veszélyeztesse a rákövetkező generációt, saját szükségleteinek kielégítésében. Más megközelítésben: a jelen generáció jogosult státuszban van a múlt generáció felé, és kötelezett státuszban áll a jövő generáció felé. Edit Brown Weiss ezt a méltányosságot úgy fejezi ki, hogy az emberi faj (*beleértve múlt, jelen, és a jövő nemzedékeit*) a környezetet trösztként közösen birtokolja, melynek kedvezményezettje a mindenkori jelen nemzedék, aki használja és hasznosítja azt.⁴⁷ Ha összehasonlítjuk a Brundtland féle fenntartható fejlődés koncepcióját a generációk közötti méltányossággal, akkor látható az egyezés. A Brundtland bizottság által definiált a *fenntarthatóság* megfeleltethető a generációk közötti méltányosság elvével. Azaz egy adott fejlődés, csak akkor fenntartható, ha a generációk közötti méltányosság elve biztosított. A generációk közötti méltányosság tehát *sine qua non* eleme a fenntartható fejlődésnek.⁴⁸ A generációk közötti méltányosságot az alábbi ábra szemlélteti.

⁴⁶ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory opinion of 8 July 1996, ICJ Reports, 19. o. 29. pont.

⁴⁷ Edit Brown Weiss: *Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment*. In: Steve Vanderheiden (ed.): *Environmental Rights*. UK, 2012, 384-386. o.

⁴⁸ Ezt a nézetet vallja az IUCN (*International Union for Conservation of Nature and Natural Resources*) is a 2005. évi *The Law of Energy for Sustainable Development* című kézikönyvében is, miszerint a fenntartható fejlődés magában foglalja a nemzedékek közötti méltányosság gondolatát is, mely azt kívánja meg a jelen generációtól, hogy ne fogyasszon a világ javaiból annyit, amennyi veszélyeztetné a jövő nemzedékek jogait Földünk természeti erőforrásainak hasznosításához.

9. ábra: Generációk közötti méltányosság

A generációk közötti méltányosságot meg kell különböztetni a generáción belüli méltányosságtól, amely egy adott generáción belüli, méltányosságból fakadó jogokat és kötelezettségeket testesíti meg. Mindazonáltal, a fenntarthatóság/generációk közötti méltányosság (*jelen szükségleteinek kielégítése anélkül, hogy veszélyeztetnén a jövő generációk képességét saját szükségleteinek kielégítésére*) csak akkor működhet, ha a jelen generáció tagjai közötti méltányosság adott. Egy személy sem tudja a generációk közötti méltányosságból fakadó kötelezettségét teljesíteni, amikor a saját szükségleteinek kielégítése veszélyeztetve van. Azaz a fenntarthatóság/generációk közötti méltányosság, a generáción belüli méltányosság nélkül nem valósulhat meg.⁴⁹

A generáción belüli és a generációk közötti méltányosságból adódóan a jelen generációnak meg kell őriznie a természeti erőforrásokat, fenn kell tartania a környezet minőségét, és lehetővé kell tennie a jövő generációknak, hogy hozzáférjenek ehhez az örökséghez.⁵⁰ E kötelezettség pozitív oldala a környezet minőségének megőrzése, negatív oldala pedig a környezeti szennyezés és károkozás

⁴⁹ Lásd például a Budapest Memorandum 8. bekezdését. A Budapest Memorandum 2014. április 25-én, Budapesten a „Fenntartható jövő modellintézményei” címmel megtartott nemzetközi konferenciának a záró dokumentuma, mely többek között olyan neves szakemberek írtak alá, mint C.G. Weeramantry bíró, Dinah Shelton, Edit Brown Weiss, vagy Ludwig Krämer.

⁵⁰ Edit Brown Weiss: i. m. 388-389. o.

megelőzése. Ugyanakkor a jelen generációnak joga van egy, a múlt generáció által megőrzött minőségű környezetre.

Az egészséges környezethez való jog az alapvető szükségletekhez kötődik, és a tárgya (környezet) potenciálisan befolyásolja a jövő nemzedékeket saját alapvető szükségleteik kielégítésében. Ennél fogva az egészséges környezethez való jogra alkalmazandó a generációk közötti méltányosság elve. Az egészséges környezethez való jogot kiegészítő kötelezettségek a generációk közötti méltányosságból fakadnak.

A jelen generáció (*mint kollektíva*) rendelkezik a generációk közötti méltányosságon alapuló környezeti jogokkal és kötelezettségekkel. A jövő generáció (*mint kvázi kollektíva*) az egészséges környezethez való jog tárgyának védelmében érdekelt. Mivel a generáción belüli méltányosság a generációk közötti méltányosság szerves része, ebből következik, hogy az egyén rendelkezik a generáción belüli méltányosságon alapuló környezeti jogokkal és kötelezettségekkel. Az egészséges környezethez való jog tehát egy olyan kiemelkedő jelentőségű emberi jog, melynek az alanyi köre elméletileg nem csak az egyén, hanem a kollektíva is.⁵¹

2.2. A gyakorlat

A következőkben az egészséges környezethez való jog egyes nemzetközi jogi írott forrásai kerülnek bemutatásra, annak érdekében, hogy rávilágítsak: az egészséges környezethez való jog egyes elemei már el/felismerésre kerültek a nemzetközi írott jog által. Kizárólag az olyan írott forrásokat veszem számításba, amelyek egy meghatározott karakterű (*egészséges*) környezethez való jogról szólnak, illetve ahhoz kapcsolódnak. A nemzetközi jog ezen írott jogforrásai után következik a 47 Európa Tanács állam alkotmányos szabályozásának szemléltetése, valamint az Európai Unió releváns jogának bemutatására. A nemzetközi- és az alkotmányjogi terminológiában nem csak az *egészséges* jelzővel találkozhatunk a tárgyalt joggal összefüggésben. Ebből kifolyólag az olyan források is bemutatásra kerülnek, amelyek más jelzős szerkezetben említik a környezethez való jogot (*mint például emberhez méltó, megfelelő, tiszta, vagy élhető*).

⁵¹ Greksza Veronika: *Questions on a Comprehensive Protection of the Right to a Healthy Environment in Strasbourg*. In: Pécs Journal of International and European Law (PJIEL) 2015/1, 19–27. o., http://ceere.eu/pjiel/wp-content/uploads/2015/04/002_14_25.pdf (2016. augusztus 2.).

2.2.1. Nemzetközi egyezmények és soft law források

a) Stockholmi Nyilatkozat

A nemzetközi környezetvédelmi jog kezdetét az 1970-es évek elejére tehetjük, ugyanis az emberi környezet megóvásával foglalkozó első világméretű program kidolgozására 1972-ben került sor az ENSZ Környezeti Világkonferenciáján, Stockholmban. A konferencián a résztvevők nyilatkozatot fogadtak el a környezetvédelem 26 alapelvéről és a megvalósítandó nemzetközi feladatokról. A Stockholmi Nyilatkozat⁵² keretében első ízben tárgyaltak az emberhez méltó környezethez való jogról. Az egészséges környezethez való joggal kapcsolatban a Nyilatkozat 1. számú alapelve a legfontosabb, amely tartalmazza a méltóságot és jólétet biztosító környezethez való jogot, valamint az egyén környezetvédelmi kötelezettségét. („Az embernek alapvető joga van a szabadságra, az egyenlőségre és megfelelő életfeltételekre egy olyan környezetben, amelynek minősége biztosítja számára azt, hogy méltóságban és jólétben éljen, ugyanakkor nemes kötelessége a környezet védelme és javítása a jelenlegi és a jövő nemzedékek számára.[...]”)⁵³ Releváns még a 2. alapelv, amely rögzíti a természeti erőforrások védelmének követelményét a jövő generációk érdekében. A 3. alapelv szól a megújuló erőforrások védelméről, míg a 4. alapelv kiemeli a természetvédelem jelentőségét a gazdasági tervezésben. Az 5. alapelv a nem megújuló energiaforrások fenntartható hasznosításának követelményét rögzíti. A 6. alapelv a mérgező anyag kibocsátást kontrolálja, míg a 7. alapelv a tengerek szennyezésének és károsításának tilalmát írja elő. A Nyilatkozat 14. elve alapján pedig ésszerű tervezéssel egyensúlyt kell teremteni a fejlődés és a környezet védelmének szükségletei között. A Stockholmi Nyilatkozat 21. alapelve alapján „az államoknak szuverén joguk van saját erőforrásaik hasznosítására saját környezetvédelmi politikájuknak megfelelően, ezzel egyidejűleg pedig kötelezettségük annak biztosítása, hogy fennhatóságuk vagy ellenőrzésük alatt álló zajló tevékenységek ne károsítsák más államok környezetét, illetve olyan területeket, melyek nem tartoznak egyik állam fennhatósága alá sem.” Ebből a rendelkezésből a határon átnyúló környezetszennyezés tilalmát olvashatjuk ki.

⁵² A Nyilatkozat szövegét lásd: <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf> (2016. május 4.).

⁵³ Stockholmi Nyilatkozat 1. elv.

b) *Közös Jövőnk Jelentés*

1984-ben az ENSZ Közgyűlés létrehozta a Környezet és Fejlődés Világbizottságot, melynek vezetésével Gro Harlem Brundtland norvég miniszterelnök asszonyt bízták meg. E *Brundtland bizottság* készítette el az 1987-ben elfogadott *Közös Jövőnk* című jelentést, amely amellelt, hogy először fogalmazta meg a fenntartható fejlődés fogalmát, deklarálja az egészséges környezethez való jogot. A *Közös Jövőnk Jelentés* az 1. számú mellékletének az 1. pontjában kimondja, hogy „Minden emberi lénynek alapvető joga van, hogy az egészségét és jólétét biztosító környezetben éljen.”⁵⁴ Az 1. melléklet 6. pontja továbbá előírja, hogy „a tagállamoknak időben tájékoztatni kell minden olyan személyt, akik számára valószínűleg jelentős hatással lesz egy tervezett tevékenység, és biztosítaniuk kell számukra a közigazgatási és bírósági eljárásokhoz való egyenlő hozzáférést és jogszerű eljárást.”⁵⁵

c) *San Salvadori Kiegészítő Jegyzőkönyv*

Az 1969-es Emberi Jogok Amerikai Egyezménye (továbbiakban EJAÉ) polgári és politikai jogok katalógusát adja. Ehhez az egyezményhez csatolt 1988-as San Salvadori Kiegészítő Jegyzőkönyv egy külön cikket szán az egészséges környezetre. A jegyzőkönyv 11. cikke tartalmazza mindenki jogát, hogy „egészséges környezetben éljen, és hozzáférjen az alapvető közszolgáltatásokhoz. A részes államoknak támogatniuk kell a környezet védelmét, megőrzését valamint a javítását.”⁵⁶ Annak ellenére, hogy a nevezett jegyzőkönyv kimondja az egészséges környezethez való jogot, a jegyzőkönyv 19 cikk (6) bekezdése értelmében a 11. cikk nem teremtett egyéni petíciós jogot az Amerika közti Emberi Jogi Bizottsága, sem az Emberi Jogok Amerika közti Bírósága előtt.⁵⁷ Ennek alapján a környezeti információhoz való jogot, valamint a döntéshozatalban való részvételt leginkább az EJAÉ 13. cikke (*vélemény-*

⁵⁴ *Közös Jövőnk Jelentés* 1. számú melléklet 1. pont.

⁵⁵ *Közös Jövőnk Jelentés* 1. számú melléklet 6. pont.

⁵⁶ Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights “Protocol of San Salvador” Art. 11: “(1) Everyone shall have the right to live in a healthy environment and to have access to basic public services. (2) The States Parties shall promote the protection, preservation, and improvement of the environment.”

⁵⁷ Riccardo Pavoni: *Environmental Jurisprudence of the European and Inter-American Courts of Human Rights*. In: Ben Boer (ed.): *Environmental Law Dimensions of Human Rights*. Oxford University Press, Oxford, 2015, 70. o.

nyilvánítás szabadsága), valamint a 16. cikk (1) bekezdése (*egyesülési szabadság*) védi. Fontos kiemelni, hogy az EJAЕ nem határoz meg áldozati státuszt az egyéni keresetindítási joghoz. Az EJAЕ 44. cikke értelmében minden személy, személyek csoportja, vagy nem kormányzati szervezet kérelemmel fordulhat a Bizottsághoz, az egyezményben foglalt jogok megsértése esetén. Ez alapján a kérelmezőnek nem kell, hogy egyben áldozat is legyen.⁵⁸

d) Afrikai (Banjuli) Charta

Az egészséges környezethez való jogról való gondolkodás során feltétlenül kiemelést kell, hogy kapjon az Afrikai (*Banjuli*) Charta az emberek és a népek jogairól,⁵⁹ amely jogforrás 1981. június 27-én lett elfogadva és 1986. október 21-én lépett hatályba. A Charta 25 nevesített emberi jogot helyez védelem alá, köztük az általánosan kielégítő környezethez való jogot. A Charta sokat idézett 24. cikke az általánosan kielégítő környezetről lakonikusan rögzíti, hogy „Minden népnek joga van egy a fejlődésüknek kedvező általánosan megfelelő környezethez.”⁶⁰

A Banjuli Charta nem keletkeztet egyéni környezeti jogot. A jog alanyának a népeket teszi meg. A Charta minden jogot – első, második és harmadik generációs jogokat is beleértve – elválaszthatatlannak tekint egymástól. A környezethez való jog nem, mint egy kívánatos cél jelenik itt meg. Az Afrikai Chartában foglalt minden jog, így a környezethez való jog is kikényszeríthető jogként lett lefektetve. Az Afrikai Bizottság az Emberek és Népek Jogairól kimondta, hogy a „kollektív jogok, a környezeti jogok, valamint a gazdasági és szociális jogok is az afrikai emberi jogok lényeges elemei. (...) Nem találunk olyan jogot a Chartában, amely ne lenne kikényszeríthető.”⁶¹ Érdeemes még azt kiemelni, hogy a Charta nem tartalmaz eltérési lehetőséget, és

⁵⁸ American Convention on Human Rights, Art. 44: „Any person or group of persons, or any nongovernmental entity legally recognized in one or more member Organization, may lodge petitions with the Commission containing denunciations or complaints of violation of this Convention by a State Party.”

⁵⁹ African (*Banjul*) Charter on Human and People’s Rights.

⁶⁰ African Charter on Human and People’s Rights, Art. 24: “All peoples shall have the right to a general satisfactory environment favourable to their development.” A Charta szövegét lásd: <http://www.achpr.org/instruments/achpr/> (2016. június 22.).

⁶¹ SERAC *kontra* Nigeria, para 68, <http://www.achpr.org/instruments/achpr/main-features/> (2016. április 25.).

ahogyan az a preambulumban is szerepel, a jogokkal szemben nem csak az állam, de az egyén kötelezettségei is állnak.

e) Környezet és Egészség Európai Kartája

1989. december 7-én és 8-án került sor Frankfurt am Mainban az Egészségügyi Világszervezet keretei között az első európai Környezet és Egészség Konferenciára, ahol az EVSZ Európai Régiójának tagországai elfogadták a Környezet és Egészség Európai Kartáját. E dokumentum érdemi része szól jogokról és köteleességekről (*első rész*), a politikák kialakításához kapcsolódó alapelvekről (*második rész*), stratégiai elemekről (*harmadik rész*), prioritásokról (*negyedik rész*), valamint a tovább vezető útról (*ötödik rész*). A Karta első részének első pontja deklarálja, hogy „minden egyénnek joga van: olyan környezethez, mely elősegíti a számára elérhető legjobb egészségi állapotot és jólétet; információhoz jutni, konzultálni és párbeszédet folytatni a környezet állapotáról, valamint olyan tervekről, döntésekről, tevékenységekről, melyek valószínűleg hatással vannak a környezetre és az egészségre; részt venni a döntéshozás folyamatában.”⁶² E joghoz kapcsolódó kötelesség rögtön az első pont után következik: „Minden egyénnek kötelessége részt venni a környezet védelmében a saját és mások egészségének megőrzése és javítása érdekében.”⁶³ Érdeemes még megjegyezni, hogy a Karta preambulumban kiemelésre kerül a fenntartható fejlődés egészséget befolyásoló jellege, valamint a jogokat és kötelességeket felvonultató rész a 8. pontjában szól a környezetvédő civil szervezetek információhoz való jogban játszott szerepének fontosságáról is. Az alapelvekről szóló rész kiemeli továbbá a harmonikus környezet egészségben játszott szerepét, a megelőzés és a szennyező fizet elvét, valamint azt a kívánalmat, hogy az „egyének és közösségek egészsége elsőbbséget kell, hogy élvezzen a gazdasági és üzleti megfontolásokkal szemben.”⁶⁴

Az Európai Környezet és Egészség Folyamatnak (*European Environment and Health Process - EHP*) Frankfurt csak a kezdete volt. A konferencián résztvevő egészségügyi és környezetvédelmi miniszterek megállapodtak, hogy 5 éven belül ismét

⁶² Környezet és Egészség Európai Kartája - Jogok és Kötelességek, 1. pont.

⁶³ Környezet és Egészség Európai Kartája - Jogok és Kötelességek, 2. pont.

⁶⁴ Környezet és Egészség Európai Kartája – Alapelvek a politikák kialakításához 6. pont.

találkoznak, azzal a céllal, hogy „értékeljék a nemzeti és nemzetközi szinten elért előrehaladást, valamint hogy elfogadják az EVSZ és más nemzetközi szervezetek által kidolgozott akcióprogramot az egészséget veszélyeztető legfontosabb környezeti tényezők lehető leggyorsabb kiküszöbölésére.”⁶⁵ E szellemben került sor a második EHP konferenciára 1994-ben Helsinkiben, a harmadikra 1999-ben Londonban, a negyedikre 2004-ben Budapesten, az ötödikre pedig 2010-ben Parmában már 53 állam részvételével.

f) Riói Nyilatkozat

A környezetvédelem nemzetközi jogi szabályozásának szempontjából is meghatározó jelentősége volt az 1992-ben Rio de Janeiróban megrendezett ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciájának. E nagyszabású és magas szintű konferencián fogadták el többek között a környezetvédelmi jogok alapelveit rögzítő Riói Nyilatkozatot a Környezetről és a Fejlődésről. E dokumentum ugyan jogi értelemben nem kötelező érvényű ajánlásokat tartalmaz, mégis a mai napig meghatározza a nemzetközi környezetvédelmi együttműködést.

A Nyilatkozat 10. elve kimondja, hogy „a környezeti ügyeket – a megfelelő szinten – a legjobban az összes érdekelt állampolgár részvételével lehet megoldani. Nemzeti szinten minden egyénnek biztosítani kell a megfelelő hozzáférést a környezetre vonatkozó információkhoz, amelyekkel a közhivatalok és a hatóságok rendelkeznek, beleértve az egyes közösségeket érintő veszélyes anyagokra és tevékenységekre vonatkozó információt; továbbá lehetővé kell tenni a döntéshozatali folyamatban való részvételt. Az Államok elősegítik és bátorítják a lakosság tudatosságát és részvételét azzal, hogy széles körben hozzáférhetővé teszik az információkat. Hatékony hozzáférést kell biztosítani a bírósági és igazgatási eljárásokhoz, beleértve a jóvátételt és a helyreállítást.”⁶⁶ Az idézett elv a társadalmi részvétel három pillérét határozza meg, nevezetesen a környezeti ügyekben való információhoz való hozzáférés jogát, a döntéshozatalban való részvétel jogát, valamint a jogorvoslathoz való jogot.⁶⁷

⁶⁵ Környezet és Egészség Európai Kartája – A tovább vezető út, 4. pont.

⁶⁶ Riói Nyilatkozat 10. elv. A Nyilatkozat szövegét lásd:

<http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=78&articleid=1163> (2016.június 22.).

⁶⁷ Fülöp Sándor, *Az Aarhusi Egyezmény eszméi*. In: *Fundamentum* 2008/1 szám 108. o.

A Riói Nyilatkozat – csak úgy, mint a Stockholmi Nyilatkozat – mérföldkőnek tekinthető a nemzetközi környezet jogban. Ennek ellenére e *soft law* dokumentum csalódásra ad okot, ha a környezetvédelem emberi jogi eszközeire gondolunk. A Riói konferencia az államok szuverén jogaira és kötelezettségeire koncentrált⁶⁸ és az emberi jogokat nem helyezte a középpontba, így az egészséges környezethez való jog alanyi oldala sem nyerhetett kellő teret.

g) Aarhusi Egyezmény

A környezeti eljárásjogok eddigi legnagyobb eredményét kétség kívül az Aarhusi Egyezmény (*Egyezmény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságának a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról*) érte el, amely a környezeti ügyekben való társadalmi részvétel három pillérének részletes szabályait adja. Sikerét szemlélteti a zökkenőmentes elfogadása is, ugyanis a hatálybalépéséhez szükséges 16 ratifikáció három év alatt teljesült, így az Aarhusi Egyezmény 2001. október 30-án hatályba lépett. Ez a környezeti eljárási jogok legjelentősebb előrelépésének számít, nemcsak az európai régióban, de nemzetközi szinten egyaránt. Az Aarhusi Egyezménynek jelenleg 47 részes fele van, melyek főleg európai államok, valamint maga az Európai Unió. Az egyezményhez való csatlakozás nincs leszűkítve az európai térségre, az nyitott az ENSZ tagállamok számára, amely a potenciális befolyását még jobban kitágítja. Az egyezmény rendelkezéseinek betartása felett az ún. Jogkövetési Bizottság (*'Compliance Committee'*) őrködik, ahova panasszal fordulhat a tágabb értelemben vett közösség, és az érintett egyének is.

Az Aarhusi Egyezmény egy „új típusú nemzetközi egyezmény”,⁶⁹ amely összeköti a környezeti jogokat az emberi jogokkal, hangsúlyozza jelen generáció felelősségét a jövő nemzedékekért, valamint azt a tényt, hogy a fenntartható fejlődés, csak minden résztvevő közös erőfeszítésével valósulhat meg.

⁶⁸ A Riói Nyilatkozat 27 elvéből 19 szól az államok jogairól és kötelezettségeiről.

⁶⁹ The Aarhus Convention – An Implementation Guide, United Nations Economic Commission for Europe, 15. o.

http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/Publications/Aarhus_Implementation_Guide_interactive_eng.pdf (2016. április 25.).

Az egyezmény a preambulumban kijelenti, hogy „mindenkinek joga van ahhoz, hogy egészségének és jólétének megfelelő környezetben éljen, továbbá mind egyénileg, mind pedig másokkal együttesen kötelessége a környezet védelme és javítása a jelenlegi és jövőbeli generációk javára.”⁷⁰ Az 1. cikk fogalmazza meg e nemzetközi szerződés célját: „A jelen és jövő generációkban élő minden egyén azon jogának védelme érdekében, hogy egészségének és jólétének megfelelő környezetben éljen, ezen Egyezményben Részes valamennyi Fél garantálja a nyilvánosság számára a jogot az információk hozzáférhetőségéhez, a döntéshozatalban való részvételhez és az igazságszolgáltatás igénybevételéhez a környezetvédelmi ügyekben a jelen Egyezmény rendelkezései szerint.”⁷¹

Az egyezmény legfontosabb érdeme, hogy először fogta egységes, logikus rendszerbe a társadalmi részvétel három elemét, az egészséges környezethez való jog három eljárási (*szelvény*) jogát. Az Aarhusi Egyezmény az információhoz jutás, a döntéshozatalban való részvétel és a jogorvoslat jogának a részletes szabályait adja, azzal, hogy a joggyakorlat leghatékonyabb megoldásait használja fel, kiegészítve azokat a megfelelő alapelvekkel és definíciókkal.⁷²

Az információhoz való jog alapján⁷³ a hatóságok, kérés esetén, a nyilvánosság rendelkezésére kell, hogy bocsátsák a kért környezeti információt. Az információkérést a nyilvánosságnak nem kell indokolnia. Az egyezmény értelmében nyilvánosságnak számít egy vagy több természetes vagy jogi személy, továbbá a nemzeti joggal vagy gyakorlattal összhangban azok szövetségei, szervezetei és csoportjai.⁷⁴ Az egyezmény a környezeti információt is pontosan meghatározza, amely alapján környezeti információnak számít bármely írott, látható, hallható, elektronikus vagy egyéb formában megjelenő információ, melynek tárgya a:

- környezet elemei (*levegő, atmoszféra, víz, a talaj, föld, tájkép, természetes élőhelyek, biológiai sokféleség és annak összetevői, beleértve a genetikailag módosított szervezeteket*);

⁷⁰ Aarhusi Egyezmény 7. preambulumban bekezdése. Az Aarhusi Egyezmény szövegét lásd: <http://www.unece.org/env/pp/treatytext.html> (2016. június 22.).

⁷¹ Aarhusi Egyezmény 1. cikk.

⁷² Fülöp Sándor: i. m. 48., 104.o.

⁷³ Aarhusi Egyezmény 4. cikk.

⁷⁴ Aarhusi Egyezmény 2. cikk (4) bekezdés.

- ezen elemek közötti kölcsönhatás állapota;
- tényezők (*anyagok, energia, zaj és sugárzás*);
- tevékenységek és intézkedések (*beleértve a közigazgatási intézkedéseket, a környezetet érintő megállapodásokat, irányelveket, jogalkotási terveket és programokat, amelyek befolyásolják vagy befolyásolhatják a környezeti elemeket*);
- környezeti döntéshozatalban felhasznált költség-haszon, továbbá egyéb gazdasági elemzések és becslések; valamint
- az emberi egészség és biztonság állapota, az emberi élet, a kulturális helyszínek és az épített környezet állapota, (*olyan mértékben, amilyen mértékben ezeket befolyásolja vagy befolyásolhatja a környezeti elemek állapota, a tényezők, tevékenységek vagy intézkedések*).⁷⁵

Az információhoz való jog azonban megtagadható, ha a hatóság nem rendelkezik a kért információval; ha a kérés egyértelműen ésszerűtlen, vagy túlságosan általános; vagy ha a kérés olyan anyagra vonatkozik, amely előkészítés alatt áll, illetve a hatóságok belső kommunikációjára vonatkozik. Az információhoz való jog továbbá akkor is megtagadható, ha az hátrányosan érintené a/az:

- hatósági eljárások titkosságát;
- nemzetközi kapcsolatokat;
- honvédelmet vagy a közbiztonságot;
- igazságszolgáltatás menetét;
- kereskedelmi és ipari információ bizalmas jellegét (*ahol ez a bizalmas jelleg méltányolható gazdasági érdekekre figyelemmel a jog által védett - a környezetvédelem szempontjából releváns kibocsátási adatok kivételt képeznek ez alól*);
- szellemi tulajdonhoz fűződő jogokat;
- természetes személy személyi adataira és/vagy annak irataira vonatkozó titoktartási kötelezettséget;
- egy harmadik fél érdekeit (*amely a kért információt úgy biztosította, hogy az nem volt kötelessége, nem is volt rá jogilag kötelezhető, és nem adta jóváhagyását az anyagok kiadására*); vagy

⁷⁵ Aarhusi Egyezmény 2. cikk (3) bekezdés.

- környezet azon részét, amelyre az információ vonatkozik, például ritka fajok tenyésztő helyeit.⁷⁶

Az információhoz való jog ezen megtagadási alapjait szűken kell értelmezni, továbbá a hatóságok kötelesek meghatározott környezeti információkat kérés nélkül is gyűjteni és átláthatóan és hatékonyan nyilvánosságra hozni és legalább négy évente jelentést adni a környezet állapotáról.

Az információhoz való joghoz szorosan kapcsolódik a döntéshozatalban való részvétel. Az érintett nyilvánosságot ugyanis a környezeti döntéshozatali folyamat korai fázisában, megfelelően, időszerűen és hatékonyan tájékoztatni kell a javasolt tevékenység, illetve döntés részleteiről.⁷⁷ Az érintett nyilvánosság számára továbbá biztosítani kell a környezeti döntéshozatalban való részvételéhez szükséges összes releváns, és rendelkezésre álló információba való betekintés lehetőségét.⁷⁸ Ezen fordulatok már az *érintett nyilvánossághoz* kötöttek, amely alatt az Aarhusi Egyezmény értelmében a nyilvánosság azon részét értjük, amelyet a környezeti döntéshozatal befolyásol, vagy valószínűleg befolyásol, vagy ahhoz érdeke fűződik. Az érintett nyilvánosságba beletartoznak a környezet védelmét elősegítő és a nemzeti jogban foglalt követelményeknek megfelelő, nem kormányzati szervezetek (NGO-k) is.⁷⁹ A nyilvánosság (*nem csak az érintett nyilvánosság*) részvételét biztosítani kell a döntéshozatal korai fázisban, amikor az összes választási lehetőség még nyitott és hatékony társadalmi részvétel valósulhat meg.⁸⁰ Ezt követően a nyilvánosság számára lehetővé kell tenni, hogy előterjessék megjegyzéseiket, információikat, elemzéseiket vagy véleményüket, melyeket a javasolt tevékenységgel kapcsolatosan fontosnak tartanak.⁸¹ Ezen eredményeket a döntéshozatal során megfelelő mértékben figyelembe kell venni, majd a döntés kimeneteléről a nyilvánosságot tájékoztatni kell. A nyilvánosság részvétele kiterjed továbbá a környezettel kapcsolatos tervek, programokra és irányelvekre vonatkozó eljárásokra, valamint a végrehajtó jellegű

⁷⁶ Aarhusi Egyezmény 4. cikk (3)-(4) bekezdés.

⁷⁷ Aarhusi Egyezmény 6. cikk (2) bekezdés.

⁷⁸ Aarhusi Egyezmény 6. cikk (6) bekezdés.

⁷⁹ Aarhusi Egyezmény 2. cikk (5) bekezdés.

⁸⁰ Aarhusi Egyezmény 6. cikk (4) bekezdés.

⁸¹ Aarhusi Egyezmény 6. cikk (7) bekezdés.

szabályok és az általánosan kötelező érvényű szabályozó eszközök kidolgozásában való részvételre is.⁸²

Az előző két eljárásjog védelmét is magában foglalja az igazságszolgáltatáshoz való jog. Az egyezmény 9. cikk (1) bekezdése értelmében ugyanis, ha valamely személy vélelmezi információhoz való jogának megsértését, annak lehetősége van a törvény által létrehozott független és pártatlan testület előtt (*nem csak bíróság előtt*) felülvizsgálati eljárást kérni, mely eljárásnak soron kívülinek és díjmentesnek vagy legalábbis csekély költségűnek kell lenni.

A döntéshozatalban való részvétel jogának vélt csorbulása esetén, az érintett nyilvánosság azon tagjai számára, akik kellő érdekeltséggel bírnak a szóban forgó döntésben, független és pártatlan testület előtt felülvizsgálati eljárásra jogosultak. A felülvizsgálati eljárással joguk van megtámadni bármely döntés, intézkedés vagy mulasztás alanyi vagy eljárási törvényességét.⁸³ Az, hogy mi számít kellő érdeknek az Aarhusi Egyezmény nem határozza meg, mindössze arról rendelkezik, hogy a kellő érdek fogalmát a nemzeti jogszabályok követelményeivel, valamint azzal a céllal összhangban kell meghatározni, hogy az érintett nyilvánosság kapjon széles körű hozzáférési lehetőséget az igazságszolgáltatáshoz.

Az Aarhusi Egyezmény egyértelműen legvitatottabb rendelkezései közé a 9. cikk (3) bekezdése tartozik. Míg az igazságszolgáltatáshoz való jog előzőekben tárgyalt fordulatai az *információhoz való joggal* és a *döntéshozatalban való részvétellel* szorosan összefüggtek, addig az igazságszolgáltatáshoz való jog itt önálló jogként funkcionál. Az egyezmény értelmében ugyanis a nyilvánosság számára – *akik megfelelnek a nemzeti jogrendszerben esetlegesen lefektetett kritériumoknak* – biztosítani kell a közigazgatási és bírói eljárásokhoz való hozzáférés jogát, hogy megtámadhassák magánszemélyek és hatóságok olyan lépéseit és mulasztásait, amelyek ellentmondanak a környezetre vonatkozó nemzeti jog rendelkezéseinek.

Az Aarhusi Egyezmény 9. cikkében szabályozott igazságszolgáltatáshoz való jog (*mind a három fordulat*) elégséges és hatékony jogorvoslást kell, hogy biztosítson.

⁸² Aarhus Egyezmény 7-8. cikk.

⁸³ Aarhusi Egyezmény 9. cikk (2) bekezdés.

Érdemes röviden szót ejteni az Aarhusi Egyezményhez csatolt 2003-ban Kijevben elfogadott Szennyezőanyag-kibocsátási és szállítási nyilvántartásokról (*Pollutant Release and Transfer Register – PRTR*) szóló Jegyzőkönyvről, mely 2009. október 8-án lépett hatályba, és jelenleg 33 részes fele van. E jegyzőkönyv szorosan kapcsolódik az Aarhusi Egyezményben foglalt információhoz való joghoz. A jegyzőkönyv célja az információkhoz való nyilvános hozzáférés növelése a koherens, integrált, országos szennyezőanyag-kibocsátási és szállítási nyilvántartásoknak (*PRTR-eknek*) a létrehozása révén, ami elősegítheti a nyilvánosság környezetvédelemmel kapcsolatos döntéshozatalban való részvételét, valamint hozzájárulhat a környezetszennyezés megelőzéséhez és csökkentéséhez.⁸⁴ A jegyzőkönyv, csak úgy, mint az Aarhusi Egyezmény egy nyitott globális nemzetközi szerződés. Azon állam is csatlakozhat a jegyzőkönyvhöz, aki nem részese az Aarhusi Egyezménynek, valamint, amely nem ENSZ EGB tag.

A jegyzőkönyv alapján minden részes félnek létre kell hoznia és fenn kell tartania egy nyilvánosan hozzáférhető nemzeti szennyezőanyag-kibocsátási és szállítási nyilvántartást, amely többek között üzem és szennyezőanyag specifikus; különbséget tesz a levegőbe, a talajba és a vízbe történő kibocsátás között; tartalmazza a szállítással kapcsolatos információkat; szabványosított és aktuális adatokat tartalmaz; koherens, felhasználóbarát és nyilvánosan hozzáférhető.⁸⁵ Fontos, hogy a kibocsátások és a szállítások visszakereshetők és azonosíthatók legyenek üzem és annak földrajzi elhelyezkedése; tevékenység; tulajdonos vagy üzemeltető; szennyező anyag; és azon környezeti közegek alapján, amelyekbe a szennyező anyag kibocsátásra került.⁸⁶ Ezen nyilvántartásoknak kérés és indoklás nélkül hozzáférhetőeknek kell lenni a nyilvánosság számára.

2.2.2. Alkotmányos szabályozás

Az alábbiakban az egészséges környezethez való jog európai alkotmányos szabályozása kerül szemléltetésre. Az alkotmányos normák többek között alapvető jogok és kötelességek átfogó katalógusai is, így azok hiteles *kiindulópontot* tudnak nyújtani az adott állam egészséges környezethez való joggal kapcsolatos

⁸⁴ Kijevi Jegyzőkönyv 1. cikk.

⁸⁵ Kijevi Jegyzőkönyv 4. cikk.

⁸⁶ Kijevi Jegyzőkönyv 5. cikk (1) bekezdés.

szabályozásának *kereteiről*. Kutatásom során az Európa Tanács 47 államának alkotmányát vizsgáltam meg.⁸⁷ A célom az volt, hogy felfedezzek egyfajta általánosan érvényes alapvető standardot az egészséges környezethez való jog európai védelmében, amit majd az EJEJ joggyakorlatának vizsgálatakor használni tudok. Az EJEJ ugyanis gyakran hivatkozik közös alkotmányos hagyományokra, a konszenzusra vagy éppen közös értékekre, az EJEJ dinamikus értelmezése során. Az Európa Tanács 47 államának környezetvédelemmel kapcsolatos rendelkezéseit az alábbi táblázatban gyűjtöttem össze.⁸⁸

Albánia

Albánia Köztársaság 1998. évi Alkotmánya:

- 56. cikk: Környezeti információhoz való jog.
„Mindenkinek joga van információhoz jutni a környezet állapotát és annak védelmét illetően”
- 59. cikk (1) bekezdés d) és dh) pontok: Generációk közötti méltányosság, valamint a természeti erőforrások racionális felhasználása, mint államcél.
„Az állam alkotmányos hatalmával és lehetőségével élve, valamint a magánkezdeményezést és felelősséget kiegészítve, törekszik (...) d) egy egészséges és ökológiailag megfelelő környezet biztosítására, a jelen és jövő generációk számára; (...) dh) az erdők, vizek, legelők, és más természeti erőforrások ésszerű felhasználására a fenntartható fejlődés elve alapján.”

⁸⁷ Az egészséges környezethez való jog (európai) alkotmányos megjelenéséről szintén lásd: Fodor László: *Környezetvédelem az Alkotmányban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 15-40 o.; Earthjustice Environmental Rights Report: *Human Rights and the Environment: Materials for the 61st session of the UN Commission on Human Rights*. Geneva, 2005:

[http://earthjustice.org/sites/default/files/library/references/2005 ENVIRONMENTAL RIGHTS_REPO RTrev.pdf](http://earthjustice.org/sites/default/files/library/references/2005_ENVIRONMENTAL_RIGHTS_REPO_RTrev.pdf), 38o. Ezen kutatási eredmények a kutatásomban csak kiindulási pontként szolgáltak, mivel mind a kettő forrás több, mint tíz éves. A 47 alkotmány többségét fordítás alapján dolgoztam fel, míg 13 állam (*Ausztria, Belgium, Egyesült Királyság, Franciaország, Írország, Liechtenstein, Luxemburg, Magyarország, Monaco, Németország, Olaszország, San Marino, és Svájc*) esetében eredeti nyelvű szöveggel dolgoztam. Az alkotmányok szövegeit lásd:

<http://www.legislationline.org/documents/section/constitutions> (2016. április 28.).

⁸⁸ Az alkotmányok (*alkotmányi szinten álló rendelkezések*) eredeti és angol nyelvű szövegeinek forrása: <http://www.legislationline.org/documents/section/constitutions> (2016. április 28.). Az alkotmányok releváns rendelkezéseinek angol szövegeit lásd: 1. számú melléklet.

Andorra

Andorrai hercegség 1993. évi Alkotmánya:

- Preambulum (4) bekezdés: A Föld integritásának megőrzésében és a jövő generációk számára egy élhető környezet biztosításában, mint az emberiség közös céljaiban, való közreműködés szándéka.
„Andorra népe teljes szabadságban és függetlenségben, valamint a szuverenitásában (...) minden együttműködést és erőfeszítést hajlandó az emberiség közös ügyeinek szentelni, különös tekintettel azon ügyekre, amelyek megőrzik a Föld integritását és garantálják az élhető környezetet az elkövetkezendő generációk számára.”
- 31. cikk: Generációk közötti méltányosság, élhető környezet biztosítása, természeti erőforrások ésszerű használata és megóvása.
„Az állam köteles a föld és minden természeti erőforrás ésszerű használatát biztosítani, garantálva ezzel az élhető környezetet mindenki számára. A jövő nemzedékek érdekében az állam továbbá köteles helyreállítani és fenntartani az atmoszféra, a víz és a föld ésszerű ökológiai egyensúlyát és védeni az őshonos növény és állatvilágot.”
- 80. cikk (1) és (2) bekezdés: Hatásköri szabályok.
*„(1) Az adminisztratív és pénzügyi hatáskörüik keretein belül és a Minősített Törvény keretei között a Helyi Tanácsok járnak el: (...) g) a természeti erőforrásokkal kapcsolatos ügyekben.
(2) Az állam adóztatási jogkörén belül, az említett Minősített Törvény határozza meg a Helyi Tanácsok hatásköréhez szükséges gazdasági és pénzügyi szerveit. Ezek a szervek járnak el a természeti erőforrások használatának és hasznosításának kérdéseiben.”*

Ausztria

Osztrák Köztársaság 1930. évi Alkotmánya:

- 10. cikk (1) bekezdés 9 és 12 pontok: Hatásköri szabályok.
„Az állam rendelkezik jogalkotási és végrehajtási hatáskörrel (...)
9) *környezeti hatásvizsgálat elvégzésére, ha az autópályák, vagy nagy sebességű vasutak nagy valószínűség szerint jelentős hatással vannak a környezetre; továbbá ha (...)*
12) *a levegő minőségére vonatkozó határértékek meghaladása miatt a környezet veszélyeztetettsége áll fenn; valamint ha veszélyes hulladék kezelésében egységes előírások meghatározása szükséges.”*
- 11. cikk (1) bekezdés 7. pont: Hatásköri szabályok.
„Jogalkotási hatáskörrel az állam, végrehajtási hatáskörrel pedig a kantonok rendelkeznek (...) 7) a környezeti hatásvizsgálatot illetően olyan ügyekkel kapcsolatban, ahol számottevő környezetre gyakorolt hatás várható, és fennáll az

egységes szabályozás igénye.”

- 14. cikk (5a) bekezdés: Önmagukért, embertársaikért, a környezetért és a jövő nemzedékekért való felelősség viselésének célja.
„(...) gyerekeknek és fiatalokúaknak biztosítani kell az optimális intellektuális, mentális és fizikai fejlődést, hogy egészséges, magabiztos, boldog, teljesítményorientált, kötelességtudó, tehetséges és kreatív emberekké váljanak, akik képesek arra, hogy felelősséget vállaljanak magukért, embertársaikért, a környezetért és a jövő generációkért, szociális, vallási és morális értékek tekintetében.”
- 131. cikk (4) bekezdés 2/a pont: Hatásköri szabályok.
„A szövetségi adminisztratív bíróságoknak a szövetségi jog alapján hatáskörük van egy tevékenység környezeti kompatibilitásának vizsgálatára, ahol annak jelentős környezeti hatása valószínűsíthető.”

Azerbajdzsán

Azerbajdzsán Köztársaság 1995. évi Alkotmánya:

- Preambulum: Felelősség a jövő nemzedékekért.
“(…) megértve a felelősséget a múlt, a jelen és a jövő generációkért (…).”
- 16. cikk (2) bekezdés: Az állam környezetvédelmi kötelezettsége.
„Azerbajdzsán állama (...) védi a környezetet (…).”
- 39. cikk: Egészséges környezethez való jog, környezeti információhoz és kompenzációhoz való jog, környezeti károkozás tilalma, az állam környezetvédelmi kötelezettsége.
*“(1) Mindenkinek joga van egészséges környezetben élni.
(2) Mindenkinek joga van információhoz jutni a valós ökológiai helyzetről, valamint ökológiai követelmények megsértése okán az őt (egészségét, vagy tulajdonát) ért kárért kompenzációhoz jutni.
(3) Senki nem okozhat a törvény által előírtnál nagyobb kárt a környezetben és a természeti erőforrásokban.
(4) Az állam garantálja az ökológiai egyensúly megőrzését és a jog által meghatározott vadonélő flóra és fauna védelmét.”*
- 78. cikk: Polgárok környezetvédelmi felelőssége.
„Minden állampolgárt felelősség terhel a környezet védelméért.”

Belgium

Belga Királyság 1994. évi Alkotmánya:

- 7. cikk^{bis}: Generációk közötti méltányosság.
„Az állam, a tartományok és a régiók, a hatásköreik keretein belül eljárva a tartós fejlődés célkitűzéseinek szociális, gazdasági és környezeti vonatkozásait követik; szem

előtt tartva a nemzedékek közötti méltányosságot. "

- 23. cikk (4): Jog az egészséges környezet védelméhez.
"Mindenkinek joga van egy olyan életre, mely összhangban van az emberi méltósággal. Ennek érdekében a 134. cikk szerinti normák garantálják a gazdasági, szociális és kulturális jogokat, szem előtt tartva a vonatkozó kötelezettségeket, és meghatározva a joggyakorlás feltételeit. Ezen jogok többek között: (...) (4) az egészséges környezet védelméhez való jog."

Bosznia és Hercegovina

Bosznia és Hercegovina Köztársaság 1995. évi Alkotmánya:

—*

*2. cikk (2): *"Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai Egyezményben foglalt jogok és szabadságok közvetlenül alkalmazandóak Bosznia és Hercegovina államban, és azok minden más jog felett elsőbbséget élveznek."*

Bulgária

Bolgár Köztársaság 1991. évi Alkotmánya:

- 15. cikk: Az állam környezetvédelmi kötelezettsége, természeti erőforrások ésszerű használata.
"A Bolgár Köztársaságnak biztosítania kell a környezet védelmét és reprodukcióját, az élő természet minden formájának megőrzését, valamint az állam természeti és más erőforrásainak józan hasznosítását."
- 55. cikk: Az állampolgárok egészséges környezethez való joga, és környezetvédelmi kötelezettsége.
"Az állampolgároknak joga van egy egészséges és kedvező környezethez, amely megfelel a kialakított standardoknak és normáknak; ugyanakkor kötelességük van a környezet védelme"

Ciprus

Ciprus Köztársaság 1960. évi Alkotmánya:

—

Csehország

Cseh Köztársaság 1992. évi Alkotmánya:

- Preambulum: Természeti javak védelme.
"Mi, a Cseh Köztársaság állampolgárai eltökéltek vagyunk, hogy együtt védjük és fejlesszük a természeti és kulturális, az anyagi és szellemi vagyont, ami ránk hagyatott..."
- 7. cikk: Természeti erőforrások ésszerű használata, állam természetvédelmi

kötelezettsége.

„Az állam kötelessége a természeti erőforrások körültekintő használata, és a természeti javak védelme.”

Alapvető jogok és szabadságok 1992. évi Chartája (mint a cseh alkotmányos rend része):

- Preambulum: Jövő generációkért való felelősség.
„(...) emlékeztetve a jövő nemzedékekért való megosztott felelősségre, a Földön lévő minden élet sorsa okán.”
- 11. cikk (3) bekezdés: A tulajdonhoz való jog korlátai.
“A tulajdon kötelezettségekkel jár. A tulajdonhoz való joggal nem lehet visszaélni más jogok kárára, vagy a jog által védett közérdeket sértő módon. A tulajdonhoz való jogot, a jog által lefektetett határokon kívül, nem lehet az emberi egészséget, a természetet vagy környezetet károsító módon gyakorolni.”
- 35. cikk: Kedvező környezethez való jog, környezeti információhoz való jog, környezeti károkozás tilalma.
*„(1) Mindenkinek joga van egy kedvező környezethez.
(2) Mindenkinek joga van, hogy időszerű és teljes információt kapjon a környezet és a természeti erőforrások állapotáról.
(3) Jogának gyakorlása során senki sem veszélyeztetheti vagy károsíthatja a jog által kijelölt mértéken túl, a környezetet, a természeti erőforrásokat, a biológiai sokféleséget, és a műemlékeket.”*

Dánia

Dán Királyság 1953. évi Alkotmánya:

—

Egyesült Királyság

—*

* Az Egyesült Királyság alkotmányi szinten nem rendelkezik az egészséges környezethez való jogról. Az egészséges környezethez való joghoz köthető alacsonyabb szintű normákról és bírói precedensekről lásd: 2.2.2. fejezet f. pont.

Észtország

Észt Köztársaság 1992. évi Alkotmánya:

- Preambulum (3) bekezdés: Generációk közötti méltányosság.
“(…) az állam elősegíti a jelen és a jövő generációk társadalmi fejlődését és jólétét (…).”
- 5. cikk: Természeti erőforrások ésszerű használata.

„Az Észtt Köztársaság természet kincsei és erőforrásai nemzeti értékek, amelyeket gazdaságosan kell használni.”

- 34. cikk: Szabad mozgáshoz való jog korlátozása.
„A szabad mozgáshoz való jog korlátozható (...) a természeti környezet védelme érdekében (...).”
- 53. cikk: Környezetvédelmi és kompenzációs kötelezettség.
„Mindenkinek kötelessége megóvni az emberi és természeti környezetet és kompenzálni a kárt, amelyet a környezetben okozott, a jog által előírt eljárás keretei között.”

Finnország

Finn köztársaság 1999. évi Alkotmánya:

- 20. cikk: Környezetért való felelősség.
„A természet és annak biológiai sokszínűsége és a nemzeti örökség mindenki felelőssége. Az állam törekszik biztosítani mindenki számára az egészséges környezethez való jogot, valamint mindenkinek garantálni a lehetőséget, hogy részt vegyen a környezetét érintő döntéshozatalban.”

Franciaország

Francia Köztársaság 1959. évi Alkotmánya:

- 34. cikk: Környezetvédelmi rendelkezések jogalkotási szintje.
„A környezet megőrzéséről szóló normákat törvényben kell szabályozni.”

2004. évi Környezeti Charta (mint a Francia Köztársaság Alkotmányának szerves része):

- Preambulum: Környezet, mint az emberiség közös öröksége; állam környezetvédelmi kötelezettsége, fenntartható fejlődés elve.
*„A természeti erőforrások és a természeti egyensúly biztosította az emberi faj felemelkedését;
a jövő és az emberiség létezése elválaszthatatlanul össze van kötve a természetes környezettel;
a környezet az emberiség közös öröksége;
az emberiség egyre növekvő befolyással van az életfeltételekre és a saját fejlődésére;
a biológiai sokféleséget, az egyén kielégítését, és az emberi társadalmak fejlődését a meghatározott típusú fogyasztás, termelés, és a természeti erőforrások túlzott felhasználása befolyásolja;
a környezet védelméről, az állam más alapvető érdekeivel együtt gondoskodni kell;
a fenntartható fejlődés biztosítása érdekében, a jelen generáció szükségleteinek kielégítése érdekében hozott döntések nem veszélyeztethetik a jövő generációk és más népek képességét saját szükségleteik kielégítésére.”*

- 1. cikk: Környezethez való jog.
„Mindenkinek joga van, hogy egy olyan kiegyensúlyozott környezetben éljen, amely kellően tiszteletben tartja az egészségét.”
- 2. cikk: Környezetvédelmi kötelezettség.
„A környezet megőrzésében és javításában való részvétel mindenki kötelezettsége.”
- 3. cikk: Környezeti károkozás megelőzésének kötelezettsége.
„A jog által meghatározott keretek között mindenki kötelessége, hogy elkerülje a környezet bármilyen károsítását, vagy a kár mértékét korlátozza.”
- 4. cikk: Szennyező fizet elv.
„Jog által meghatározott keretek között, mindenki köteles jóvátenni a kárt, amit a környezetben okozott.”
- 5. cikk: Elővigyázatosság elve.
„Ha egy kár súlyosan és visszafordíthatatlanul károsíthatja a környezetet, még ha, ez a tudomány mindenkori állása szerint kiszámíthatatlan is; akkor a hatóságoknak az elővigyázatosság elvét figyelembe véve, és a hatáskörükön belül kötelességük kockázat értékelési eljárás végrehajtását biztosítani, valamint a kockázattal arányos átmeneti intézkedéseket meghozni, a feltételezett súlyos kár elkerülése érdekében.”
- 6. cikk: A környezetvédelem, a gazdasági fejlődés, és a társadalmi haladás összeegyeztetésének követelménye.
„A közpolitikáknak elő kell mozdítaniuk a fenntartható fejlődést. Ennek érdekében össze kell egyeztetniük a környezet védelmét és javítását a gazdasági és társadalmi fejlődéssel.”
- 7. cikk: Környezeti információhoz való jog, valamint a döntéshozatalban való részvétel.
„A jog által meghatározott feltételek mellett, és keretek között, mindenkinek joga van információhoz jutni az állami szervek birtokában álló környezet állapotára vonatkozóan, valamint részt venni azon döntéshozatali eljárásban, amelynek kimenetele valószínűsíthetően befolyásolja a környezetet.”
- 8. és 9. cikk: Oktatás és kutatás szerepe a környezetvédelemben.
„(8) A környezettel kapcsolatos oktatásnak és kutatásnak hozzá kell járulnia az e Kartában lefektetett jogok és kötelezettségek gyakorlásához.
(9) A kutatásnak és az innovációnak hozzá kell járulnia a környezet megőrzéséhez és fejlesztéséhez.”

Grúzia

Grúz Köztársaság 1995. évi Alkotmánya:

- 37. cikk (3) bekezdés: Egészséges környezethez való jog, környezetvédelmi

kötelezettség.

„Mindenkinek joga van egészséges környezetben élni, és élvezni a természeti és kulturális környezetet. Mindenki köteles a természeti és kulturális környezetről gondoskodni.”

- 37. cikk (4) bekezdés: Állam környezetvédelmi kötelezettsége, fenntartható fejlődés elve.

„Az emberi egészség érdekében való biztonságos környezet biztosítására való tekintettel, a társadalom ökológiai és gazdasági érdekeivel összhangban, valamint kellő tekintettel a jelen és a jövő generációk érdekeire, az állam garantálja a környezet védelmét és a természeti erőforrások ésszerű használatát, továbbá az ország fenntartható fejlődését.”

- 37. cikk (5) bekezdés: Környezeti információhoz való jog.

„Mindenkinek joga van, hogy időben teljes és objektív információt kapjon a környezet állapotáról.”

Görögország

Görög Köztársaság 1975. évi Alkotmánya:

- 24. cikk (1) bekezdés: Állam környezetvédelmi kötelezettsége, környezethez való jog, fenntartható fejlődés.

„A természeti és a kulturális környezet az államra védelmi kötelezettséget, és minden személyekre nézve jogot keletkeztet. Az államnak megelőző vagy megtorló intézkedéseket kell hoznia a környezet megóvása érdekében és a fenntarthatóság elve érdekében. Az erdők védelmét és az erdőkkel kapcsolatos költségeket érintő kérdéseket a jog szabályozza. Az állam kötelessége egy erdő nyilvántartás összeállítása. Az erdők használatának és költségének megváltoztatása tilos kivéve, ahol a mezőgazdasági fejlődés, vagy a közérdekből történt egyéb használat a nemzet gazdasági előnyét szolgálja.” (A magyarázó klauzula értelmében az erdő a flórát és a faunát is magában foglalja.)

Hollandia

Holland Királyság 2008. évi Alkotmánya:

- 21. cikk: Állam környezetvédelmi kötelezettsége.

„Az ország élhetővé tétele, valamint a környezet védelme és fejlesztése az állam hatáskörébe tartozik.”

Horvátország

Horvát Köztársaság 2010. évi Alkotmánya:

- 2. cikk (4) bekezdés: Hatásköri szabály.
„A természet gazdagságának megőrzéséről és használatáról a Horvát Parlament és a nép közvetlenül és függetlenül, az alkotmánnyal és a joggal összhangban dönt.”
- 3. cikk: Környezetvédelem, mint állami érték.
„Horvátország alkotmányos rendjének legmagasabb értékei a szabadság, az egyenlő jogok, a nemzetiségi és nemi egyenlőség, az emberi jogok tisztelete, a tulajdon sérthetetlensége, a természet és a környezet megőrzése, a jogállamiság, és a demokratikus többpárti rendszer.”
- 50. cikk (2) bekezdés: A vállalkozás szabadság és a tulajdonhoz való jog korlátozása.
„A vállalkozáshoz és a tulajdonhoz való jog kivételesen korlátozható a Horvát Köztársaság, a természet és az emberi környezet, valamint az emberi egészség érdeke és biztonsága érdekében.”
- 52. cikk: Környezet elemeinek speciális védelme, okozott kár megtérítése.
„A tenger, a tengerpart, a szigetek, a vizek, a légtér, az ásványi kincsek, és más természeti aktívák, csak úgy, mint a föld, az erdők, a flóra és a fauna, valamint a természetes környezet többi eleme, és a kulturális, történelmi, gazdasági, környezeti jelentőséggel bíró ingatlanok és elemek, amelyeket a jog a Horvát Köztársaság érdekeltségi körébe utal, kiemelt védelemben részesülnek. A Horvát Köztársaság érdekeltségi körébe tartozó elemek jogosultak általi használata és felhasználási módja, csak úgy, mint az abban okozott kár kompenzációs módja jog által meghatározott.”
- 70. cikk: Állam és mindenki környezetvédelmi kötelezettsége.
„Mindenkinek joga van egy egészséges életre. Az állam biztosítja az egészséges környezet feltételeit. Mindenkinek kötelessége, hogy lehetőségeihez mérten kitüntetett figyelmet szenteljen az emberi egészség, a természetet és az emberi környezetet védelmére.”

Izland

Izland Köztársaság 1944. évi Alkotmánya:

—

Írország

Írország 1937. évi Alkotmánya:

—

Liechtenstein

Liechtenstein Hercegség 1921. évi Alkotmánya:

Lengyelország

Lengyel Köztársaság 1997. évi Alkotmánya

- Preambulum: Jövő nemzedékekért érzett felelősség.
"(...) kötelezve magunkat arra, hogy örökségül hagyjuk a jövő nemzedékeknek mindazt, amit a több mint ezer éves örökségünkből értékes."
- 5. cikk: Állam környezetvédelmi kötelezettsége, fenntartató fejlődés elve.
"A Lengyel Köztársaság biztosítja a természeti környezet védelmét a fenntartható fejlődés elveinek megfelelően."
- 31. cikk (3) bekezdés: Alapvető jogok és szabadságok korlátozása.
"Az alkotmányos szabadságok és jogok gyakorlásának korlátozása csak törvény által lehetséges, és csak annyiban, amennyiben azt egy demokratikus államban a (...) természeti környezet védelme indokolja, (...). Az ilyen korlátozások nem sérthetik a szabadságok és jogok alapjait."
- 68. cikk (4): Környezeti károkozások korlátozása.
"A hatóságok kötelesek a járványos betegségek ellen fellépni, valamint megelőzni a környezeti károkozásból fakadó negatív egészségügyi hatásokat."
- 74. cikk: Generációk közötti méltányosság, állam környezetvédelmi köteleossége, környezeti információhoz való jog.
"A hatóságok politikáik során biztosítják az ökológiai biztonságot a jelen és jövő generációk számára. A környezet védelme a hatóságok köteleossége. Mindenkinek joga van, hogy a környezet minőségéről és annak védelméről információhoz jusson. A hatóságok segítik a civilek tevékenységét, és fejlesztik a környezet minőségét."
- 86. cikk: Környezetvédelmi köteleosság, a szennyező fizet elve.
"Mindenki köteleossége a környezetről való gondoskodás, és mindenki felelős a környezetben általa okozott kárért. E felelősség elveit törvény határozza meg."

Lettország

Lett Köztársaság 1933. évi Alkotmánya:

- 115. cikk: Környezethez való jog, információhoz való jog, állam környezetvédelmi kötelezettsége.
"A környezet minőségéről szóló információ közvetítésével, valamint a környezet védelmével és fejlesztésével védi az állam mindenki jogát egy jótékony környezethez."

Litvánia

Litván Köztársaság 1992. évi Alkotmánya:

- 53. cikk (3) bekezdés: Környezetvédelmi kötelezettség.
„Az állam és mindenki kötelessége a környezet káros hatásoktól való védelme.”
- 54. cikk: Állam környezetvédelmi felelőssége, természeti erőforrások ésszerű felhasználása.
„Az államnak gondoskodnia kell a természeti környezet, a vadon élő állatok és növények, a természet egyes részeinek és különös értékkel bíró területeinek védelméről, és felügyeli a természeti erőforrások fenntartható használatát, azok helyreállítását és növelését. A föld és a föld alatti pusztítás, a víz és a levegő szennyezése, a környezetre gyakorolt radioaktív hatás, csak úgy, mint a vadonélő állatok és növények redukálása jog által tiltott.”

Luxemburg

Luxemburgi Nagyhercegség 1868. évi Alkotmánya:

- 11. cikk^{bis}: Állam környezetvédelmi felelőssége, generációk közötti méltányosság.
“Az állam garantálja az emberi és kulturális környezet védelmét, és küzd a természetvédelem, különösen a természet megújuló képessége, valamint a jelen és jövő generációk igényeinek kielégítése közötti fenntartható egyensúly megteremtéséért.

Macedónia volt Jugoszláv Köztársaság

Macedón Köztársaság 1991. évi Alkotmánya:

- 8. cikk: Ökológiai védelem.
„A Macedón Köztársaság alkotmányos rendjének alapvető értékei a: (...) kellemes emberi környezet támogatása érdekében megfelelő város és vidéki tervezés, valamint az ökológiai védelem és fejlődés (...)”
- 43. cikk: Egészséges környezethez való jog, környezetvédelmi kötelezettség.
“Mindenkinek joga van egy egészséges környezetben élni. Mindenkinek kötelessége a környezet támogatása és védelme. Az állam megteremti az állampolgárok egészséges környezethez való jog gyakorlásának feltételeit.”
- 55. cikk (3) bekezdés: Piac és vállalkozás szabadságának korlátozása.
“A piac és a vállalkozás szabadsága csak jog által és csak a Köztársaság védelme, a természeti és élő környezet, valamint a közegészség védelme érdekében korlátozható.”
- 56. cikk (1) bekezdés: A természeti erőforrások, valamint az állat és növényvilág kiemelt védelme.
“A Macedón Köztársaság minden természeti erőforrása, a flóra és a fauna, csak úgy,

mint a törvény által meghatározott különös kulturális és történelmi értékkel bíró tárgyak és épületek, a Köztársaság közös érdekei, és mint ilyenek különös védelemben részesülnek."

- IV. kiegészítés: Jövő nemzedékekért érzett felelősség.
"A Macedón Köztársaság állampolgárai, a macedón nép, csak úgy, mint a határokon belül élő polgárok, felelősséggel viseltetnek a jövő generációk iránt."
- XVII. kiegészítés 1. pont: Döntéshozatalban való részvétel.
"A helyi önkormányzatokban a polgárok közvetlenül és képviselők útján részt vesznek a helyi érdekeltségű döntések meghozatalában, így különösen a közszolgáltatások, városi- és vidéktervezés, környezetvédelem, helyi gazdasági fejlődés, helyi pénzügyek, közösségi tevékenységek, kultúra, sport, szociális biztonság és gyerekgondozás, oktatás, egészségügy, valamint a jog által meghatározott egyéb területeket érintő kérdésekben."
- 2. pont: Döntéshozatalban való részvétel.
"Szkopje városában a polgárok közvetlenül és képviselőik útján részt vesznek a várost érintő döntések meghozatalában, így különösen a közszolgáltatások, városi- és vidéktervezés, környezetvédelem, helyi gazdasági fejlődés, helyi pénzügyek, közösségi tevékenységek, kultúra, sport, szociális biztonság és gyerekgondozás, oktatás, egészségügy, valamint a jog által meghatározott egyéb területeket érintő kérdésekben."

Magyarország

Magyarország 2011. évi Alaptörvénye:

- Preambulum: Generációk közötti méltányosság.
"Felelősséget viselünk utódainkért, ezért alanyi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit."
- P. cikk (1) bekezdés: Környezet egyes elemei, mint a nemzet közös öröksége, környezetvédelmi kötelezettség.
"A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális érdekek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége."
- XX. cikk: Állam környezetvédelmi kötelezettsége.
"Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez, mely (...) érvényesülését Magyarország (...) a környezet védelmének biztosításával segíti elő."
- XXI. cikk (1) – (3) bekezdés: Egészséges környezethez való jog.
"Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez. Aki a környezetben kárt okoz, köteles azt - törvényben meghatározottak szerint - helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni. Elhelyezés céljából tilos

Magyarország területére szennyező hulladékot behozni.”

Málta

Málta Köztársaság 1964. évi Alkotmánya:

- 9. cikk: Az állam tájvédelmi kötelezettsége.
“Az állam védi a tájat és a nemzet kulturális és művészeti örökségét.”

Moldova

Moldovai Köztársaság 1994. évi Alkotmánya:

- Preambulum: Generációk közötti méltányosság.
“(…) a megelőző, a jelen és a jövő generációkért érzett felelősség és kötelesség tudatában (…)”
- 37. cikk: Egészséges környezethez való jog, információhoz való jog, szennyező fizet elv.
*„(1) Minden embernek joga van egy ökológiailag biztonságos és egészséges környezetben élni, egészséges ételt fogyasztani, és ártalmatlan háztartási eszközöket használni.
(2) Az állam biztosítja mindenki jogát a környezet állapotára-, az élet és munka minőségre-, és az élelmiszerek, valamint háztartási eszközök minőségére vonatkozó valósághű információhoz való hozzáféréshez.
(3) A jog tiltja az egészségre káros tényezők eltitkolását, valamint hamisítását.
(4) A természetes és a jogi személyek felelősek az általuk ökológiai kihágás által más személy egészségében, valamint tulajdonában okozott kárért.”*
- 46. cikk (5) bekezdés: Tulajdonhoz való jog és a környezetvédelem.
„A tulajdonhoz való jog magában foglalja a környezetvédelmi kötelesség teljesítését és a jó szomszédság megtartását, valamint más, jog által előírt feladatokat.”
- 59. cikk: Környezet- és műemlékvédelem.
“A környezetvédelem, valamint a történelmi és kulturális műemlékek megőrzése minden polgár kötelessége.”
- 126. cikk: Állam környezetvédelmi kötelezettsége.
“Az állam biztosítja: (...) f) a környezet helyreállítását és védelmét, valamint az ökológiai egyensúly megtartását.”

Monaco

Monaco Hercegség 1962. évi Alkotmánya:

—

Montenegró

Montenegró Köztársaság 2007. évi Alkotmánya:

- Preambulum: Fenntartható fejlődés, állam környezetvédelmi felelőssége.
“Abból a meggyőződésből, hogy (...) az állam felelős a természet, és az ép környezet megőrzéséért, a fenntartható fejlődésért, a régióknak kiegyensúlyozott fejlődéséért, valamint a társadalmi igazságosság kialakításáért, (...).”
- 23. cikk: Ép környezethez való jog, információhoz való jog, döntéshozatalban való részvétel, és az e jogokhoz kapcsolódó jogorvoslathoz való jog.
“Mindenkinek joga vagy egy ép környezethez. Mindenkinek joga van információt kapni a környezet helyzetét illetően; a környezetet érintő döntéshozatalt befolyásolni; valamint e jogok jogi védelmére. Mindenki, de kiváltképp az állam, köteles a környezetet megőrizni és javítani.”
- 59. cikk (2) bekezdés: Vállalkozás szabadságának korlátozhatósága.
“A vállalkozás szabadsága szükséges mértékben korlátozható az emberi egészség, a környezet, a természeti erőforrások, a kulturális örökség védelme, valamint Montenegró biztonsága és védelme okán.”
- 78. cikk: Természeti örökség megőrzésének és védelmének kötelessége.
“Mindenkinek kötelessége az általános érdeket megtestesítő természeti és kulturális örökséget megőrizni. Az állam kötelessége a természeti és kulturális örökség védelme.”

Németország

Német Köztársaság 1949. évi Alaptörvénye:

- 20a cikk: Az élet természeti alapjainak és az állatoknak a védelme.
“A jövő nemzedékek iránti felelősséget is figyelembe véve, az alkotmányos rend keretein belül, az állam jogalkotással; valamint a joggal és jogérvényesüléssel összhangban, végrehajtói és bírói intézkedésekkel védi az élet természeti alapjait és az állatokat.”

Norvégia

Norvég Királyság 1814. évi Alkotmánya:

- 112. cikk: Egészséget támogató környezethez való jog, generációk közötti méltányosság, információhoz való jog.
“Mindenkinek joga van egy olyan környezethez, amely támogatja az egészséget; valamint olyan természeti környezethez, amelynek termelékenysége és sokszínűsége fenntartott. A természeti erőforrások kezelése hosszú távú megfontolások alapján történik, amely oltalmazza a jövő generációk e jogát is. Annak érdekében, hogy oltalmazzuk a jövő generációk előző bekezdésben foglalt jogát, a polgároknak joguk van információhoz jutni a természeti környezetre, valamint minden tervezett és

megvalósított beavatkozás természeti hatásaira vonatkozóan. Az állami hatóságoknak kötelességük ezen elveket implementálni.”

Olaszország

Olasz Köztársaság 1948. évi Alkotmánya:

- 9. cikk (2) bekezdés: Az állam természeti táj védelmi kötelezettsége.
„Az állam oltalmazza a nemzet természeti táját és a történelmi, valamint művészeti örökségét.”
- 117. cikk: Hatásköri szabály.
„Az állam rendelkezik kizárólagos jogalkotási hatáskörrel a következőkben: (...) s környezetvédelem, ökoszisztéma és kulturális örökség.”

Oroszország

Orosz Föderáció 1995. évi Alkotmánya:

- Preambulum: Generációk között méltányosság.
„Mi, az Orosz Föderáció többnemzetiségű népei, (...) hazánk jelen és jövő generációként viselt felelősségére építve, (...)”
- 9. cikk (1) bekezdés: Természeti erőforrások védelme.
„A földet és más természeti erőforrásokat, mint az adott területen lévő emberi élet és tevékenység alapjait, az Orosz Föderációban hasznosítani és védeni kell.”
- 36. cikk (2) bekezdés: Joggyakorlás határai.
„A földet és más természeti erőforrásokkal való rendelkezés, azok birtoklása, és hasznosítása a tulajdonos által szabadon gyakorolható, amennyiben az nem káros a környezetre és nem sérti más egyének jogait és jogos érdekeit.”
- 42. cikk: Kedvező környezethez való jog, információhoz való jog, helyreállításhoz való jog.
„Mindenkinek joga van egy kedvező környezetre, valamint annak állapotára vonatkozó megbízható információkhoz jutni, továbbá mindenkinek joga van az egészségében vagy tulajdonában ökológiai kihágás okán bekövetkezett kár helyreállításhoz.”
- 58. cikk: Környezetvédelmi kötelezettség.
„Mindenkinek kötelessége a természetet és a környezetet megóvnia, és a természet gazdagságáról gondoskodni.”
- 72. cikk (1) bekezdés: Hatásköri szabályok.
*„Az Orosz Föderáció joghatósága alá tartozik: (...)
c) a föld, a talaj, a víz, és más természeti erőforrások birtoklásával, használatával, valamint azokkal való rendelkezéssel kapcsolatos kérdések; (...)
e) a természeti erőforrások hasznosítása, a környezetvédelem, az ökológiai biztonság*

garantálása; valamint a különleges védelemben részesülő természeti területek (...); j) (...) a föld, víz, talaj és a környezetvédelemmel kapcsolatos jogalkotás.”

- 74. cikk (2) bekezdés: Áruk és szolgáltatások átruházásának korlátozása.
„A szövetségi törvényben korlátozásokat lehet meghatározni az áruk és szolgáltatások átruházásával kapcsolatban, amennyiben az a biztonság, az élet és egészség, a természet, valamint a kulturális értékek védelme érdekében szükséges.”

Örményország

Örmény Köztársaság 1995. évi Alkotmánya:

- Preambulum: Jövő nemzedékek.
„(...) a szabadság, az általános jólét és a polgári harmónia biztosítása a jövő nemzedékek számára (...).”
- 10. cikk: Állam környezetvédelmi kötelezettsége, a természeti erőforrások ésszerű használata.
“Az állam kötelessége a környezet védelmének és reprodukciójának, valamint a természeti erőforrások ésszerű hasznosításának biztosítása.”
- 31. cikk: Tulajdonhoz való jog korlátozása.
“A tulajdonhoz való jogot nem lehet környezetkárosító módon gyakorolni.”
- 33.2. cikk: Egészségre kedvező környezethez való jog, információhoz való jog.
“Mindenkinek joga van egy olyan környezetben élni, mely kedvező az egészségére és jólétére. Mindenki köteles a környezetet egyénileg és másokkal együtt védeni és fejleszteni. A közhatóságokat felelősség terheli környezeti információk visszatartása, valamint a hozzáférés megtagadása miatt.”
- 48. cikk (10) bekezdés: Környezeti politika kialakítása, mint állami feladat.
“Az állam alapvető gazdasági, szociális és kulturális feladatai a: (...) a környezeti biztonsági politika kialakítása a jelen és a jövő generációk számára.”
- 89. cikk (5) bekezdés: Implementálási kötelezettség.
“A kormánynak implementálási kötelezettsége van az állami politikákat tekintve a tudomány, az oktatás, a kultúra, az egészség, a biztonság és a környezetvédelem terén.”

Portugália

Portugál Köztársaság 1974. évi Alkotmánya:

- 9. cikk d) és e) pont: Állam kötelezettségei.
Az állam alapvető kötelezettsége, hogy: (...)
„d) elősegítse az emberek jólétét, életminőségét, és a portugálok közötti valódi egyenlőséget, továbbá a gazdasági, szociális, kulturális és környezeti jogok hatékony

implementálását, a gazdasági és szociális modellek átalakítása és modernizációja segítségével;

e) oltalmazza, és növelje a portugál nép kulturális örökségét, védje a természetet és a környezetet, megóvja a természeti erőforrásokat, és biztosítsa a megfelelő város és vidéktervezést;”

- 52. cikk (3) bekezdés a) és b) pont: Petícióhoz és *actio popularis*-hoz való jog.
 „Mindenkinek joga van az *action popularis*hoz, amely magában foglalja a jog által szabályozott kompenzációhoz folyamodás jogát, személyesen vagy a kérdéses érdeket védő szervezeten keresztül. Az említett jog kifejezetten akkor gyakorolható, ha az:
 - a) elősegíti a közegészség, a fogyasztói jogok, az életminőség vagy a környezet és a kulturális örökség megőrzése ellenei bűncselekmények megelőzését, megszüntetését vagy ellenük büntetőeljárás indítását; illetve
 - b) megóvja az állam, az autonóm területek, és a helyi önkormányzatok tulajdonát.”
- 66. cikk: Egészséges környezethez való jog, az állam kötelezettségei az egészséges környezethez való joggal összefüggésben.
 “(1) Mindenkinek joga van egy egészséges és ökológiailag kiegyensúlyozott környezethez, és mindenki kötelessége megvédeni azt.
 (2) Annak érdekében, hogy a fenntartható fejlődés keretein belül, a megfelelő szervezetek segítségével és a polgárok bevonásával és részvételével biztosítani lehessen a környezethez való jogot, az állam köteles:
 - a) megelőzni és korlátozni a szennyezést és annak hatásait, valamint káros eróziós előfordulásait;
 - b) kidolgozni és elősegíteni a város- és vidéktervezést, figyelembe véve a tevékenységek megfelelő helyét, a kiegyensúlyozott szociális és gazdasági fejlődést, valamint a vidékfejlesztést;
 - c) kialakítani és fejleszteni a természetes és rekreációs területeket és parkokat, valamint besorolni és védeni a tájat, olyan módon, hogy az garantálja a természet megőrzését és a történelmi vagy művészeti érdekléssel bíró kulturális értékek és aktívák megővését;
 - d) megóvni a természeti erőforrások megújuló képességét, elősegíteni az ökológiai stabilitást a nemzedékek közötti méltányosság elvének figyelembevételével, ezzel segítve elő a természeti erőforrások ésszerű használatát;
 - e) a helyi hatóságokkal együttműködve támogatni a vidéki települések és a városi élet környezeti minőségét, különösen építészeti szinten, és a történelmi területek védelme tekintetében;
 - f) támogatni a környezeti célok beépítését különböző szakpolitikákba;
 - g) támogatni a környezeti oktatást és a környezeti értékek tiszteletét;
 - h) biztosítani, hogy a pénzügyi politika összeegyezteti a fejlődést a környezetvédelemmel és az életminőséggel.”
- 90. cikk: Környezetvédelem integrálása a gazdasági és szociális fejlesztési

tervekbe.

„A gazdasági és a szociális fejlesztési tervek célja kell, hogy legyen, hogy az (...) védje a portugál nép környezetét és életminőségét.”

Románia

Román Köztársaság 1991. évi Alkotmánya:

- 35. cikk: Egészséges környezethez való jog.
*„(1) Az állam elismeri mindenki jogát az egészséges és ökológiailag kiegyensúlyozott környezethez.
(2) Az állam köteles e joghoz tartozó jogi kereteket kialakítani.
(3) A természetes és jogi személyek kötelessége a környezet védelme és fejlesztése.”*
- 44. cikk (7) bekezdés: Tulajdohoz való jog.
„A tulajdonhoz való jog magában foglalja a környezetvédelmi kötelezettségből fakadó kötelezettségek betartását és a jószomszédi viszony biztosítását, valamint egyéb, a jog és a szokás által diktált feladatokat.
- 135. cikk (2) bekezdés: Állam környezetvédelmi kötelezettsége.
*„Az államnak biztosítania kell: (...)
d) a természeti erőforrások nemzeti érdekek szerinti felhasználását;
e) a környezet védelmét és fejlesztését, valamint az ökológiai egyensúly biztosítását;(...)”*
- 136. cikk (3) bekezdés: Környezet köztulajdonban álló elemei.
„Kizárólag köztulajdonban állnak a közérdekű földalatti ásványkincsek; a levegő; azon vizek, amelyek potenciális energiát jelentenek, és nemzeti érdekek alapján fel lehet használni; a partok; a parti tenger; a gazdasági területen és a kontinentális talapzatban található természeti erőforrások; valamint a jog által ilyenek ítélt egyéb aktívák.”

San Marino

San Marino Köztársaság 1974. évi Alkotmánya:

- 10. cikk: Állam környezetvédelmi kötelezettsége.
„A köztársaság védi a történelmi és a kulturális örökséget, valamint a természetes környezetet.”

Spanyolország

Spanyol Királyság 1978. évi Alkotmánya:

- 45. cikk: Környezethez való jog, természeti erőforrások racionális használata, helyreállítási kötelezettség.
„(1) Mindenkinek joga van egy olyan környezethez, amely megfelel a személyes

fejlődésének, valamint mindenki kötelessége megőrizni azt.

(2) A hatóságok elősegítik a természeti erőforrások racionális hasznosítását szem előtt tartva az élet minőségének fejlesztését és védelmét, és a környezet helyreállítását az kollektív szolidaritásra támaszkodva.

(3) Aki az előzőekben írtakat megsérti, az ellen büntetőjogi-, vagy ahol lehetséges, ott közigazgatási szankciókat, valamint helyreállítási kötelezettséget lehet kiróni, a jog által meghatározott feltételekkel.”

- 148. cikk (1) bekezdés ix. pont: Hatásköri szabály.
“Az autonóm területek hatáskörrel bírhatnak a (...) környezetvédelmi menedzsment tekintetében.”
- 149. cikk (1) bekezdés xxiii. pont: Hatásköri szabály.
“Az állam kizárólagos jogalkotási hatáskörrel bír a (...) környezetvédelem terén.”

Svájc

Svájc Köztársaság 1999. évi Alkotmánya:

- Preambulum: Jövő nemzedékek iránti felelősség deklarálása.
„Svájc népe és a kantonok (...) tudatában vannak a jövő nemzedékekért fennálló felelősségüknek.”
- 2. cikk (2) bekezdés: Fenntartható fejlődés, mint államcél.
“Az állam előmozdítja a (...) fenntartható fejlődést, (...).”
- 2. cikk (4) bekezdés: Az élet természeti alapjainak hosszú távú megőrzése, mint államcél.
“Az állam eltökélt az élet természeti alapjainak hosszú távú megőrzése mellett. (...).”
- 54. cikk (2) bekezdés: A természeti erőforrások megőrzésében való részvétel, mint állami kötelezettség.
“Az állam (...) elősegíti (...) a természeti erőforrások megőrzését.”
- 65. cikk (1) bekezdés: Az állam környezeti információszolgáltatási kötelezettsége.
“Az államnak statisztikai adatszolgáltatási kötelezettsége van Svájc környezetére vonatkozóan.”
- 73. cikk: Fenntartható fejlődés elve.
„Az államnak és a kantonoknak kiegyensúlyozott és fenntartható kapcsolatot kell biztosítaniuk a természet, annak megújulási képessége, és a polgárok természetet terhelő igényei között.”
- 74. cikk (1) bekezdés: Állam jogalkotási kötelezettsége, szennyező fizet elv, kantonok implementálási kötelezettsége.
„(1) Az államot jogalkotási kötelezettség terheli, hogy megvédje a népességet és a

természeti környezetet a károsodás és az ártalmak ellen.”

(2) Az államnak biztosítania kell az ilyen károk és ártalmak elkerülését. A károk és ártalmak elkerülésének vagy megszüntetésének költségei a károkozót terhelik.”

(3) A kantonoknak implementálniuk kell a releváns szövetségi szabályozást, kivéve ahol a jog e kötelezettséget az államnak hagyja meg.”

· **76. cikk: Vízvédelmi rendelkezések.**

„(1) Az államnak hatáskörén belül biztosítania kell a vízi erőforrások védelmét, azok háztartási célú felhasználását, valamint védelmet kell nyújtania a víz káros hatásai ellen.

(2) Az államnak le kell fektetnie a szükséges elveket a vízi erőforrások megőrzéséhez és hasznosításához; a víz energiatermelési és hűtési célú felhasználásához; valamint egyéb olyan tevékenységekhez, melyek befolyásolhatják a víz körforgását.

(3) Az államnak jogalkotási kötelezettsége van vízvédelemmel, a maradó vízmennyiséggel, a vízmérnöki és gátvédelmi feladatokkal, és a csapadékot befolyásoló intézkedésekkel kapcsolatban.

(4) Saját vízkészleteikkel a kantonok rendelkeznek. Az állami jogalkotás által lefektetett limiteken belül, a kantonok vízdíjakat állapíthatnak meg. Az államnak joga van a vízhasználathoz a szállítási műveletekhez, amely díjazás és kompenzáció tárgya lehet.

(5) Az állam, az érintett kantonokkal történt konzultációt követően, dönt a nemzetközi vízkészletek sorsáról és díjazásáról. Ha a kantonok nem tudnak megállapodni a kantonközi vízkészletek sorsáról, akkor az államnak kell döntenie.

(6) Az állam kötelezettségeinek teljesítésekor figyelembe veszi azon kantonok érdekeit, ahol a víz ered.”

· **77. cikk: Erdőkkel kapcsolatos rendelkezések.**

„(1). Az államnak biztosítania kell, hogy az erdők képesek legyenek betölteni védelmi, kereskedelmi és közjóléti funkcióikat.

(2) Az államnak kötelessége erdővédelmi elveket lefektetni.

(3) Az államnak elő kell segítenie az erdővédelmi intézkedéseket.”

· **78. cikk: Természeti és kulturális örökség védelme.**

“(1) A természeti és kulturális örökség védelme a kantonok feladata.

(2) Kötelezettségei teljesítésekor az államnak figyelembe kell vennie a természeti és kulturális örökség védelmi érdekeit. Az állam védi a vidéket, valamint az építészeti, történelmi, természeti és kulturális érdekeltsgű helyeket. Ha a közérdek ezt megkövánja, sértetlenül kell megőriznie ezeket a helyeket.

(3) Az állam támogathatja a természeti és kulturális örökség védelmi törekvéseket és megszerezhet, vagy megóvhat nemzeti jelentőséggel bíró tulajdont szerződés vagy kisajátítás útján.

(4) Az államnak jogalkotási kötelessége van a növény és állatvilág védelmével kapcsolatban, valamint azok természetes élőhelyeinek és sokszínűségének megóvásával kapcsolatban. Az államnak kötelessége megvédeni a veszélyeztetett fajokat a

kihalástól.

(5) Nemzeti jelentőséggel és különös szépséggel bíró lápokot és vízi élőhelyeket meg kell őrizni. Rájuk építkezni, és azokat megváltoztatni nem lehet. Kivételt képez ez alól azon létesítmények építése, melyek a láptok és a vízi élőhelyek védelmét szolgálják, vagy ha azok folyamatos mezőgazdasági használatban vannak.”

- 79. cikk: Vadászat és halászat.

“Az államnak le kell fektetnie halászatra és vadászatra vonatkozó elveket, különös tekintettel a halfajok, vadon élő emlősök és madarak sokszínűségének megőrzésére tekintettel.”

- 80. cikk: Állatvédelem.

“(1) Az államnak jogalkotási kötelezettsége van az állatvédelemmel kapcsolatban.

(2) Az államnak szabályoznia kell különösen:

- a) az állattartást és gondozást;*
- b) az állatkísérteket és az élő állatokon elvégzett eljárásokat;*
- c) az állat használatot;*
- d) az állatok és állati eredetű termékek importját;*
- e) az állatkereskedelmet és az állatok szállítását;*
- f) az állatok leölését.*

(3) A szabályozás végrehajtása a kantonok felelőssége, kivéve ahol ezt a jogkört a jog meghagyja az államnak.”

- 89. cikk (1) bekezdés: Energia politika.

“Hatásköreiken belül az állam és a kantonok törekednek a kielégítő, változatos, biztonságos, gazdaságos és környezetileg fenntartható energia ellátás biztosítására, valamint a gazdaságos és hatékony energiafelhasználásra.”

- 104. cikk (1) bekezdés b. pont: Termelési politika

“Az állam biztosítja, hogy a mezőgazdasági szektor nagymértékben hozzájárul a természeti erőforrások megőrzéséhez és a tájvédelemhez, a fenntartható és a piacorientált termelési politika révén.”

- 104. cikk (3) bekezdés b. és d. pont: Mezőgazdasággal kapcsolatos állami feladatok.

“Az államnak intézkedéseket kell hoznia, hogy a mezőgazdaság el tudja látni a multifunkcionális feladatait. Az állam különösen a következő hatáskörökkel és kötelezettségekkel rendelkezik: (...)

b) gazdaságilag előnyös ösztönzőkkel támogatja az olyan termelési módszereket, amelyek természetközeli, valamint tekintettel vannak a környezetre és az állatállományra.

d) a környezet védelme a trágya, a vegyi anyagok és egyéb segédanyagok túlzott használatának káros hatásaitól.”

- 120. cikk: Géntechnológia.

“(1) Az embereket és a környezetüket védeni kell a géntechnológiával való visszaéléstől.

(2) Az államnak szabályoznia kell az állatokból, növényekből és más szervezetből származó reprodukciós és genetikai anyag használatát. E tevékenysége során az államnak figyelembe kell venni az élőlények méltóságát; az emberek, állatok, és a környezet biztonságát. Az állam továbbá köteles megvédeni az állat és növény fajok genetikai sokszínűségét.”

Svédország

- **Svéd Királyság 1991. évi Alkotmánya:**

1. rész 2. cikk (3) bekezdés:

„A közintézmények elősegítik a fenntartható fejlődést, amely elősegíti a megfelelő környezetet a jelen és a jövő generációk számára.”

- 2. rész 18. cikk (3) bekezdés: Természethez való hozzáférés joga.

“Mindenkinek joga van hozzáférni a természetes környezethez...”

- 8. rész 7. cikk:

„Jogi felhatalmazás alapján, valamint a 3. és 4. cikkek rendelkezéseivel összhangban, a Kormány elfogadhat szabályozást a következőkre nézve: (...) 4. kulturális környezet, vadászat, halászat, állatvédelem, természet megőrzése, valamint környezetvédelem; (...).”

Szerbia

Szerb Köztársaság 2006. évi Alkotmánya:

- 74. cikk: Egészséges környezethez való jog, információhoz való jog.

„Mindenkinek joga van egy egészséges környezethez, valamint hozzáférni a környezet minőségére vonatkozó időszerű és teljes információhoz. Mindenki, de különösen a Szerb Köztársaság és az autonóm területek, felelősek a környezet megőrzéséért és fejlesztéséért.”

- 83. cikk (2) bekezdés: A vállalkozás szabadságának korlátozhatósága.

„A vállalkozás szabadsága jog által korlátozható az emberi egészség, a környezet és a természeti javak védelme, valamint a Szerb Köztársaság biztonsága érdekében.”

- 88. cikk (2) bekezdés: Föld használatának korlátozása.

*„A jog korlátozhatja a használati és kezelési módokat (*magánterületen lévő mezőgazdasági területre, erdőterületre és önkormányzati építési telekre vonatkozóan) környezeti károkozás veszélyének megelőzése, valamint más személyek jogai és jogos érdekei megsértésének elkerülése végett.”*

- 97. cikk (9) bekezdés: Állam környezetvédelmi kötelezettsége, fenntartható fejlődés.

“A Szerb Köztársaság megszervezi és elősegíti a: (...) fenntartható fejlődést; a

környezet védelmének és fejlesztésének rendszerét; a flóra és fauna védelmét és fejlesztését; fegyverek, mérgező-, gyúlékony-, robbanó-, radioaktív- vagy más veszélyes anyagok kereskedelmét és szállítását;”

- 183. cikk (2) bekezdés: Autonóm területek hatásköre.
“A törvénnyel összhangban az autonóm területek szabályozzák a helyi érdekelttségű kérdéseket a (...) mezőgazdaságra, vízgazdálkodásra, erdősítésre, vadászatra, halászatra, turizmusra, ételmezésre, gyógyfürdőkre és gyógyhelyekre, környezetvédelemre, iparra és kivitelezésre, utakra, folyami és vasúti szállításra és az utak javítására, valamint a vásárok és egyéb gazdasági események szervezésére vonatkozóan.”
- 190. cikk (6) bekezdés: Önkormányzatok felelőssége.
“Az önkormányzatok a törvénnyel összhangban felelősnek a környezetvédelemért, a természeti és más katasztrófák elleni védelemért, valamint a kulturális örökség és a helyi érdekek védelméért.”

Szlovákia

Szlovák Köztársaság 1992. évi Alkotmánya:

- 20. cikk (3) bekezdés 2. fordulat: Tulajdonjog korlátai.
„A tulajdonjog gyakorlása nem károsíthatja az emberi egészséget, a természetet, a kulturális műemlékeket, és a környezetet a törvényben meghatározott mértéken felül.”
- 23. cikk (1)-(3) bekezdés: Szabad mozgás korlátozhatósága.
*„(1) A mozgás szabadsága és a tartózkodási jog garantálva van.
 (2) Mindenki, aki törvényesen tartózkodik a Szlovák Köztársaság területén, joga van szabadon elhagyni azt.
 (3) Az 1. és 2. bekezdésben elismert jogok korlátozhatóak a (...) környezetvédelmi érdekek tekintetében.”*
- 44. cikk: Kedvező környezethez való jog, környezetvédelmi kötelezettség, természeti erőforrások ésszerű felhasználása.
*„(1) Mindenkinek joga van egy kedvező környezethez.
 (2) Mindenki kötelessége a környezet és a kulturális örökség fejlesztése és védelme.
 (3) Senki sem veszélyeztetheti vagy károsíthatja a környezetet, a természeti erőforrásokat és a kulturális örökséget a törvény által meghatározott mértéken felül.
 (4) Az állam gondoskodik a természeti erőforrások óvatos felhasználásáról, az ökológiai egyensúlyról, a hatékony környezeti gondoskodásról, és biztosítja meghatározott vadonélő állatok és növények védelmét.
 (5) Az 1-4 bekezdésekben foglalt jogok és kötelezettségek részletszabályait törvény tartalmazza.”*
- 45. cikk:
„Mindenkinek joga van időszerű és teljes információhoz jutni a környezet állapotára,

valamint az azzal kapcsolatos okokra és következményekre vonatkozóan."

Szlovénia

Szlovén Köztársaság 1991. évi Alkotmánya:

- 5. cikk: Természet megőrzése.
„Az állam a saját területén (...) biztosítja a természeti gazdaság és a kulturális örökség megőrzését, valamint megteremti a lehetőséget Szlovéniában a társadalom és a kultúra harmonikus fejlődéséhez.”
- 70. cikk (3) fordulat: Természeti erőforrások hasznosítása.
“A törvény úgy rendelkezhet, hogy a természeti erőforrások külföldi személyek által is hasznosíthatóak, amelyre vonatkozóan a feltételeket törvényben kell rögzíteni.”
- 72. cikk:
“A törvénnyel összhangban mindenkinek joga van egy egészséges lakókörnyezethez. Az állam támogatja az egészséges lakókörnyezetet. E célból a gazdasági tevékenységek módjait és feltételeit törvényben kell szabályozni. Törvényben kell meghatározni, hogy az a személy, aki kárt okozott a lakó környezetben milyen feltételekkel és milyen mértékben köteles kompenzációt biztosítani. Az állatok kínzástól való védelmét jog szabályozza.”
- 73. cikk: Természeti területek védelme.
“A törvénnyel összhangban mindenkinek kötelessége védeni a különleges érdekelttségű természeti területeket, ritkaságokat, és kulturális műemlékeket. Az állam és a helyi önkormányzatok elősegítik a természeti és kulturális örökség megőrzését.”

Törökország

Török Köztársaság 1982. évi Alkotmánya:

- 56. cikk: Egészséges környezethez való jog.
„Mindenkinek joga van egészséges és kiegyensúlyozott környezetben élni. Az államok és a polgárok kötelezettsége a természeti környezet fejlesztése és a környezetszennyezés megelőzése. Az állam szabályozza az egészségügyi szolgáltatások központi tervezését és működtetését, hogy biztosítsa mindenkinek a fizikális és mentális egészség feltételeit; az együttműködést az emberi és anyagi erőforrások, valamint a gazdaság és a megnövekedett termelékenység között. A széles körű egészségügyi szolgáltatások érdekében, a törvény általános egészségbiztosítást vezethet be.”
- 63. cikk: Természeti tényezők megőrzése.
“Az államnak biztosítani kell a történelmi, kulturális, és természeti tényezők megőrzését, és ez érdekében megteszi a megfelelő támogató intézkedéseket. Az ilyen, magántulajdonban álló tényezőket és vagyont érintő korlátozások, valamint az ezen tényezők tulajdonosaira vonatkozó kompenzációs és kivételi szabályokat, mint ezen

korlátozások eredményeit, törvény szabályozza.”

- 168. cikk: A természeti erőforrások kitermelése.
“A természeti vagyon és a természeti erőforrások állami kontroll és rendelkezés alatt állnak. Az erőforrások feltárásának és kiaknázásának joga az államot illeti. Meghatározott időre az állam ezt a jogot egyénekre és közvállalatokra ruházhatja. A természeti erőforrások feltárása és kiaknázása, történjen az az állam által egyedül vagy az egyénnel és a közvállalatokkal együttműködve, a törvény kifejezett engedélyéhez kötött. Törvénynek kell előírnia a feltételeket, amelyeknek az adott egyéneknek és közvállalatoknak meg kell felelniük, valamint az állami ellenőrzés és kontroll lefolyását és feltételeit.”
- 169. cikk: Erdővédelmi szabályok.
„Az erdők védelmével kapcsolatos jogalkotásról és intézkedésekről az állam gondoskodik. A tűz által elpusztított erdőterületeket újra kell erdősíteni, az ilyen helyeken mezőgazdasági és állattenyésztési tevékenységet nem lehet folytatni. Minden erdő az állam gondozása és felügyelete alatt áll. Az állami erdők tulajdonjogát nem lehet másra átruházni. Az állami erdőket az állam irányítja és hasznosítja a törvénnyel összhangban. Az ilyen erdők tulajdonjoga nem szerzhető meg, valamint a közérdeken kívüli más okból szolgalmat sem lehet rá alapítani. Nem megengedett az olyan szabályozás és tevékenység, amely károsíthatja az erdőket; az olyan politikai propaganda, amely pusztíthatja az erdőket; valamint az olyan kivételek szabályozása, amely az erdők ellenei tetteket elnézné. Nem lehet szemet hunyni az olyan tevékenységek felett, amelyeknek a szándéka az erdők felgyújtása, pusztítása, vagy területének csökkentése. Az erdőhatárok csökkentése tilos, kivéve azokat a területeket, amelyek technikailag és tudományosan használhatatlannak lettek minősítve, és amelyeknek mezőgazdasági területté történő átváltása kifejezetten előnyös; azon földek, borvidékek, gyümölcsösök, olajfaligetek és hasonló területek, amelyek technikailag és tudományosan 1981. december 31. előtt már nem számítottak erdőnek, és amely területeken a mezőgazdasági vagy állattenyésztési tevékenység előnyösnek lett ítélve; valamint a városok és falvak közelében beépített területek.”
- 170. cikk: Erdővédelmi szabályok.
“Intézkedéseket kell bevezetni az állam és az erdő melletti lakosság együttműködésére, valamint az erdők felügyeletére és kitermelésére vonatkozóan, a lakosok életkörülményeinek emelése érdekében. A jognak szabályoznia kell azon területek fejlődését, amelyek technikailag és tudományosan 1981. december 31. előtt már nem lettek erdőnek nyilvánítva; azon területek azonosítását, amelyek technikailag és tudományosan nem nyilvánulnak erdőnek, ezen területek kivonását az erdő határaiból, valamint ezen területek állam általi fejlesztését, betelepítés érdekében. Az állam intézkedéseket hoz, hogy ezen területek lakosság általi felhasználását megkönnyítse, mezőgazdasági gépekkel, és egyéb ráfordításokkal. A falusiak tulajdonában álló erdőn kívüli használatban nem álló területeket újra kell erdősíteni,

mint állami erdőt.”

Ukrajna

Ukrán Köztársaság 1996. évi Alkotmánya

- Preambulum: Fenntartható fejlődés.
“(…) a múlt, jelen és jövő generációkért érzett felelősség tudatában (…).”
- 50. cikk: Környezethez való jog, információhoz való jog.
“Mindenkinek joga van egy olyan környezethez, amely biztonságos az életére és egészségére, valamint kompenzációra e jogának megsértése esetén. Mindenki számára garantált a környezettel kapcsolatos, élelmiszerekkel és fogyasztási cikkekkel kapcsolatos információhoz való szabad hozzáférés joga, valamint ezen információ továbbításának joga. Senki nem titkolhat el ilyen információt.”
- 85. cikk (6) bekezdés: Parlament hatásköre.
“Az Ukrán Parlament (Verkhovna Rada) elfogadja a nemzeti programokat a gazdasági-, tudományos-, technikai-, szociális-, nemzeti-, kulturális fejlődéssel és a környezet védelmével kapcsolatban.”
- 92. cikk (5) bekezdés 5. pont: Jogalkotási kötelezettség.
“A természeti erőforrások használatának elvei, az exkluzív (tengeri) gazdasági övezet, kontinentális talpazat, a világűr feltárása, az elosztó rendszerek megszervezése és működtetése, közlekedés, és kommunikáció területeit törvény szabályozza;(…)”
- 116. cikk (3) bekezdés: Minisztertanács hatásköre.
“Ukrajna Minisztertanácsa biztosítja a (...) a pénzügyi, ár kalkulációs, befektetési és adóztatási politikákkal; a foglalkoztatási és munkaügyi kérdésekkel, a társadalmi biztonsággal, az oktatással, a tudománnyal, a kultúrával, a környezetvédelemmel, az ökológiai biztonsággal és a természet használatával kapcsolatos politikák implementálását.”
- 119. cikk (3) bekezdés: Hatásköri szabályok.
“A helyi önkormányzatok a működési területükön biztosítják a (...) szociális-gazdasági és kulturális fejlődéssel, környezetvédelemmel, valamint, ahol meghatározó az őslakosok és a nemzeti kisebbségek száma, ott a nemzeti és kulturális fejlődésükkel kapcsolatos nemzeti és regionális programok implementálását.”

A vizsgálat alapján látható, hogy az Európa Tanács 47 államából 38 állam alkotmánya tartalmaz környezetvédelemmel kapcsolatos rendelkezéseket.⁸⁹ Ezen 38 államból 30 állam alkotmánya rendelkezik a természet és/vagy a környezet védelméről, mint az állam felelőssége vagy kötelezettsége.⁹⁰ 22 állam alkotmánya mindenki kötelességéként írja elő a környezet védelmét.⁹¹ Több alkotmányban is találunk rendelkezést arról, hogy bizonyos alapvető jogok – mint a tulajdonhoz való jog,⁹² a vállalkozás szabadsága,⁹³ a szabad mozgás⁹⁴ – korlátozhatóak a környezetvédelemre tekintettel. A lengyel alkotmány általánosságban jelenti ki, hogy alapvetően minden jog és szabadság korlátozható, míg Macedónia a szabad piac elvét is korlátozhatónak tartja a környezet védelme érdekében.

A következő 27 Európa Tanács állam alkotmányában szerepel az egészséges környezethez való jog: *Albánia, Andorra, Azerbajdzsán, Belgium, Bulgária, Csehország, Finnország, Franciaország, Grúzia, Görögország, Horvátország, Lettország, Macedónia, Magyarország, Moldova, Montenegró, Norvégia, Oroszország, Örményország, Portugália, Románia, Spanyolország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Törökország, és Ukrajna*. Ezen 27 állam közül 25 kifejezetten jogot említ, míg Albánia esetében az egészséges környezethez való jog az államcélok között szerepel, és Horvátország mindössze a jogból fakadó az állami kötelezettséget deklarálja. E jog a legtöbb alkotmányban az

⁸⁹ Albánia, Andorra, Ausztria, Azerbajdzsán, Belgium, Bulgária, Csehország, Észtország, Finnország, Franciaország, Grúzia, Görögország, Hollandia, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Macedónia, Magyarország, Moldova, Montenegró, Németország, Norvégia, Olaszország, Oroszország, Örményország, Portugália, Románia, San Marino, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Törökország és Ukrajna.

⁹⁰ Andorra, Azerbajdzsán, Bulgária, Csehország, Franciaország, Grúzia, Görögország, Hollandia, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Macedónia, Magyarország, Moldova, Montenegró, Németország, Olaszország, Oroszország, Örményország, Portugália, San Marino, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia és Törökország.

Csehország a környezet védelmének köteletségét a preambulumban szerepelteti, Horvátország esetében a környezetvédelem az alkotmányos értékek között szerepel, míg Lettország alkotmánya a környezet megőrzését és fejlesztését rendeli állami kötelességnek.

⁹¹ Ausztria, Azerbajdzsán, Bulgária, Észtország, Finnország, Franciaország, Grúzia, Horvátország, Lengyelország, Litvánia, Luxemburg, Macedónia, Magyarország, Moldova, Montenegró, Oroszország, Örményország, Románia, Spanyolország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia és Törökország. Moldova esetében a kötelezettség alanya nem „mindenki”, hanem „minden állampolgár”.

⁹² Csehország, Horvátország, Moldova, Örményország, Románia és Szlovákia.

⁹³ Horvátország, Macedónia, Montenegró és Szerbia.

⁹⁴ Észtország és Szlovákia.

egészséges jelzővel társul, de találunk még *ökológiailag megfelelő-, ökológiailag biztonságos-, ökológiailag kiegyensúlyozott-, kedvező-, kiegyensúlyozott-, ép-, az egészséget elősegítő-, vagy az életre és egészségre nézve biztonságos környezet* kifejezéseket is.

21 állam alkotmánya kifejezetten említi a jövő nemzedékekért viselt felelősséget,⁹⁵ míg 9 állam alkotmánya tartalmazza a fenntartható fejlődés elvét.⁹⁶ Az átfedéseket figyelembe véve 26 állam alkotmányában jelenik meg a nemzedékek közötti szolidaritás elve.⁹⁷

A természeti erőforrások racionális felhasználását/hasznosítását 21 állam alkotmánya írja elő,⁹⁸ míg 11 alkotmányban szerepel a kompenzáció és/vagy a szennyező fizet elv.⁹⁹

Érdekesség még, hogy bár az Európa Tanács 47 államából 41 állam ratifikálta az Aarhusi Egyezményt, mindössze 16 állam alkotmánya tartalmazza kifejezetten a környezeti információhoz való jogot,¹⁰⁰ 5 alkotmány rendelkezik a döntéshozatalban való részvételről,¹⁰¹ és csak Montenegró rendelkezik e két eljárási jog megsértése esetén az igazságszolgáltatáshoz való jogról. Lengyelország kifejezetten rendelkezik az állampolgárok környezetvédelmi tevékenységének állami segítségével, míg Portugália alkotmánya egyenesen *actio popularis*-t biztosít környezetvédelmet érintő kérdések esetén.

⁹⁵ Albánia, Andorra, Ausztria, Azerbajdzsán, Belgium, Csehország, Észtország, Franciaország, Grúzia, Lengyelország, Luxemburg, Macedónia, Magyarország, Moldova, Németország, Norvégia, Oroszország, Örményország, Svájc, Svédország, és Ukrajna.

⁹⁶ Albánia, Franciaország, Grúzia, Lengyelország, Görögország, Montenegró, Portugália, Szerbia és Litvánia azzal, hogy ez utóbbi mindössze a természeti erőforrások fenntartható használatáról rendelkezik.

⁹⁷ Albánia, Andorra, Ausztria, Azerbajdzsán, Belgium, Csehország, Észtország, Franciaország, Görögország, Grúzia, Lengyelország, Litvánia, Luxemburg, Macedónia, Magyarország, Moldova, Montenegró, Németország, Norvégia, Oroszország, Örményország, Portugália, Svájc, Svédország, Szerbia és Ukrajna.

⁹⁸ Albánia (*mint cél*), Andorra, Bulgária, Csehország, Észtország, Grúzia, Horvátország, Litvánia, Macedónia, Magyarország (*preambulum*), Montenegró, Németország, Norvégia, Oroszország, Örményország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svájc, Szlovákia, Törökország és Ukrajna.

⁹⁹ Azerbajdzsán, Észtország, Franciaország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország, Moldova, Oroszország, Spanyolország, Svájc és Ukrajna.

¹⁰⁰ Albánia, Azerbajdzsán, Csehország, Franciaország, Grúzia, Lengyelország, Lettország, Moldova, Montenegró, Norvégia, Oroszország, Örményország, Svájc, Szerbia, Szlovénia és Ukrajna.

¹⁰¹ Finnország, Franciaország, Macedónia, Montenegró és Portugália.

Figyelemre méltó, hogy a környezeti károkozás/károsítás tilalmáról mindösszesen csak öt ország – *Azerbajdzsán, Csehország, Franciaország, Lituánia és Szlovákia* – alkotmánya rendelkezik. A megelőzés és az elővigyázatosság elve pedig kizárólag a francia Környezeti Chartában jelenik meg, amely a környezetet – csak úgy, mint Magyarország Alaptörvénye – az emberiség közös örökségének nevezi.

Fontosnak tartom továbbá kiemelni Bosznia és Hercegovinát, valamint az Egyesült Királyságot. Mind kettő állam esetében az EJEB joggyakorlata különös súllyal esik latba, annak ellenére, hogy az alkotmányaik (*EK esetében az alkotmányjog corpusát adó normaanyagok*) nem tartalmaznak rendelkezéseket az egészséges környezethez való jogról. Míg az Egyesült Királyság esetében az EJEE a belső jog részét képezi, így annak a precedens rendszerére kifejezett hatással van az EJEB joggyakorlat, addig Bosznia és Hercegovina Alkotmánya úgy rendelkezik, hogy az EJEE-ben foglalt jogok és szabadságok közvetlenül alkalmazandóak és azok minden más jog felett elsőbbséget élveznek.

A vizsgált 47 alkotmányban a következő elemek találhatóak meg az egészséges környezethez való joggal kapcsolatban:

- környezeti információhoz való jog;
- környezettel kapcsolatok döntésekben való részvétel joga;
- jövő generációkért érzett felelősség;
- környezetvédelem, mint: állami cél/feladat, állampolgári kötelezettség, más alkotmányos jogok korlátozási alapja;
- természeti erőforrások racionális használata;
- kompenzáció/szennyező fizet elv;
- környezeti károsítás tilalma;
- megelőzés/elővigyázatosság elve.

Az átláthatóság érdekében a főbb kutatási eredményeket – a népességszámokkal kiegészítve – az alábbi táblázat segítségével szemléltetem. A táblázat jelölés rendszere azon alapul, hogy az adott állam alkotmányában megtalálható-e a/az:

1. egészséges környezethez való jog;
2. egészséges környezethez való jog valamely eljárási joga;
3. jövő generációkért érzett felelősség;
4. környezetvédelem, mint állami cél vagy feladat;

-
5. környezetvédelem, mint állampolgári kötelezettség;
 6. természeti erőforrások racionális használata;
 7. környezetvédelem, mint más alkotmányos jogok korlátozási alapja;
 8. kompenzáció/szennyező fizet elv;
 9. környezeti károsítás tilalma;
 10. megelőzés/elővigyázatosság elve.

Államok	Népesség (ezer)	Jogok és kötelezettségek									
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Albánia	2 897	x	x	x			x				
Andorra	70	x		x	x		x				
Ausztria	8 545			x		x					
Azerbajdzsán	9 754	x	x	x	x	x			x	x	
Belgium	11 299	x		x							
Bosznia és Hercegovina	3 810										
Bulgária	7 150	x			x	x	x				
Ciprus	1 165										
Csehország	10 543	x	x	x	x		x	x		x	
Dánia	5 669										
Egyesült Királyság	64 716										
Észtország	1 313			x		x	x	x	x		
Finnország	5 503	x	x			x					
Franciaország	64 395	x	x	x	x	x			x	x	x
Grúzia	4 000	x	x	x	x	x	x				
Görögország	10 955	x		x	x						
Hollandia	16 925				x						
Horvátország	4 240	x			x	x	x	x	x		
Izland	329										
Írország	4 688										
Liechtenstein	38										
Lengyelország	38 612		x	x	x	x		x	x		
Lettország	1 971	x	x		x	x					
Litvánia	2 878			x	x		x			x	
Luxemburg	567			x	x						
Macedónia volt Jugoszláv Köztársaság	2 078	x	x	x	x	x	x	x			
Magyarország	9 855	x		x	x	x	x		x		
Málta	419										
Moldova	4 069	x	x	x	x	x		x	x		
Monaco	38										
Montenegró	626	x	x	x	x	x	x	x			
Németország	64 395			x	x		x				
Norvégia	5 211	x	x	x			x				
Olaszország	59 798				x						
Oroszország	143 457	x	x	x	x	x	x		x		
Örményország	3 018	x	x	x	x	x	x	x			
Portugália	10 350	x	x	x	x		x				
Románia	19 511	x				x	x	x			
San Marino	32				x						
Spanyolország	46 122	x			x	x	x		x		
Svájc	8 299		x	x	x		x		x		
Svédország	9 779			x	x						
Szerbia	8 851	x	x	x	x	x		x			
Szlovákia	5 426	x	x		x	x	x	x		x	
Szlovénia	2 068	x			x	x					
Törökország	78 666	x			x	x	x				
Ukrajna	44 824	x	x	x					x		
Σ	808 924	27	19	26	30	22	21	11	11	5	1

10. ábra: Az ET államainak alkotmányos rendelkezései

A táblázat alapján látható, hogy az ET államok többsége rendelkezik az egészséges környezethez való jogról, a generációk közötti méltányosságról, valamint teszi a környezet védelmét az állam kötelességévé. Látható, hogy a környezet védelme, a generációk közötti méltányosság, illetve az egészséges környezethez való jog az ET államok többségében alkotmányos érték: 47 államból 30 állam alkotmányában található meg a környezet védelme, mint érték, vagy kötelezettség; 27 alkotmányban az egészséges környezethez való jog maga; valamint 26 államban a generációk közötti méltányosság elve. Érdekes összevetni a kapott eredményeket a népességszámokkal. Az alábbi ábrán látható, hogy az ET államok polgárainak közel 2/3-át olyan alkotmány védi, amely tekintettel van nem csak a környezet védelmére, de az egészséges környezethez való jogra, és a generációk közötti méltányosságra is.

Jogok és kötelezettségek	Alkotmányok száma & % aránya		Népesség száma (ezer) & % aránya	
1. Egészséges környezethez való jog	27	57%	516 909	64%
2. Egészséges környezethez való jog valamely eljárási joga	19	40%	373 884	46%
3. Jövő generációkért érzett felelősség	26	55%	480 640	59%
4. Környezetvédelem, mint állami cél vagy feladat	30	64%	628 949	78%
5. Környezetvédelem, mint állampolgári kötelezettség	22	47%	469 230	58%
6. Természeti erőforrások racionális használata	21	45%	430 105	53%
7. Környezetvédelem más alkotmányos jogok korlátozási alapja	11	23%	98 287	12%
8. Kompenzáció/szennyező fizet elv	11	23%	374 940	46%
9. Környezeti károsítás tilalma	5	11%	92 996	11%
10. Megelőzés/elővigyázatosság elve	1	2%	64 395	8%

11. ábra: Jogok és kötelezettségek lefedettsége

Az alábbiakban egy-egy alkotmány egészséges környezettel kapcsolatos rendelkezéseinek részletesebb elemzése következik. Az Európa Tanács 47 tagállamát a következő szempontrendszer alapján szűkítettem le: alkotmánya tartalmaz környezetvédelemmel kapcsolatos rendelkezéseket; ratifikálta az Aarhusi Egyezményt; OECD tag; valamint, hogy az alkotmányos védelem, és egyéb

környezettel és egészséggel kapcsolatos indikátorok alapján (lásd alábbi táblázat)¹⁰² a választott országok változatosak legyenek.

Államok	Alkotmányos védelem (10 szempont)	Népesség (ezer)	Születéskor várható élettartam (év)	Kommunális hulladék (kg/fő/év)	Kibocsátás (CO ₂ t/fő/év)
Ausztria	2/10	8 545	81,2	568,3	7 740
Belgium	2/10	11 299	80,7	433,0	8 030
Csehország	7/10	10 543	78,3	309,8	10 050
Egyesült Királyság	-	64 716	81,1	724,6	16 010
Észtország	5/10	1 313	77,3	356,9	12 410
Finnország	3/10	5 503	81,1	481,2	8 990
Franciaország	8/10	64 395	82,3	509,3	4 750
Görögország	3/10	10 955	81,4	503,6	6 950
Hollandia	1/10	16 925	81,4	525,5	9 360
Lengyelország	6/10	38 612	77,1	271,6	7 700
Luxemburg	2/10	567	81,9	623,1	19 390
Magyarország	6/10	9 855	75,7	385,6	4 240
Németország	3/10	64 395	80,9	618,7	9 090
Norvégia	4/10	5 211	81,8	423,5	7 080
Olaszország	1/10	59 798	82,8	482,8	6 080
Portugália	5/10	10 350	80,8	452,1	4 400
Spanyolország	5/10	46 122	83,2	435,1	5 570
Svájc	5/10	8 299	82,9	743,8	5 060
Svédország	2/10	9 779	82	437,9	4 130
Szlovákia	7/10	5 426	76,5	321,6	5 780

12. ábra: Összehasonlító táblázat

¹⁰² Szempontok:

- Alkotmányos védelem: A vizsgált tíz szempontból mennyi elem található meg az adott állam alkotmányában;
- Népesség: ezer főben számolva. Forrás: <http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/> (2016. április 29.);
- Születéskor várható élettartam évben meghatározva, 2013-éves adatok, forrás: <https://data.oecd.org/healthstat/life-expectancy-at-birth.htm> (2016. április 29.);
- Egy főre jutó éves kommunális hulladék mennyiség kg-ban meghatározva, 2014-es adatok alapján. Kivéve: Egyesült Királyság és Görögország, ahol 2012. évi adatok kerültek felhasználásra. Forrás: <https://data.oecd.org/waste/municipal-waste.htm> (2016. április 29.);
- Egy főre jutó éves szén-dioxid kibocsátás tonnában meghatározva. Forrás: <https://data.oecd.org/air/air-and-ghg-emissions.htm> (2016. április 29.).

Az így leszűkített listából (*Magyarországok kivül*) a következő államokra esett a választásom:

- Ausztria (*alacsony alkotmányos védelem, ellenben a köztudatban magas környezettudatosság jellemzi*);
- Egyesült Királyság (*precedens rendszer*);
- Franciaország (*legmagasabb alkotmányos védelem*);
- Németország (*átlagos alkotmányos védelem*);
- Olaszország (*Ausztriához hasonló alkotmányos védelem, ellenben a köztudatban kevésbé kiemelkedő környezettudatosság jellemzi*);
- Svájc (*nem EU tag, átlagostól erősebb alkotmányos védelem, köztudatban erős környezettudatosság jellemzi*).

a) Magyarország

Magyarország hatályos alkotmánya az Alaptörvény (2011. április 25.),¹⁰³ melyet a magyar Országgyűlés 2011. április 18-án fogadott el, és az 2012. január 1-én lépett hatályba. Magyarország 1992-ben ratifikálta az EJEE-t, 2001-ben az Aarhusi Egyezményt, valamint 2009-ben annak Kijevi jegyzőkönyvét is. 1996 óta az OECD, valamint 2004 óta az Európai Unió tagja.

Magyarország Alaptörvénye az alapvetések között a P) cikkben szabályozza a természeti erőforrások és a termőföld védelmét. Az egészséges környezethez való jog szempontjából kifejezetten a P) cikk (1) bekezdése érdemel kitüntetett figyelmet, ahol a kulturális örökség és a természet védelme alkotmányosan védett értéként jelenik meg. „A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.”¹⁰⁴ Az Alaptörvény alapján a védelem és a fenntartás kötelezettsége nemcsak az állam, a magyar állampolgárok, de mindenki kötelezettsége. A védelem a természeti erőforrásokra, a biológiai sokféleségre, valamint a kulturális értékekre terjed ki. Ezen

¹⁰³ Az Alaptörvény szövegét lásd: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV (2016. február 16.).

¹⁰⁴ Magyarország Alaptörvénye P) cikk (1) bekezdés.

elemek a nemzet közös örökségét képezik, mint nemzeti vagyon. Fontos megemlíteni, hogy a föld méhének kincsei természetes előfordulási helyükön; a felszín alatti vizek és annak természetes víztartó képződményei; a folyóvíz és természetes tavak elhagyott medre és a folyóvízben, valamint a természetes tavakban újonnan keletkezett sziget; jogszabályban meghatározott csatornák, tárolók, árvízvédelmi fővédvonalak és egyéb vízi létesítmények; valamint az állami tulajdonban álló vízi közművek, valamint barlangok a Nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény alapján¹⁰⁵ nemzeti vagyonba tartoznak.

Az Alaptörvény harmadik módosítása egy második bekezdéssel egészítette ki a P) cikket, amely egyben a sarkalatos törvények körét is kibővítette. Ezen új bekezdés alapján a „termőföld és az erdők tulajdonjogának megszerzése, valamint hasznosítása (1) bekezdés szerinti célok eléréséhez szükséges korlátait és feltételei, valamint az integrált mezőgazdasági termelés szervezésre és a családi gazdaságokra továbbá a mezőgazdasági üzemekre vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.”¹⁰⁶ A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény alapján termőföldnek minősül az a földrészlet, amely a település külterületén fekszik, és azt ingatlan-nyilvántartásban szántó, szőlő, gyümölcsös, kert, rét, legelő, nádas, erdő, vagy fásított terület művelési ágban, illetve halastóként tartják nyilván.¹⁰⁷ Az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény alapján az erdő egyrészt az Országos Erdőállomány Adattárban erdőként nyilvántartott terület, valamint a meghatározott fa- és cserjefajokból álló faállomány, melynek területe a szélső fák töben mért távolságát tekintve átlagosan legalább húsz méter széles, természetbeni kiterjedése az ötezer négyzetmétert eléri, és az átlagmagassága a két métert meghaladja.

A P) cikkben védett értékek jövő nemzedékek számára történő megőrzése, védelme, és fenntartása mindenki kötelessége, melyet az Alaptörvény a 30. cikk¹⁰⁸

¹⁰⁵ 2011. évi CXCVI. törvény a nemzeti vagyonról, 4-5. cikk.

¹⁰⁶ Alaptörvény P) cikk (2) bekezdés.

¹⁰⁷ 1994. évi LV. törvény a termőföldről, 4-8. cikk.

¹⁰⁸ Magyarország Alaptörvénye 30. cikk: Az alapvető jogok biztosa

„(1) Az alapvető jogok biztosa alapjogvédelmi tevékenységet lát el, eljárását bárki kezdeményezheti. (2) Az alapvető jogok biztosa az alapvető jogokkal kapcsolatban tudomására jutott visszasságokat vizsgálja vagy kivizsgálhatja, orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményez. (3) Az alapvető jogok biztosát és helyetteseit az Országgyűlés az országgyűlési

közvetítésével az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekvédelmére létrehozott helyettese által intézményesen is elősegíti.¹⁰⁹

Az Alaptörvény az alapvetések után a *Szabadság és felelősség* cím alatt a XXI. cikk (1) bekezdésében *expressis verbis* elismeri az egészséges környezethez való jogot: „Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.” Az Alaptörvény e rendelkezése szó szerint megegyezik a korábbi Alkotmány¹¹⁰ általános rendelkezéseket tartalmazó I. fejezetének 18§ szakaszával. Az Alkotmányhoz képest többletként jelenik meg az Alaptörvényben a környezetben okozott kár esetén a károkozó felelősségére való utalás, valamint a szennyező hulladék elhelyezés érdekében az országba való behozatalának tilalma.¹¹¹ Az Alaptörvény a XXI. cikk (2) bekezdésében ugyanis alkotmányi szintre emeli a szennyező fizet elvét, miszerint a környezeti károkozás esetén a károkozót helyreállítási kötelezettség terheli. „Aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni.” Ez előrelépést jelent a korábbi Alkotmányhoz képest, mivel itt már a környezet megóvásának mindenki számára kötelező konkrét kötelezettségei is kifejezésre kerülnek.¹¹² Az említett XXI. cikk harmadik és egyben utolsó bekezdése kimondja, hogy „elhelyezés céljából tilos Magyarország területére szennyező hulladékot behozni.” Az elhelyezés céljából való hulladék behozatalának alkotmányos tiltása szintén túlmutat a környezet megóvásának pusztá deklarációján. Ez alapján a XXI. cikk második és harmadik bekezdése összekapcsolható a P) cikkben kifejtettekkel is.¹¹³

Az egészséges környezethez való jogot az Alkotmánybíróság jogfejlesztő joggyakorlatának köszönhetően töltötte meg tartalommal. Az Alaptörvény sokat emlegetett negyedik módosítása (2013. március 25.) következtében azonban az

képviselők kétharmadának szavazatával hat évre választja. A helyettesek a jövő nemzedékek érdekeinek, valamint a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét látják el. Az alapvető jogok biztosá és helyettesei nem lehetnek tagjai pártnak, és nem folytathatnak politikai tevékenységet. (4) Az alapvető jogok biztosá és helyetteseire vonatkozó részletes szabályokat törvény határozza meg.”

¹⁰⁹ Árva Zsuzsa: Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez, 2013, 61.o.

¹¹⁰ 1949. évi XX törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról.

¹¹¹ 3114/2016. (VI. 10.) AB határozat 42. pont.

¹¹² Árva Zsuzsa: i. m. 183.o.

¹¹³ Árva Zsuzsa: i. m. 183.o.

Alaptörvénybe bekerült a következő fordulat: „Az Alaptörvény hatálybalépése előtt meghozott alkotmánybírósági határozatok hatályukat veszítik. E rendelkezés nem érinti az ezen határozatok által kifejtett joghatásokat.”¹¹⁴ Az Alkotmánybíróság e jogfolytonossági problémát a 13/2013 (VI. 17) AB Határozatában oldotta fel, amikor elvi érveléssel kimondta, hogy az újabb ügyekben vizsgálendő alkotmányjogi kérdések kapcsán felhasználhatja a korábbi határozataiban kidolgozott érveket, jogelveket és alkotmányossági összefüggéseket, amennyiben:

- az Alaptörvény adott szakaszának az Alkotmánnyal fennálló tartalmi egyezése,
- az Alaptörvény egészét illető kontextuális egyezősége,
- az Alaptörvény értelmezési szabályainak figyelembevétele és
- a konkrét ügy alapján a megállapítások alkalmazhatóságának nincs akadálya, és
- szükségesnek mutatkozik azoknak a meghozandó döntése indoklásába történő beillesztése.¹¹⁵

Az Alkotmánybíróság a fenti tesztet alkalmazva az egészséges környezethez való joggal kapcsolatban arra jutott, hogy az egészséges környezethez való jogra vonatkozó alaptörvényi rendelkezés célja nem változott az Alkotmányban megállapított célhoz képest, a Nemzeti hitvallás pedig nem tartalmaz olyan iránymutatást, amit az Alkotmánybíróság a vizsgálat során az alaptörvényi rendelkezés értelmezésénél figyelembe vehetne, így az Alkotmánybíróság felhasználhatja a korábbi vonatkozó határozataiban szereplő érveket az egészséges környezethez való joggal kapcsolatban.¹¹⁶

Az Alkotmánybíróság releváns határozatai közül elsősorban a 28/1994. (V.20) AB Határozat érdemel kitüntetett figyelmet, az Alkotmánybíróság ugyanis itt értelmezte először az egészséges környezethez való jogot. Az ekkor lefektetett elvek a mai napig kiindulópontját jelentik az Alkotmánybíróság előtt folyó környezetvédelemmel kapcsolatos ügyeknek, és az alapvető fontosságúvá vált más szervek tevékenysége során is. A határozat indoklásában az AB az egészséges környezethez való jogot egyértelműen alkotmányos alapjognak minősíti, ami biztosítja számára a legerősebb védelmet az alkotmányvédelem rendszerében. Az említett AB határozat a rendelkező

¹¹⁴ Magyarország Alaptörvénye, Záró és egyes rendelkezések, 5. cikk.

¹¹⁵ 13/2013. (VI. 17.) AB határozat, indokolás 32. pont.

¹¹⁶ 3114/2016. (VI. 10.) AB határozat 43. pont.

rész 1. pontjában kimondja, hogy „az egészséges környezethez való jog a Magyar Köztársaságnak azt a kötelezettségét is magában foglalja, hogy az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.” Tehát a természetvédelem egyszer már elért, jogszabályok által biztosított szintjét az állam főszabály szerint nem csökkentheti, ami egyfajta „természetvédelmi *status quo*”¹¹⁷ lefektetése. Az AB határozat az indoklásának III. pontjában kifejti, hogy az egészséges környezethez való jog nem sorolható a klasszikus, védelmi jellegű alapjogok közé. Az egészséges környezethez való jogot az alanyi jogokhoz való sajátos viszonya, valamint sajátos tárgya különbözteti meg a többi alapjogtól, mely nem alanyi alapjog, de nem is pusztán alkotmányos feladat vagy államcél.¹¹⁸ Az egészséges környezetvédelemhez való jog elsősorban önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó. A környezethez való jog az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelezései teljesítésének garanciáit emeli az alapjogok szintjére, beleértve a környezet elért védelme korlátozhatóságának feltételeit is. E jog sajátosságai folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia.¹¹⁹ Ezek az objektív állami kötelezettségek szélesebbek az élethez való alanyi jogok összességénél. Az egészséges környezethez való jog eloldja őket az élethez való alanyi jogtól, s ezzel megkönnyíti, hogy ez a jog további, más gyökerű, a feladat megvalósításához szükséges állami kötelezettségeket magába fogadjon, továbbá megkönnyíti a környezetvédelem sajátosságához való alkalmazásukat is.¹²⁰ Az egészséges környezethez való jog a környezet védelmére és az élet természeti alapjának fenntartására vonatkozó állami kötelezést jelenti, ezért az intézményes védelmének mértéke nem tetszőleges. A védelem szintjét befolyásolja a környezetvédelem tárgya is: az élet természeti alapjainak véges volta és a természeti károk jelentős részének

¹¹⁷ Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon, Osiris Kiadó, Budapest, 2011, 153. o., 614. o.

¹¹⁸ 28/1994 (V.20) AB Határozat III. 2. a) pont.

¹¹⁹ 28/1994 (V.20) AB Határozat III. 3.

¹²⁰ 28/1994 (V.20) AB Határozat III. 3. a) pont.

visszafordíthatatlansága, s végül az a tény, hogy mindezek az emberi élet fennmaradásának feltételei. Az egészséges környezethez való jog az emberi élethez való jog érvényesülésének fizikai feltételeit biztosítja. Mindez a környezethez való jog jogalkotással való védelmének különös, más jogokéhoz képest fokozottan szigorú voltát követeli meg.¹²¹

A 28/1994 (V.20) AB Határozat mellett még a 14/1998. (V. 8.) AB Határozatot kell megemlíteni, amely egyrészt megismétli az 1994-es ABH-ban mondottakat, továbbá elismeri a fejlesztéspolitika szükségszerű velejárójaként a környezeti terhelést. Az AB hangsúlyozza, hogy „egyetlen fejlett ország sem képes arra, hogy differenciálás nélkül az ország egész területén garantálni tudja a környezet minimális terheltségét. Az emberi életkörülmények javítása, vagy akár csak szinten tartása elképzelhetetlen termelő beruházások, illetőleg az infrastruktúra fejlesztése nélkül, már pedig akár az útépités, akár a vasútépités vagy a települések fejlesztése óhatatlanul növeli az adott térségben a korábbi környezet-terhelést.”¹²²

Az egészséges környezethez való jogra vonatkozó alkotmánybírósági értelmezés keretei (*ahogyan azt Alkotmánybíróság a 16/2015. (VI. 5.) AB határozatában összefoglalta*) a következők:

- az egészséges környezethez való jog objektív, intézményvédelmi oldala a túlsúlyos;
- a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét az állam nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alkotmányos jog vagy érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen;
- a védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan;
- tilos a preventív védelmi szabályokról a szankcionáló jellegű szabályokra visszatérni, kivételt elkerülhetetlen szükségesség esetén, az arányosság követelményét betartva;
- a környezet terhelése a fejlesztéspolitika szükségszerű velejárója.

Az egészséges környezethez való jogot tehát az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége körében köteles biztosítani. Az egyszer már elért környezetvédelmi

¹²¹ 28/1994 (V.20) AB Határozat III.3. b-c) pont.

¹²² 14/1998 (V. 8.) AB Határozat 3. pont.

szinttől való visszalépés fő szabály szerint tilos. Ha ez mégis megtörténik, akkor azt az államnak a szükségesség és arányosság tekintetében más alapvető jog érvényesülésével kell indokolnia.¹²³

b) Ausztria

Ausztria egy kilenc tartományból álló szövetségi köztársaság. Jelenleg hatályos szövetségi alkotmánya az 1945. évi *Bundes-Verfassungsgesetz (B-VG)*. Ausztria 1958-ban ratifikálta az EJEE-t, 2005-ben az Aarhusi Egyezményt, valamint 2010-ben annak Kijevi jegyzőkönyvét is. 1961 óta az OECD, valamint 1995 óta az Európai Unió tagja.

Az osztrák alkotmány¹²⁴ nem tartalmaz kifejezett rendelkezést az egészséges környezethez való jogról. Az átfogó környezetvédelem (*Umfassender Umweltschutz*) igénye ugyanakkor többször is megjelenik az államcélok között, az állam és a kilenc tartomány közötti hatáskörmegosztás terén. Ausztria Alkotmányának 10. cikk (1) bekezdésének 9. pontja értelmében környezeti hatásvizsgálat elvégzésére az állam rendelkezik hatáskörrel, ha az autópályák, vagy nagy sebességű vasutak nagy valószínűség szerint szignifikáns hatással vannak a környezetre. A 10. cikk (1) bekezdésének 12. pontja alapján az államnak továbbá akkor is hatásköre van, ha a levegő minőségére vonatkozó határértékek meghaladása miatt a környezet veszélyeztetettsége áll fenn; valamint ha a veszélyeshulladék kezelésben egységes előírások meghatározása szükséges. Az Alkotmány 11. cikk (1) bekezdésének 7. pontja értelmében az EU környezeti hatásvizsgálati előírásainak megfelelő jogalkotási feladatok is szövetségi szinten helyezkednek el.

Az átfogó környezetvédelem ilyen jellegű alkotmányos megjelenítése nem keletkeztet alanyai jogot, egyéb kikényszeríthető egyéni jogállást, konkrét jogalkotási-, jogalkalmazói-, vagy egyéb végrehajtói kötelezettséget.¹²⁵ Az átfogó környezetvédelem az osztrák alkotmányban az emberi élet alapjainak

¹²³ 3114/2016 (VI. 10.) AB határozat 45. pont.

¹²⁴ Ausztria alkotmánya egy alaptörvény, melyből a többi alkotmányos rendelkezés származtatható. Ausztria alkotmányjoga számos alkotmánytörvényből és alkotmánymódosító rendelkezést tartalmazó államszerződésből áll, valamint a kilenc tartomány is saját alkotmánnyal rendelkezik. – Fodor László: *Környezetvédelem az alkotmányban*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 29. o.

¹²⁵ Gregor Heissl: *Handbuch Menschenrechte*. Facultas Verlags- und Buchhandels AG, Bécs 2009, 497. o. 27/3. 2. mondat.

(*Lebensgrundlagen*) a káros hatásoktól való védelmét jelenti.¹²⁶ Az osztrák Alkotmány általában beszél az emberi élet feltételeiről az átfogó környezetvédelemmel kapcsolatban, amiből következik a jövő generációkért való felelősség is.¹²⁷ Az osztrák Alkotmány – oktatásról szóló – 14. cikkének (5a) bekezdése célként fogalmazza meg az önmagunkért, embertársainkért, a környezetért és a jövő nemzedékekért való felelősség viselését.

Az átfogó környezetvédelem állami célja, egyrésztől vezérfonalként szolgál, másrésztől korlátokat is meghatároz az állam felé, nevezetesen, hogy a környezetvédelem egyszer már elért szintje nagy arányban nem csökkenhet. A környezetvédelem tehát nem csak az állami politika alapértéke, hanem egy alkotmányos programnorma is.¹²⁸ Az átfogó környezetvédelem osztrák koncepciója egy jövőre irányuló célnorma, amely eljárási jogokban konkretizálódik, és intézményi garanciákkal egészül ki. Az átfogó környezetvédelem célját segíti elő és támogatja a joggyakorlatban például a környezeti hatásvizsgálat különböző formái, a részvételi jogok környezetre káros hatással járó eljárásokban, vagy az információs jogok. A környezetvédelem állami célja, mind a három hatalmi ágat köti. A jogalkotónak optimalizálnia kell a környezeti szempontokat a jogalkotási intézkedések során. Ez az állami cél ugyanakkor nem tartalmaz konkrét jogalkotási kötelezettséget. Az osztrák legfelsőbb bíróság tehát nem marasztalhatja el a jogalkotót környezeti jogi norma alkotásának elmulasztása miatt. Ennek ellenére ez az állami cél alkotmányos korlátokat határoz meg azon normák irányában, amelyek környezeti szempontok alapján nem elfogadhatóak, és így azzal járhatnak, hogy a környezetvédelem egyszer már elért szintje csökkenhet. A környezeti elvek konkretizálása tehát csak kezdetlegesen és csak igazodási pontként szolgál. Végeredményben a jogalkotó széles diszkrecionális jogkörrel rendelkezik, ami elég teret ad az érdekek kiegyenlítésére. Az alapvető jogok például elsőbbséget élveznek a környezetvédelem állami célja előtt.¹²⁹

Nem csak a jogalkotó, de a jogalkalmazó és a végrehajtó hatalom is kötve van a környezetvédelem állami céljához. Ennek ellenére, a jogállamiság erős alkotmányos

¹²⁶ Gregor Heissl: i. m. 500. o. 27/9.

¹²⁷ Fodor László: *Környezetvédelem az Alkotmányban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 30. o.

¹²⁸ Gregor Heissl: i. m. 498. o., 27/4.

¹²⁹ Gregor Heissl: i. m. 498-500 o., 27/5-6.

elve miatt, a végrehajtó hatalom nem hivatkozhat közvetlenül a környezetvédelemre, mint jogalapra. A végrehajtó hatalom ugyanakkor, állami célokat meghatározó normák alkalmazása során, diszkrecionális jogkörén belül értelmezheti a nem egyértelmű jogi normákat és ebben az esetben a környezetvédelem állami célja közvetlenül befolyásolhatja a jogértelmezést. Ha van egy közérdek, amit figyelembe kell venni, akkor az átfogó környezetvédelmet (*mint közérdeket*) szintén figyelembe kell venni.¹³⁰ Mint ilyen, az átfogó környezetvédelem alapja lehet közérdeknek, alapjogok korlátozásának, törvényértelmezésnek, valamint a korlátját jelenti annak, hogy az állam a környezetvédelmi szabályozás elért szintjét csökkentse.¹³¹

Az osztrák jogdoktrína következetesen elutasítja egy környezethez való alapjog létét. A környezetvédelem az osztrák jogban egyértelműen állami célnak számít. Az egészséges környezethez való jog tehát a már létező alapjogi keretek között – az egyenlőség általános elve, élethez való jog, a tulajdon szentségéhez való jog, magán és családi élethez valamint az otthon tiszteletéhez való jog – nyer védelmet. A környezetvédelem állami célja továbbá korlátozható az egyenlőség elve, a tulajdon szentségéhez való jog, a gazdaság szabadságához való jog, valamint a művészet és a tudomány szabadsága által.¹³²

c) Franciaország

A Francia Köztársaság 1959. évi Alkotmányának (*Loi constitutionnelle du 3 juin 1958*) szerves részét képezi a 2004-es Környezeti Charta (*Charte de l'Environnement de 2004*), az 1946-os francia alkotmánynak a preambulum rendelkezései (*Préambule de la constitution du 27 octobre 1946*), valamint az Emberi és Polgári Jogok 1789-es Nyilatkozata (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen du 26 août 1789*). Franciaország, mint ET alapító állam 1974-ben ratifikálta az EJEE-t, 2002-ben az Aarhusi Egyezményt, valamint 2009-ben annak Kijevi jegyzőkönyvét is. 1961 óta az OECD, valamint 1958 óta az Európai Unió tagja.

Az 1958. évi francia Alkotmány preambuluma első bekezdése alapján a francia nép elismeri (*proclame son attachement*) a 2004-es Környezeti Chartában foglalt jogokat és kötelezettségeket, melyet egy szinten említ a francia emberi jogi alapokat jelentő

¹³⁰ Gregor Heissl: i. m. 27/7.

¹³¹ Fodor László: *Környezetvédelem az Alkotmányban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 30. o.

¹³² Gregor Heissl: i. m. III.-IV.

1789-es Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatával. A francia alkotmány szövege *stricto sensu* tehát nem tartalmaz az egészséges környezethez való jogra vonatkozó rendelkezéseket, azonban az alkotmány szerves részét képező Környezeti Charta már annál inkább.

A francia Környezeti Charta egy viszonylag rövid, 10 cikkből álló dokumentum, amelynek a preambulumban kifejezésre kerül, hogy a természeti erőforrások és a természeti egyensúly az emberiség fennmaradásának a feltétele, valamint az emberiség létezése és jövője elválaszthatatlanul össze van kötve a környezettel, ami az emberiség közös örökségét képezi (*le patrimoine commun des êtres humains*). A preambulum utolsó, hetedik bekezdésében továbbá a fenntartható fejlődés és a generációk közötti méltányosság céljai is megfogalmazásra kerülnek. A Környezeti Charta az érdemi részében deklarálja mindenki jogát, a kiegyensúlyozott, egészséget tiszteletben tartó környezethez (1. cikk), valamint a környezet megőrzésében való részvételt mindenki kötelezettségeként tarja számon (2. cikk). A 3. cikk preventív szemléletet tükrözve kötelezettségeként írja elő a környezeti károkozás megelőzését, míg a 4. cikk a szennyező fizet elvét lefektetve kimondja, hogy mindenki köteles az általa okozott környezeti kár jóvátételében részt venni. Az 5. cikk alapján az állam hatáskörén belül köteles megelőzni a környezeti károkozást. A megelőzés elve alapján az államnak tehát kockázat értékelési eljárásokat kell kialakítania, valamint az állam a kockázattal arányos ideiglenes intézkedéseket is hozhat annak érdekében, hogy elkerülje a környezeti károkozást. A közpolitikáknak a fenntartható fejlődés támogatása érdekében össze kell egyeztetniük a környezet védelmét és javítását a gazdasági fejlődéssel és a társadalmi haladással (6. cikk). A 7. cikk deklarálja a közintézmények birtokában lévő környezeti információhoz való jogot, valamint a döntéshozatalban való részvételt. A 8. cikk értelmében az oktatásnak hozzá kell járulnia a Környezeti Chartában foglalt jogok és kötelezettségek gyakorlásához, csakúgy, ahogy a kutatásnak is a környezet javítását és fejlesztését kell, hogy szolgálja (9. cikk).

A környezethez kapcsolódó emberi felelősség gondolata az 1958. évi francia Alkotmány első preambulum bekezdésében, valamint a Chartában több helyen a *kötelesség (devoir)* szóval van kifejezve. A kötelesség kifejezés annak ellenére szerepel a francia alkotmányjogban, hogy a francia jogdoktrína már többször is kifejezte, hogy egyrészt a jogi megközelítésben egy jog ellentéte nem a kötelesség, hanem a kötelezettség; másrészt a kötelesség hangsúlyozása szükségtelen is, hiszen a jogok

elismerése önmagában is etikai tartalommal bír. Mindezek ellenére a környezeti kérdésekben a kötelesség kifejezés a környezeti problémák velejárója, és mint ilyen, a Charta e kifejezést használva a már létező nemzeti¹³³ és egyes nemzetközi¹³⁴ környezetjogi dokumentumokra reflektál. A Charta kötelesség kifejezése egyrészt arra az etikai felelősségre utal, amely az emberiség közös örökségére vonatkozik, másrészt arra, hogy a felelősség a jövő nemzedékekre is kiterjed az egyes környezeti károkozás visszafordíthatatlan jellege okán.¹³⁵

A Környezeti Charta 1. cikke deklarálja az egészséges környezethez való jogot, („Mindenkinek joga van arra, hogy egy kiegyensúlyozott-, az egészséget tiszteletben tartó környezetben éljen.”) amely már a kollektív dimenziót is magában foglalja, hiszen az csak így felelhet meg a környezeti egyensúly védelmének, amit az emberiség közös öröksége jelent.¹³⁶

A Charta 1. cikkében lefektetett jogot az egyéni és a kollektív dimenzió szoros kapcsolata jellemzi. Ez magyarázza azt a bizonytalanságot, hogy a Chartában található egészséges környezethez való jog az ún. *droit-créances* jogok (*állammal szembeni követeléshez való jog*) közé tartozik-e. Az 1. cikkben deklarált jog legegyszerűbben az objektív normaként (*norme-objectif*) határozható meg, ami egy közvetlen alkotmányi felhatalmazás, és amely környezeti politikában ölt testet. Így az 1. cikk alapján a jogalkotótól függ, hogy olyan jogot alkosson, amely a legnagyobb mértékben biztosítja, hogy mindenki egy olyan kiegyensúlyozott környezetben élhessen, amely figyelemmel van az egészségre. A *travaux préparatoire*-ból kitűnik a szándék, hogy a környezethez való jogot objektív norma szintjére csökkentsék, amely nem feltétlenül áll összhangban a Charta preambulumban található célokkal. A francia Parlament szövege szerint „a környezet egészségre gyakorolt hatása epidemiológiai és statisztika dimenziókban vizsgálendő és nem egyénileg. Az 1. cikk az egészséges környezet támogatását jelenti, és nem annak az illúzióknak a megteremtésére szolgál, hogy mindenki jogát védje mindenféle betegségek-től,

¹³³ 1976. évi július 10-i norma a természet védelméről, 1995. évi február 2-i törvény a környezet védelem megerősítéséről (*Környezetvédelmi törvény – Code de l’environnement*).

¹³⁴ Riói Deklaráció 1992, Aarhusi Egyezmény 1998.

¹³⁵ Thierry S. Renaux & Michel de Villers: *Code Constitutionnel*. 2011, Lexis Nexis SA, Paris, 2010, 16. o.: (2) Contenu de l’exposé des motifs.

¹³⁶ Thierry S. Renaux & Michel de Villers: i. m. 386-387. o.: Apport de l’ article 1.

amelyek összekapcsolhatóak a környezettel.”¹³⁷ A parlamenti jelentés alapján az egyének inkább a környezethez való jog kedvezményezettjei, sem mint címzettjei; továbbá a környezethez való jog csak állami hatóságok ellen hívható fel.¹³⁸

Érdemes azonban az 1. cikk megszövegezését figyelembe venni, ami alapján látható, hogy a környezethez való jog nem egy egyszerű objektív norma. Az 1. cikk, csak úgy, mint egy klasszikus *droit créances* alanyi jogviszonyt is teremt. Egy teljesítményre vonatkozó jogot (*droit a prestations*), amely csak közhatalmak ellen hívható fel, nehéz itt azonosítani, kivéve, ha *lato sensu* értelmezzük az 1. cikket, mint például környezetvédelem érdekében támogatások nyújtása esetében. A Charta 1. cikke egy védelmi jog alapját is jelentheti a környezet védelmének érdekében, közhatalmak vagy harmadik személyek felől érkező fenyegetések vonatkozásában. Ekkor az 1. cikk közvetlenül is felhívható, azaz közvetlenül is hatályos lehet. A kérdés az, hogy ki e jog kedvezményezettje, illetve címzettje, azt szem előtt tartva, hogy a preambulum értelmében, a védendő környezet nincs korlátozva az egyének hasznára, mivel az, az emberiség közös öröksége. A klasszikus *droit créances* típusú joggal ellentétben a környezethez való jog tehát nem alapít egyes egyének hasznára jogviszonyokat.¹³⁹ Az egyén tehát, mint az 1. cikkben foglalt jog közvetlen alanya csak a közvetett kezdeményezettje a jognak, mivel a védelem közvetlen tárgya, a potenciális károsodás közvetlen áldozata, a természet.¹⁴⁰ Az 1. cikk szóhasználata alapján a jog kedvezményezettje mindenki (*chacun*), míg a 2. cikk – mint a környezethez való jog ellen súlya – minden személynek (*toute personne*) a kötelességévé teszi a természet védelmében és megőrzésében való részvételt. A jog kedvezményezettjei így csak a természetes személyek, míg a kötelesség nem csak a természetes személyeket, hanem a jogi személyeken (*köz és magán egyaránt*) is áll.¹⁴¹ A környezetvédő szervezetek ilyen mértékű diszkriminációja a környezethez való jog előnyeiből nehezen igazolható.

Az 1. cikk közvetlen érdekeltséget kíván meg a természetes személyektől, azaz ahhoz, hogy felhívják az 1. cikket, be kell bizonyítaniuk, hogy az adott döntés

¹³⁷ 1595. számú jelentés, 77. o.

¹³⁸ Thierry S. Renaux & Michel de Villers: i. m. 388. o.: Norme-objectif.

¹³⁹ Thierry S. Renaux & Michel de Villers: i. m. 389. o.: Fondement potentiel de situations subjectives.

¹⁴⁰ Thierry S. Renaux & Michel de Villers: i. m. 389. o.: Titulaires du droit à l'environnement.

¹⁴¹ Thierry S. Renaux & Michel de Villers: i. m. 389-390. o.: Exclusion des personnes morales.

közvetlenül veszélyezteti a jogukat egy kiegyensúlyozott, az egészséget tiszteletben tartó környezetben való élethez.¹⁴² Ez alapján a bíróság kötve van az *érdek* klasszikus megközelítéséhez.

Az 1. cikk védelmi szintjének a meghatározásához meg kell különböztetni a környezet két védetti minőségét, amely egyrésztől egy *kiegyensúlyozott környezet*, másrésztől egy *olyan környezet, ami figyelemmel van az egészségre*. A kiegyensúlyozott környezet és az egyén viszonya közötti kapcsolat sokkal absztraktabb, mint az egészségre figyelemmel levő környezet fordulat. Azon környezeti visszaélések ellen való védelem, amelyek veszélyeztetik az egészséget, már biztosítható klasszikus alapjogok vagy az egészséghez való jog által is. Ennél fogva az egészséges környezethez való jog ilyen jellegű alkotmányba foglalása a francia jogrendszerben nem teremt hozzáadott értéket/védelmet.¹⁴³

A francia jogalkotó már 1976 óta ismeri mindenkinek a kötelességét, hogy gondoskodjon annak az örökségnek a védelméről, amelyben él.¹⁴⁴ A Charta 2. cikke ezt a kötelességet alkotmányosítja, amikor kimondja, hogy mindenki kötelessége, hogy a természet megóvásában és fejlesztésében részt vegyen. A 2. cikknek az 1. cikkhez képest tágabb az alanyi köre. A 2. cikk – mint az 1. cikk ellentéte – minden személy (*toute personne*) kötelességéről szól beleértve a természetes és jogi, a köz és magán személyeket egyaránt, így keletkeztetve horizontális hatályt.¹⁴⁵ Az

¹⁴² Így például azok az lakosok, akik megóvnák a helyi nemzeti parkok, és ezért megtámadnák a helyi önkormányzat azon döntését miszerint az eladja a nemzeti park közvetlen közelében lévő területeket, nem merítik ki kérelmezők irányában fennálló közvetlen veszély kategóriáját. Ehhez kapcsolódóan a Conseil d'État 1986-os döntése kimondta, hogy az 1976. évi július 10-i természet védelméről szóló norma 1. cikke (*ami kimondja, hogy mindenki kötelessége, hogy gondoskodjon azon örökség védelméről, ahol lakik*) nem tartalmazza a lakosok jogát ahhoz, hogy minden olyan közigazgatási döntés ellen, amely alkalmas a környezet veszélyeztetésére, bírósághoz forduljon személyes érdek hiányában.

¹⁴³ Thierry S. Renaux & Michel de Villers: i. m. 390. o.: *Appréciation stricte de l'intérêt à agir des personnes physiques*.

¹⁴⁴ A természet védelméről szóló 1976. évi július 10-i francia norma 1. cikke kimondja, hogy „mindenki kötelezettsége, hogy gondoskodjon annak az örökségnek a védelméről, amelyben él” (*„Il est du devoir de chacun de veiller à la sauvegarde du patrimoine dans lequel il vit.”*) Az 1995. évi február 2-i francia Környezetvédelmi törvény (*Code de l'environnement*) e kötelességet – mint a környezetjog általános elveinek egyikét – a 2. cikkében jeleníti meg, miszerint mindenki kötelessége, hogy a környezetvédelemben való részvétel és az arról való gondoskodás. (*„Il est du devoir de chacun de veiller à la sauvegarde et de contribuer à la protection de l'environnement.”*).

¹⁴⁵ Ez a horizontális hatály az EJEB gyakorlatából is ismerős lehet, mivel a strasbourgi bíróság már kidolgozta az ember kötelességeinek doktrínáját, és ezáltal a bíróság az EJEB aláíró államait kötelezi, hogy az Egyezmény által tiszteletben tartott jogokat az egyén-egyen viszony szintjéig garantálják. Az

alkotmányozó által a 2. cikkben foglalt kötelesség nem egy minden jogi jelentés nélküli egyszerű morális kötelezettségként értelmezhető, hanem egy olyan alkotmányos értéként, amely implementálási kötelezettséget teremt a jogalkotó számára a *minden személy* megfogalmazás ellenére.¹⁴⁶

d) Németország

Németország egy tizenhat tartományból álló szövetségi köztársaság, melynek alkotmánya az 1949. évi Alaptörvény (*Grundgesetz-GG*), amely 1990. október 3-án lett az egyesült Német Szövetségi Köztársaság alkotmánya. Németország 1952-ben ratifikálta az EJEJ-t, 2000-ben az Aarhusi Egyezményt, valamint 2007-ben annak Kijevi jegyzőkönyvét is. 1961 óta az OECD, valamint 1958 óta az Európai Unió tagja.

A német alaptörvény 20a cikke az élet természeti alapjainak, valamint az állatok védelmét rögzítve kimondja, hogy a „jövő nemzedékek iránti felelősségét is figyelembe véve, az alkotmányos rend keretein belül, az állam jogalkotással, valamint, a joggal és jogérvényesüléssel összhangban, végrehajtói és bírói intézkedésekkel védi az élet természeti alapjait és az állatokat.”¹⁴⁷ A német alaptörvény idézett rendelkezésének tárgya nem általában a környezet, hanem az állatok és a természeti erőforrások, amelyek többek között a jövő generációk iránt érzett felelősség miatt esnek védelem alá. A német alkotmány a 20a cikkének megközelítése kifejezetten antropocentrikus. A környezet védelme nem a környezet önmagából fakadó értéke miatt védendő a német alaptörvényben, hanem az emberi lét fenntartása érdekében. Ugyanakkor a környezet védelme nem kizárólag a már megszületett emberek érdekében kötelezettség, hanem a fenntartható fejlődés alkotmányos elvének érvényesítése érdekében is. A fenntartható fejlődés alapján a természeti erőforrások felhasználását és a gazdasági fejlődést a jelen generációnak úgy kell véghezvinnie, hogy az ne akadályozza a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésében. Mivel azonban a releváns szükségleteket nagyon nehéz

Aarhusi Egyezmény is privilegizálja az állami kötelességet, de nem utasítja el az ember kötelességét sem. Az Aarhusi Egyezményben foglalt eljárási jogok nemcsak mindenki jogát védik ahhoz, hogy egy egészséges környezetben éljen, hanem kimondja, hogy mindenkinek „mind egyénileg, mind pedig másokkal együttesen kötelessége a környezet védelme és javítása a jelenlegi és jövőbeli generációk javára” (*Aarhusi Egyezmény, preambulum 7. pont*).

¹⁴⁶ Thierry S. Renaux & Michel de Villers: i. m. 393-394. o.

¹⁴⁷ Németország 1949. évi Alaptörvénye, 20a cikk.

meghatározni, így az alaptörvény 20a cikkében jelentős a mozgáster. Az azonban biztos, hogy a hatásvizsgálatoknál a hosszú távú hatásokat is figyelembe kell venni, mely vonatkozik különösen a hosszú távú környezeti kockázatokra, ha a beavatkozás a környezetben jelentős környezeti kockázatokat jelenthet. A jövő nemzedékek iránti felelősség eredménye a természeti erőforrások általános megőrzésére vonatkozó kötelezettség, különösen a nem megújuló energiaforrásokra tekintettel.¹⁴⁸

Természetesen a fauna is a természeti alapok része. A 20a cikk a védelmet nem egyes állatokra, hanem egyes állatfajokra és azok természetes élőhelyére terjeszti ki.¹⁴⁹ Ez a rendelkezés nem jelent minden állatfajra minden körülmények között védelmet. A védelem szintjén különbséget kell tenni a szerint, hogy melegvérű állatokról, gerincesekről vagy gerinctelenekről van-e szó. A 20a cikk értelmében az állatkísérletek illetve a haszonállatok leölése élelmiszerek vagy egyéb áruk előállítására céljából nem alkotmányellenes. Ugyanakkor az alkotmány megköveteli, hogy az állatok e tevékenységek során átélt szenvedését az abszolút szükséges minimumra legyen csökkentve.¹⁵⁰

A 20a cikkben rögzített két cél, nevezetesen a természeti erőforrások védelme, valamint az állatvédelem, különböznek a klasszikus állami céloktól. A nevezett cikk alapján az állam kötelezettsége az élet természeti alapjainak megőrzése.¹⁵¹ A védelmi szintet természetesen nehéz meghatározni, hiszen a természet nem egy statikus entitás, hanem egy dinamikus összetett rendszer, amely emberi ráhatás nélkül is állandó változásban van. Így nem beszélhetünk egy adott *status quo*-ról, amelyet minden áron védeni kell. Az állam feladata az élet természeti alapjainak védelmével kapcsolatban így egyrésztől információ szolgáltatása arról, hogy az állami hatóságok adott tevékenysége hogyan és milyen mértékben fogja befolyásolni a környezetet. Azt, hogy az államnak egy adott intézkedést meg kell tennie vagy el kell kerülnie, egy összetett mérlegeléstől függ. A mérlegelés eredményeként kapott információk és az intézkedés által elérni kívánt célt kell kapcsolatba állítani a visszafordíthatatlan vagy súlyos környezeti károkozással az élet természeti alapjaiban.¹⁵²

¹⁴⁸ Huster & Rux: Beck'scher Online Kommentar GG, 26. kiadás (2015. március 1.), Art. 20a, 7-17. pont.

¹⁴⁹ Huster & Rux: i. m. 18. pont.

¹⁵⁰ Huster & Rux: i. m. 26. pont.

¹⁵¹ Huster & Rux: i. m. 21. pont.

¹⁵² Huster & Rux: i. m. 22-23. pont.

Mint minden alkotmányos rendelkezésnél, a 20a cikk is elsősorban a jogalkotóra címzett, akinek a feladata, hogy a 20a cikkben foglalt védelmet konkretizálja. Az élet természeti alapjainak védelme és az állatvédelem, a jogalkalmazónak és a végrehajtónak is kötelessége. A jogalkotási kötelezettségek között kiemelt fontossággal bír az ökológiai kompenzáció és a stratégiai környezeti tervezés bevezetése. A jogalkotónak tehát kötelessége a természeti erőforrásokat érő hatások figyelembe vétele az általános hatásvizsgálat során. Ez természetesen nem csak a közvetlen káros beavatkozás lehetőségét zárja ki. A jogalkotásnak közvetett negatív hatása sem lehet a védelem tárgyaira nézve. Amennyiben az ilyen hatás elkerülhetetlen, akkor meghatározott kiegyenlítő intézkedésekre van lehetőség, ahol a jogalkotónak már széleskörű mérlegelési lehetősége van, és így a releváns kötelezettségek gyakorlatilag nem perelhetőek.¹⁵³

A 20a cikk esetében a jogalkalmazás különösen meghatározó azokban az esetekben, amikor a jogalkalmazónak nem teljesen körülhatárolt jogi koncepciókat kell alkalmaznia, vagy ahol, méltányossági jogköréről beszélhetünk. Kétséges, hogy figyelembe kell-e vennie a jogalkalmazónak mérlegelése során a természeti alapok védelmét, illetve az állatvédelmet, ha a jogalkotó nem szabályozta ezeket, mint az adott eljárás releváns tényezőit. A német joggyakorlat úgy véli, hogy ha ezek a célok az egyedi döntésekben figyelmen kívül hagyhatóak lennének, akkor a jogalkotó nem emelte volna őket az alkotmányos államcélok közé. Tehát, még ha a környezet és az állatvédelem a releváns szabályozás hatályán belül nem is bír meghatározó jelentőséggel, ez nem jelenti a természeti alapok védelmének és az állatvédelemnek a teljes figyelemmel kívül hagyását.¹⁵⁴

A természeti erőforrások felelősségteljes használata megfelelő tudást feltételez arról, hogy az ember tevékenységei hogyan és milyen hatással lehetnek a környezetre. Ez alapján az állam 20a cikkből fakadó kötelezettsége, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos közsférából származó információhoz való jogot biztosítsa. A 20a cikk nem csak felhatalmazza, de egyenesen kötelezi az államot, a környezetbarát viselkedés népszerűsítésére, illetve a környezeti oktatásra.¹⁵⁵

¹⁵³ Huster & Rux: i. m. 27-30. pont.

¹⁵⁴ Huster & Rux: i. m. 32-33. pont.

¹⁵⁵ Huster & Rux: i. m. 34-35. pont.

Az élet természeti alapjainak az elsődleges védelmi eszköze a fenntartható fejlődés politikája, amely az adott esetben határon átnyúló is lehet. Ennek a magyarázata az, hogy a nem megújuló erőforrások kihasználásának rohamos növekedése (*népesség exponenciális növekedésével egyenes arányban*) Ázsiában, Afrikában vagy Latin Amerikában; csak úgy, mint az éghajlatváltozáshoz hozzájáruló szennyező anyagok kibocsátása, szintén hatással van a németországi életkörülményekre. Ebből kifolyólag az államnak kötelessége a természeti erőforrások fenntartható védelme, valamint, a népesség növekedési ütemének visszaszorításán, és az erőforrás-megtakarító technikák terjesztésén való munkálkodás. E célok megvalósítása érdekében olyan eszközök is az állam rendelkezésére állnak, amelyek *stricto sensu* nem kötődnek a környezetvédelemhez.¹⁵⁶

A német alaptörvény 20a cikke természetesen nem értelmezhető az alaptörvényben lefektetett alapjogoktól és többi állami céltól elvontan. Az élet természeti alapjainak védelme, valamint az állatvédelem a többi állami céllal főszabály szerint egyenrangú. Emellett, ha az egyes állami célok csak a 20a cikk védendő értékeinek csorbításával valósulhat meg, akkor az adott esetben korlátozható. Mindenesetre, ahol lehetséges, a környezet- és állatvédelmet figyelembe kell venni. A 20a cikkben kifejezett céllal rangban egyenlő a jóléti állam célja, illetve az alapvető jogok védelme. A 20a cikkben található célok rendeltetése azonban egyúttal az alapvető jogok sérelmének legitimálása is, környezeti és állatvédelmi okokból. A jogalkotónak tehát az elsődleges feladatai közé tartozik, hogy az alapvető jogok releváns korlátozásait szabályozza.

A környezetvédelem lehet továbbá a gazdasági növekedés gátja, ha ez utóbbi csak visszafordíthatatlan környezeti károkozással valósulhat meg. A jog által védett érdekek ütközése esetén az egyensúly megteremtésére a jogalkotónak széles diszkrecionális jogkör áll a rendelkezésére. E mérlegelési jogkör a jogalkalmazót is megilleti, hiszen a környezet és állatvédelmi szempontok figyelembe vétele nem egy feltétlen szabály.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Huster & Rux: i. m. 37-38. pont.

¹⁵⁷ Huster & Rux: i. m. 40-44. pont.

e) Svájc

Svájc egy 26 kantonból álló szövetségi köztársaság, bár a hivatalos latin neve *Confederatio Helvetica*, német neve pedig *Schweizerische Eidgenossenschaft*. Svájc 1974-ben ratifikálta az EJEE-t, 2014-ben az Aarhusi Egyezményt, 2007-ben annak Kijevi jegyzőkönyvét is, valamint 1961 óta az OECD tagja. Svájc nem tagja az Európai Uniónak, valamint az ENSZ-hez is csak 2002-ben csatlakozott.

Svájc alkotmánya (*Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft*) bár nem tartalmazza az egészséges környezethez való jogot, az külön fejezetet szán a környezettel és a területrendezéssel kapcsolatos rendelkezéseknek.¹⁵⁸ A preambulumban továbbá megjelenik a jövő generációk iránti felelősség elve, miszerint Svájc népe és a kantonok tudatában vannak a jövő nemzedékekért fennálló felelősségüknek. E preambulumban a rendelkezés összekapcsolja a jelent a múlttal és a jövővel, megmutatva, hogy a jelen jelentős politikai döntései, melyek szükségszerűen a nemzet hagyományain és a történelmén alapulnak, hatással vannak a nemzet jövőjére is. Ezen okból kifolyólag ez a preambulumban bekezdés jelentős értéket képvisel a svájci jogalkotásban.¹⁵⁹

A preambulumban, az általános rendelkezések között (2. cikk) állami célként szerepel a fenntartható fejlődés¹⁶⁰ előmozdítása, valamint az élet természeti alapjainak (*natürlichen Lebensgrundlagen*) hosszú távú megőrzése.¹⁶¹ Az élet természeti alapjainak védelme a természetes erőforrások védelmét jelenti, mely cél támogatásának kötelezettsége újra megjelenik az állam külügyi tevékenységeire vonatkozó 54. cikk (2) bekezdésében: „Az állam biztosítja, Svájc függetlenségének és jólétének megőrzését; segédkezik a világban a szükségletek és a szegénység enyhítésében; valamint támogatja az emberi jogok és a demokrácia tisztelését, a népek békés egymás mellett élését, és a természeti erőforrások megőrzését.” A

¹⁵⁸ 4. fejezet: Környezet és területrendezés; 73. cikk: Fenntartható fejlődés, 74. cikk: A környezet védelme, 75. cikk: Területrendezés, 76. cikk: Víz, 77. cikk: Erdők, 78. cikk: Természeti és kulturális örökség védelme, 79. cikk: Horgászat és vadászat, 80. cikk: Állatvédelem.

¹⁵⁹ Bernhard Ehrenzeller & Philippe Mastrorandi & Rainer J. Schweizer & Klaus A. Vallender (eds.): *Die schweizerische Bundesverfassung Kommentar*, 2. kiadás, Dike Verlag AG, 2008, 26. bekezdés.

¹⁶⁰ A fenntartható fejlődés bővebben kifejtésre kerül az alkotmány 54. cikk (2) bekezdésében, a 73., 74., 104., és 126. cikkeken.

¹⁶¹ Svájc Köztársaság Alkotmánya, 2. cikk.

nevezett bekezdés egy nem taxatív felsorolását adja azoknak az állami céloknak, amelyeket az államnak a külügyi tevékenysége során is biztosítani kell. Az állami célok sorrendje nem tetszőlegesen megválasztott, hanem a hagyományokat követi (*első helyen szerepel Svájc függetlenségének és jólétének biztosítása, min abszolút cél*). Ezzel együtt a sorrend nincs túlértékelve a svájci alkotmányjogban, azaz a rendelkezésben felsorolt államcélok nincsenek alárendelve egymásnak.¹⁶²

A környezettel kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazó 4. fejezet a fenntartható fejlődés elvével kezdődik. A 73. cikk alapján az államnak és a kantonoknak kiegyensúlyozott és fenntartható kapcsolatot kell biztosítaniuk a természet, annak megújulási képessége, valamint a polgárok igényei között. A 73. cikkben szereplő védendő érték tehát a természet megújuló képessége, amit a jövő generációk érdekében a preambulumbal összhangban védeni szükséges. Ez a védelem a természet megújuló képességének és a polgárok igényeinek egyensúlyban tartásában fejeződik ki.¹⁶³ A fenntartható fejlődés magában foglalja az élet természeti, szociális és gazdasági alapjainak védelmét is.¹⁶⁴ A fenntarthatóság a svájci alkotmányban *stricto sensu* nem elvként, hanem célként jelenik meg. Alapvetően a fenntartható fejlődés egyenlő státuszt élvez a többi alkotmányos elvvel. A svájci alkotmány a fenntarthatóságra való törekvést egy soha véget nem érő folytatólagos feladatnak tekinti.¹⁶⁵ A fenntartható fejlődés állami céljának a címzettjei az állam, valamint a kantonok; első sorban a politikai hatalom (*jogalkotó, parlament és a kormány*), és csak másodsorban – a hatáskörükön belül, és az alkotmánnyal összefüggésben – a hatóságok. Az alkotmány 73. cikke közvetlenül nem alkalmazható, így az megmarad a programnorma szintjén, amely vezérfonalként szolgál a releváns környezeti jog esetében.

A fenntartható fejlődés után, a 74. cikkben találjuk a környezetvédelemre vonatkozó általános rendelkezéseket. A 74. cikk (1) bekezdése rendelkezik az állam jogalkotási kötelezettségéről, hogy az megvédje a népet és a természeti környezetet a

¹⁶² Giovanni Biaggini: *Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft (BV)*. In: *BV Kommentar Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft und Auszüge aus der EMRK, den UNO Pakten sowie den BGG*. Orell Füssli Verlag AG, 2007, 17-19. bekezdések.

¹⁶³ Giovanni Biaggini: i. m. 2. bekezdés.

¹⁶⁴ Ulrich Häferlin & Walter Haller & Hellen Keller: *Schweizerisches Bundesstaatsrecht*. 8. kiadás, 2012, 190. bekezdés.

¹⁶⁵ Giovanni Biaggini: i. m. 4. bekezdés.

károsodás és egyéb ártalmak ellen. A 74. cikk (2) bekezdése a szennyező fizet elvét fekteti le, míg a (3) bekezdés a kantonok implementálási kötelezettségét írja elő.

A 74. es cikk (1) és (3) bekezdése nem keletkeztet egyéni jogot, különösen nem a környezet védelméhez való jogot.¹⁶⁶ Ez a cikk képezi a jogalapját az 1983. október 7-ei Környezet védelméről szóló Szövetségi Törvénynek, amely egyúttal a legfontosabb implementációja is e cikknek.¹⁶⁷ A nevezett törvény többek között rendelkezik általános környezetvédelmi elvekről és fogalmakról (1. cím); környezetszennyezést a forrásnál csökkentő intézkedésekről (11. cikktől), hulladéklerakók javításáról (16. cikk - 32c cikk), zajvédelemről (19. cikk), környezetre veszélyes anyagok kezeléséről (26. cikk – 29. cikk), hulladék csökkentéséről és ártalmatlanításáról (30. cikk), valamint talajszennyezés elleni védelemről (33. cikk). A környezet védelme az emberek, és azok természeti környezetének védelmét jelenti a káros hatásoktól és károkozásoktól. Ez a megközelítés inkább antropocentrikus, mint ököcentrikus. Az 1983-as Környezetvédelmi Törvény alapján káros hatás alatt értendő a légszennyezés, zaj, rezgés, sugárzás, vízszennyezés, talajszennyezés, szerves anyagok genetikai anyagának megváltoztatása, biológiai sokszínűség megváltoztatása. A 74. cikk nem terjed ki természetes okok által okozott károkra, a természeti katasztrófákra. A hatások alatt a 74. cikk (csak úgy, mint a 75, 76 vagy a 77. cikk) olyan károkat és hatásokat ért, melyek hátrányosak az érintett egyénre. A 74. cikk főleg a közvetett

¹⁶⁶ Giovanni Biaggini: i. m. 3. bekezdés.

¹⁶⁷ Federal Act on the Protection of the Environment (*Environmental Protection Act, EPA; SR 814.01*) of 7 October 1983. A nevezett törvény 1985. január 1-től van hatályban. E törvény mellett meg kell még említeni a következő rendeleteket:

- Rendelet a környezetre káros anyagokról (*Stoffverordnung, StoV, SR 814.013*);
- Rendelet a súlyos balesetek elleni védelemről (*Störfallverordnung, StFV, 814.012*);
- Zajcsökkentési rendelet (*Lärmschutz-Verordnung, LSV; SR 814.41*);
- Levegőtisztasági rendelet (*Luftreinhalte-Verordnung, LRV; SR 814.318.142.1*);
- Környezeti hatásvizsgálatról szóló rendelet (*Umweltverträglichkeitsprüfungs-Verordnung, UVPV, SR 814.011*);
- Hulladékról szóló technikai rendelet (*Technische Verordnung über Abfälle, TVA; SR 814.600*);
- Italcsomagolásról szóló rendelet (*Getränkeverpackungs-Verordnung, VGV; SR 814. 621*);
- Szennyezett területek helyreállításáról szóló rendelet (*Altlasten-Verordnung, AltIV; SR 814.680*);
- Környezetbe történő kibocsátásról szóló rendelet (*Freisetzungsverordnung, FrSV; SR 814.911*);
- Nem ionizáló sugárzás elleni védelemről szóló rendelet (*Verordnung über den Schutz vor nichtionisierender Strahlung, NISV; SR 814.710*).

hatások elleni védelemre terjed ki, mint amilyen a légszennyezés.¹⁶⁸ A 74. cikk (2) bekezdése rendelkezik a szennyező-fizet elvéről, mely inkább értelmezhető iránymutatásként, mint alkotmányos elvként. A (2) bekezdés nem közvetlenül alkalmazható, ennek ellenére a jogalkotónak (*kantoni szinten is*) figyelembe kell vennie ezt az elvet. Az alkotmányos szennyező-fizet elv jelenik meg a már említett svájci Környezetvédelmi Törvény 1. cikk (2) bekezdésében is.¹⁶⁹

A svájci alkotmány 76-80 cikkei esetében a környezet egy-egy eleméhez – a víz (76. cikk), az erdők (77. cikk), a természetes és kulturális örökség (78. cikk), a horgászat és vadászat (79. cikk) és végül az állatvédelemhez (80. cikk) – kapcsolódó feladatokra vonatkozó, az államot, valamint a kantonokat illető hatásköri szabályokat találunk. A vízről szóló cikk alapján az államnak többek között hatáskörén belül biztosítania kell a víz gazdasági felhasználását, a vízi erőforrások védelmét, valamint védelmet kell nyújtania a víz káros hatásai ellen. Ez elsősorban jogalkotási kötelezettséget jelent, csak úgy, mint a 77. cikk esetében, mely alapján az államnak biztosítania kell, hogy az erdők képesen legyenek betölteni védelmi, kereskedelmi és közjóléti funkcióikat.

A természeti és kulturális örökség védelme az alkotmány 78. cikke értelmében a kantonok hatáskörébe tartozik. Az állam közérdekből köteles a kantonokat e tevékenységükben támogatni, különös tekintettel a vidék, az építészeti-, a történelmi-, a természetes- és a kulturális érdekek védelmére és megőrzésére. Az állam a természeti és kulturális örökség védelme érdekében tett erőfeszítéseket, valamint a nemzeti fontosságú tulajdonmegőrzést szerződéses jogviszonyban, vagy akár kisajátítás útján is támogathatja. Az államnak továbbá jogalkotási kötelezettsége van az állat és növényvédelem, valamint a biológiai sokszínűség megőrzése terén.

Az alkotmány alapján a különös szépséggel és nemzeti fontossággal bíró mocsarak és lápok is védelem alatt állnak. Az ebbe a kategóriába tartozó területek megváltoztatása, akár ráépítéssel is tilos (*az e területek védelmét és megőrzését szolgáló építményeket leszámítva*).

Az államnak, csak úgy, mint a vízi erőforrások és az erdők esetében, alapelveket kell lefektetnie a horgászatra/halászatra és vadászatra vonatkozóan, a halfajok, a vadonélő emlősök és madarak sokszínűségének megőrzése érdekében. A 79. cikkhez

¹⁶⁸ Giovanni Biaggini: i. m. 3-5. bekezdések.

¹⁶⁹ Giovanni Biaggini: i. m. 9-13. bekezdések.

szorosan kapcsolódik a 80. cikk, mely az állatvédelemről szól. A 80. cikk értelmében az államot az állatvédelem terén jogalkotási kötelezettség terheli. A jogalkotási kötelezettség kiterjed különösen az állatgondozásra, az állatkísérletekre és az élő állatokon folytatott eljárásokra, az állathasználatra, az állatok és állati eredetű termékek importjára, állat kereskedelemre és szállításra, valamint az állatok levágására. Ezen szabályok végrehajtása főszabály szerint a kantonok feladata.

Svájc részletes környezetvédelmi szabályozással bír alkotmányi szinten, annak ellenére, hogy egy kifejezett környezethez való jog nem található meg az alkotmányban. Ennek ellenére az állam pozitív védelmi kötelezettsége egyes alapjogokból (*mint pl. 10. cikk – élethez és személyes szabadsághoz való jog*) levezethető.¹⁷⁰ Továbbá a Svájcban működő közvetlen demokráciának köszönhetően a döntéshozatalban való részvétel és az ehhez kapcsolódó információhoz való jog, valamint az igazságszolgáltatáshoz való jog igen hatékonyan működik.

f) Egyesült Királyság

Az Egyesült Királyság, a *common law* jogrendszerének köszönhetően nem rendelkezik a kontinentális jog értelmében vett írott alkotmánnyal. A Nagy Britanniából, (*Anglia, Skócia, Wales*) valamint Észak Írországból álló Egyesült Királyság alkotmányát¹⁷¹ (*alkotmányi corpusát*) egy több száz oldalas normaanyag képezi.¹⁷² Az Egyesült Királyság, mint ET alapító állam 1951-ben ratifikálta az EJEE-t,

¹⁷⁰ René Rhinow & Markus Schefer: *Schweizerisches Verfassungsrecht*. 2. kiadás, 2009, 232-233. bekezdések.

¹⁷¹ Annak ellenére, hogy az Egyesült Királyság alkotmánya nem írott, a vonatkozó szabályozásra az alkotmány kifejezést használom.

¹⁷² Az Egyesült Királyság alkotmányjogi corpusát a következő norma anyagok képezik:

- Magna Carta (1297);
- The Petition of Right (1628);
- Habeas Corpus Act (1679);
- Bill of Rights (1689);
- Act of Settlement (1701);
- Union with Scotland Act (1706);
- Union with Ireland Act (1800);
- Parliament Acts (1911 & 1949);
- Life Peerages Act (1958);
- European Communities Act (1972);

2005-ben az Aarhusi Egyezményt, valamint 2009-ben annak Kijevi jegyzőkönyvét. 1961 óta OECD-, valamint 1973 óta az Európai Unió tagja.

Az Egyesült Királyság alkotmányi szinten nem rendelkezik az egészséges környezethez való jogról. A környezeti eljárási jogokat olyan alkotmánynál alacsonyabb szintű normák védik, mint az információ szabadságáról szóló 2000 évi norma (*Freedom of Information Act 2000*), vagy a környezeti hatásvizsgálatról szóló norma (*Environmental Impact Assessment Directive*), amely a részvételi jogokat erősíti. Precedenst teremtett a környezetvédelmi esetek tekintetében a *Berkely kontra Secretary of State for the Environment és mások ügy*,¹⁷³ amelyben Lord Hoffmann kiemelte, hogy az eljárási jogok biztosítása még abban az esetben is létfontosságú, amikor azok egy döntés kimenetelét nem szükségszerűen befolyásolják. Az *R (Greenpeace Ltd.) kontra Secretary for the State and Industry ügy*¹⁷⁴ esetében kiemelésre került, hogy az Aarhusi Egyezmény értelmében a környezeti politikában való részvételt biztosítani kell, mivel az nem egy előjog, amelyet a végrehajtó hatalom kedve szerint adományozhat vagy elvehet. Az Egyesült Királyság precedens rendszerére természetesen az Emberi Jogok Európai Egyezménye is hatással van, már csak azért is, mert ez utóbbi az Egyesült Királyság belső jogához tartozik.¹⁷⁵ Az EJEE 8. cikkének (*magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog*) sérelme, valamint ezzel együtt egy kártérítési igény

-
- Senior Courts Act (1981);
 - Northern Ireland Act (1998);
 - Scotland Act (1998);
 - Human Rights Act (1998);
 - House of Lords Act (1999);
 - Constitutional Reform Act (2005);
 - Government of Wales Act (2006);
 - Fixed-term Parliaments Act (2011).

¹⁷³ *Berkely kontra Secretary of State for the Environment és mások ügy* (Egyesült Királyság, *House of Lords*, 2000. július 6.). A *Berkely kontra Secretary of State for the Environment és mások ügyet* lásd:

<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld199900/ldjudgmt/jd000706/berk-1.htm> (2016. április 13.).

¹⁷⁴ *R (Greenpeace Ltd.) kontra Secretary for the State and Industry ügy* (Egyesült Királyság, 2007 EWHC 311 (Admin), CO/8197/2006, High Court of Justice, Administrative Court). Az *R (Greenpeace Ltd.) kontra Secretary for the State and Industry ügyet* lásd:

<http://www.greenpeace.org.uk/MultimediaFiles/Live/FullReport/ERJRSullivanJudgement.pdf> (2016. április 13.) 49. pont.

¹⁷⁵ Stephen C. Neff: *United Kingdom*. In: Dinah Shelton (ed.): *International Law and Domestic Legal Systems – Incorporation, Transformation, and Persuasion*, Oxford University Press, 2011, 620-621 o.

volt a kérdés a *Dennis kontra Ministry of Defence* ügyben.¹⁷⁶ A kérelmező itt azt állította, hogy a lakása szomszédságában zajló Harrier Jet típusú gépek gyakorlatozása súlyos zajjal jár, ami sérti az EJEE 8. cikkében foglalt magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogát, valamint ez kártérítési alap is egyben. A döntésben kimondásra került, hogy a kártérítési kérelem – mivel a kérelmező tulajdonosi státusszal bír – megállja a helyét, azonban a 8. cikk sérelme nem került különösebb vizsgálatra. Az ügyben döntő bíró kiemelte, hogy a megítélt kártérítés az emberi jogi viszonylatban használt igazságos elégtételnek is megfelel. Az ítélet arra is kitért, hogy a kérelmező *feleségének* lenne joga az EJEE 8. cikkére hivatkozni, mivel az ő esetében nem beszélhetünk tulajdonosi státuszról és így kártérítési igényről sem. Azaz a kérelmező *felségének* annak ellenére sem lehet kártérítési és így igazságos elégtételre igénye, hogy sérült a 8. cikkben foglalt joga, mivel nem bír tulajdonosi minőséggel. Hasonló döntések születtek a *Marcic kontra Thames Water Utilities Ltd.*, valamint a *R. (Hardy) kontra Milford Haven Port Authority* ügyekben, ahol a hatóságoknak egyensúlyt kellett teremteni az ütköző érdekek között: a környezetszennyezés által okozott egyéni jogsérelmek, illetve a közösségi érdek között.¹⁷⁷ A leghíresebb ügy, amely a strabourgi bíróságig is eljutott, és kétség kívül befolyásolta az Egyesült Királyság precedens rendszerét az a *Hatton és mások kontra Egyesült Királyság* ügy,¹⁷⁸ melynek kifejtése részletesebben a harmadik fejezetben kerül sor. Annyit azonban itt is meg kell jegyezni, hogy az EJEB ezen ügghöz kapcsolódó ítéletében kimondta, hogy a brit kormány a mérlegelési jogkörén belül jogosan eljárva helyesen mérlegelte az egyéni jogok védelmét a közösségi érdekekkel, amikor kimondta, hogy a kérelmező EJEE 8. cikkében foglalt jogát (*magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog*) nem sértette a Heathrow repülőtér éjszakai járatai által okozott zajszennyezés. Az EJEB rámutatott, hogy a 8. cikkben foglalt jogok

¹⁷⁶ *Dennis kontra Ministry of Defence* (Egyesült Királyság, 2003, EWHC 793 (QB), 02/TLQ/0970, High Court of Justice). Az ítéletet lásd: <http://www.bailii.org/cgi-bin/markup.cgi?doc=/ew/cases/EWHC/QB/2003/793.html> (2016. április 13.).

¹⁷⁷ *Marcic kontra Thames Water Utilities Ltd.* ügy (Egyesült Királyság, House of Lords, 2003 UKHL 66). *Marcic kontra Thames Water Utilities Ltd.* ügyet lásd: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/2003/66.html> (2016. április 13.); az *R. (Hardy) kontra Milford Haven Port Authority* ügy (Egyesült Királyság, Supreme Court of Judicature Court of Appeal, Civil Division, Administrative Court, 2007, EWCA Civ 1403). *R. (Hardy) kontra Milford Haven Port Authority* ügyet lásd: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2007/1403.html> (2016. április 13.).

¹⁷⁸ EJEB, ügyszám: 36022/97.

sérelméhez a környezeti tényezőknek közvetlen módon és komoly mértékben kell befolyásolniuk a magán- és családi életet, illetve otthont. Az államnak a mérlegelési jogkörébe tartozik, hogy kiegyensúlyozza az egymásnak feszülő egyéni és közösség érdekeket. Ez a döntés értelmezhető úgy is, hogy az EJEB mintegy jóváhagyta az Egyesült Királyság azon gyakorlatát, miszerint ha az egyéni jogsérelem oka a közérdek kielégítésével járó környezetszennyezés, akkor az érdekek mérlegelésénél a közérdek nagy valószínűség szerint nyomósabb, mint az egyéni érdek.

Az Egyesült Királyság egészséges környezethez való joghoz való hozzáállását jól szemlélteti az a tény, hogy bár az EK ratifikálta a környezeti eljárásjogokat deklaráló Aarhusi Egyezményt, ahhoz azonban hozzáfűzött egy nyilatkozatot. Az Aarhusi Egyezmény aláírásakor az Egyesült Királyság delegációja egy olyan nyilatkozatot csatolt az Aarhusi Egyezményhez, miszerint az Egyesült Királyság a nevezett egyezmény 7. preambulumban bekezdését, valamint az 1. cikkét, amely minden személy egészséges környezethez való jogát deklarálja, egyfajta törekvésként kezeli, amely az államokat motiválta ezen egyezmény megalkotásakor." Az Egyesült Királyság nem fogadta el magára nézve kötelezőnek az egészséges környezethez való jog alanyai oldalának védelmét. Ez a hozzáállás ismétlődött meg 2008-ban, amikor az Alsó és Felső Ház Közös Bizottsága az Emberi Jogokról (*House of Lords, House of Commons Joint Committee on Human Rights*) benyújtott egy javaslatot az *egészséges és fenntartható környezethez való jog* brit Bill of Rights-ba foglalásáról, amely nem vezetett sikerre. A javaslat alapján a jog a következő képen lett megfogalmazva: „Mindenkinek joga van egy olyan környezethez, amely nem káros az egészségére. Mindenki rendelkezik információhoz való joggal, mely alapján fel tudja mérni a környezetéből adódó egészségére vonatkozó kockázatokat. Mindenkinek joga van a jogalkotó és egyéb intézkedések által biztosított magas szintű környezetvédelemre a jelen és a jövő generációk érdekében, amely megelőzi a környezetszennyezést és az ökológiai rombolást, és támogatja a környezet megóvását, valamint amely biztosítja, hogy a gazdasági fejlődés és a természeti erőforrások használata fenntartható.”¹⁷⁹ Ezzel

¹⁷⁹ House of Lords and House of Commons Joint Committee on Human Rights: *A Bill of Right for the UK?* 2007-2008-as ülészakasz 29. javaslata, HL 165-1, HC 151-1, 2008. A javaslat szövege: „Everyone has the right to an environment that is not harmful to their health. Everyone has the right to information enabling them to assess the risk to their health from their environment. Everyone has the right to a high level of environmental protection for the benefit of present and future generations, through reasonable legislative and other measures that Prevent pollution and ecological degradation,

párhuzamosan az Észak Írországi Emberi Jogi Bizottság is javasolta – sikertelenül – az egészséges környezethez való jog Észak Írországi Bill of Rights-ba foglalását¹⁸⁰ a következő szöveggel: „Mindenkinek joga van egy védett környezethez, amely elősegíti a jelen és jövő generációk egészségét és jólétét. A hatóságoknak jogi és egyéb intézkedéseket kell hoznia annak érdekében, hogy a) korlátozzák a szennyezést és az ökológiai romlást, b) támogassák a megőrzést és a biológiai sokféleséget, c) biztosítsák a fenntartható fejlődést és a természeti erőforrások (*fenntartható*) használatát.”

Az Egyesült Királyság nem követi a környező országok példáját és nem rendeli az egészséges környezetet alkotmányosan védett értéké. Az egészséges környezethez való jog három eljárási jogát azonban az Aarhusi Egyezmény és az EU környezetjogi rendelkezései implementálásának köszönhetően védelemben részesíti.¹⁸¹

g) Olaszország

Az eddigi gazdag alkotmányos környezetjogi normákkal rendelkező államok ellensúlyaként érdemes Olaszország alkotmányos szabályozására is vetni egy pillantást. Az 1946-ban létrejött demokratikus Olasz Köztársaság alkotmánya (*Constituzione della Repubblica Italiana*) 1948-ban lépett hatályba. Olaszország, mint ET alapító állam 1955-ben ratifikálta az EJEE-t, és 2001-ben az Aarhusi Egyezményt. 1962 óta az OECD, valamint 1958 óta az Európai Unió tagja. Az Aarhusi Egyezmény Kijevi jegyzőkönyvét Olaszország még nem ratifikálta.

Olaszország alkotmányában nem találunk utalást a jövő generációkért érzett felelősségre, vagy generációk közötti összetartozás elvére, valamint az alapjogok között sem szerepel az egészséges környezethez való jog. Az olasz alkotmány alapelvei között (9. cikk) mindamellettt szerepel a természeti táj védelmének az elve.

Promote conservation and Ensure that economic development and use of natural resources are sustainable.”

¹⁸⁰ Northern Irish Human Rights Commission (NIHRC): *A Bill of Rights for Northern Ireland*. December 2008.

¹⁸¹ Egyesült Királyság és az egészséges környezethez való jog viszonyáról bővebben lásd: Ole W. Pedersen: *A Bill of Rights, Environmental Rights and the UK Constitution*. SSRNid1673122.

Ez alapján az állam köteles védeni a kulturális örökség javait, valamint a környezetet, annak érdekében, hogy elősegítse az ember kulturális és szellemi fejlődését.¹⁸²

Az alkotmányosan védett alapjogok közül a 32. cikkben lefektetett élethez való jog érdemel figyelmet, mivel az a káros környezeti hatások megelőzésére is kiterjed, és amely jogon keresztül közvetve az egészséges környezethez való jog is védelemben részesül. Az olasz Legfelsőbb Bíróság 1463/1979 számú határozatában kimondta, hogy a 32. cikk magában hordozza az egészséghez való jogot, amely egy alapjog és nem pusztán program norma. Ugyanennek a bíróságnak az 5172/1979 számú határozata már az egészséghez való jog elemeit taglalta. Ez a határozat kimondta, hogy az emberi egészség védelme nem merül ki az ember fizikai sérthetetlenségében, hanem a védelemnek biztosítani kell a társasági létben való részvételt is. Az egészséghez való jog tehát nem csupán a pusztán élethez való jogot és fizikai sérthetetlenséget jelenti, hanem már kifejezi az egészséges környezethez való jogot is. Ezt a meggyőződést erősítette meg ugyanezen bíróság 210/1987 számú határozata, amely kimondta, hogy a környezet védelméhez való jog nem csak alapjog, de a közösség alapvető érdeke is egyben, amelyet intézményi szinten védeni kell. A 641/1987 számú határozat ezen az úton továbbhaladva leszögezi, hogy az egészséges környezethez való jog alapjog, amely bíróság előtt kikényszeríthető.¹⁸³

Az olasz alkotmány 117. cikkének s) pontja továbbá kimondja, hogy környezetvédelemmel, ökoszisztémával, valamint a kulturális örökség védelmével kapcsolatban az állam rendelkezik kizárólagos jogalkotási hatáskörrel.

Az olasz alkotmány bár *expressis verbis* nem rendelkezik a környezethez való jogról, az olasz bírósági gyakorlat annak védelmét mégis levezette az élethez (egészséghez) való jogból.

2.2.3. Az Európai Unió releváns szabályozása

Az Európai Unió, mint regionális, nemzetek feletti szervezet 2005-ben lett az Aarhusi Egyezmény részes fele. Egy évvel később, 2006-ban az egyezmény Kijevi Jegyzőkönyvét is ratifikálta. Bár a Római Szerződések eredetileg nem rendelkeztek sem alapjogvédelemről, sem környezetvédelemről, azok az integráció

¹⁸² Giuseppe de Vergittini: *Diritto costituzionale*. 7. kiadás, Padova, 2010, 387-390. o.

¹⁸³ Giuseppe de Vergittini: i. m. 387-390. o.

előrehaladásával fontos jogforrási elemekké váltak. Az Európai Unió jelenleg nagy hangsúlyt fektet a környezet védelemre, valamint arra, hogy az uniós polgárok számára az alapvető jogok és szabadságok érvényesülését biztosítsa.

a) Környezetvédelem

A környezetvédelem az Unió megosztott hatáskörébe tartozó terület, azaz e területen mind az Unió mind pedig a tagállamok alkothatnak és elfogadhatnak kötelező erejű jogi aktusokat. A tagállamok e hatáskörüket csak olyan mértékben gyakorolhatják, amilyen mértékben az Unió hatáskörét nem gyakorolta. A tagállamok olyan mértékben gyakorolhatják újra a hatáskörüket, amilyen mértékben az Unió úgy határozott, hogy lemond hatáskörének gyakorlásáról.¹⁸⁴ Természetesen a környezetvédelem területére is érvényesek a szubszidiaritás és az arányosság elvei, mint az uniós jogalkotás és hatáskör gyakorlás két korlátja. A szubszidiaritás elvét a Maastrichti Szerződés vezette be az alapító szerződésekbe, míg az arányosság elve már 1993 előtt is általános jogelvként érvényesült az Európai Bíróság gyakorlatának köszönhetően. A Lisszaboni Szerződés a szubszidiaritást az arányosság elvével együtt az uniós hatáskörök gyakorlása során követendő elvként határozza meg. „A szubszidiaritás elvének megfelelően azokon a területeken, amelyek nem tartoznak kizárólagos hatáskörébe, az Unió csak akkor és annyiban jár el, amikor és amennyiben a tervezett intézkedés céljait a tagállamok sem központi, sem regionális vagy helyi szinten nem tudják kielégítően megvalósítani, így azok a tervezett intézkedés terjedelme vagy hatása miatt az Unió szintjén jobban megvalósíthatók.”¹⁸⁵ Az arányosság elve alapján „az Unió intézkedése sem tartalmilag, sem formailag nem terjedhet túl azon, ami a Szerződések célkitűzéseinek eléréséhez szükséges.”¹⁸⁶

Az Unió környezeti politikájában érvényesülő célok először 1973-ban az Első Környezeti Akcióprogramban lettek lefektetve és az idő, valamint az igények előrehaladásával folyamatosan bővítésre kerültek. Az EUSz. a 3. cikkében, az EUMSZ. pedig a 191. cikkében rögzíti az Unió általános és speciális környezeti céljait. Általános cél a fenntartható fejlődés és a környezetvédelem magas szintje.

¹⁸⁴ EUMSZ. 2. cikk (2) bekezdés.

¹⁸⁵ EUSz. 5. cikk (3) bekezdése.

¹⁸⁶ EUSz. 5. cikk (4) bekezdés.

Fenntarthatónak hívjuk azt a fejlődést, amely kielégíti a jelen nemzedék szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generáció képességét saját szükségleteinek kielégítésére.¹⁸⁷ A *védelem magas szintjének* követelménye alapján, az általában magas szintű környezetvédelemmel rendelkező tagállamok környezetvédelmi szabályozása a követendő példa. A tagállamok továbbá mindig bevezethetnek az uniós szabályozásnál szigorúbb környezetvédelmi intézkedéseket. Az EU speciális céljai között szerepel a környezet minőségének megőrzése, védelme és javítása; az emberi egészség védelme; a természeti erőforrások körültekintő és ésszerű hasznosítása; a regionális vagy világméretű környezeti problémák leküzdése, valamint az éghajlatváltozás elleni küzdelemre irányuló intézkedések ösztönzése nemzetközi szinten.

A környezetvédelem alapelveit és követelményeit, különösen a fenntartható fejlődés előmozdítására tekintettel, be kell illeszteni az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába. Az uniós környezetvédelem alapelvei, a célokhoz hasonlóan, az első környezeti akcióprogrammal kerültek lefektetésre, és az igények előrehaladásával fokozatosan kerültek bővítésre. Jelenleg a hetedik „Jólét bolygónk felélése nélkül” című, a 2020-ig tartó időszakra szóló környezeti cselekvési program van érvényben, amely a következő célokat határozza meg:

- az Unió természeti tőkéjének védelme, megőrzése és növelése;
- az Unió erőforrás-hatékony, zöld és versenyképes, alacsony szén-dioxid kibocsátású gazdasággá történő átalakítása;
- az uniós polgárok megóvása a környezettel kapcsolatos terhelésektől, valamint az egészségüket és jóllétüket fenyegető kockázatoktól;
- a környezetre vonatkozó uniós szabályozás előnyeinek maximalizálása a végrehajtás javításával;
- az uniós környezetpolitika ismeret- és tudományos alapjának bővítése;
- a környezet- és éghajlat-politikával összefüggő beruházások feltételeinek javítása és a környezeti externáliák kezelése;
- a környezetvédelem integrációjának és a szakpolitikák koherenciájának növelése;
- az uniós városok fenntarthatóságának javítása;

¹⁸⁷ Közös Jövőnk Jelentés 2. rész (1) bekezdés.

- a nemzetközi környezettel és éghajlattal kapcsolatos kihívások hatékonyabb uniós kezelése.¹⁸⁸

Az EU elsődleges jogforrásaira visszatérve, az EUMSZ. 191. cikkének (2) bekezdése alapján öt alapelvet különböztethetjük meg. A célok között már említésre került a *környezetvédelem magas szintje*, azonban ez alapelveként is szolgál, mint ahogy azt az Európai Unió Bírósága több ítéletében is megfogalmazta. A *megelőzés elve* alapján a környezeti kár bekövetkezése vagy súlyosbodása előtt kell a szükséges korrekciós és megelőző intézkedéseket megtenni. A megelőzés elve a korai szakaszban teszi lehetővé, vagy követeli meg a cselekvést, így az olcsóbb és előnyösebb. Az *elővigyázatosság elve* alapján megelőző intézkedésekre van szükség akkor, amikor ésszerű alapja van annak az aggodalomnak, hogy egy tevékenység károsodást idézhet elő a környezetben. A *károk forrásánál történő helyreállítása*, mint elv azt jelenti, hogy a környezeti károknak a forrásnál történő megakadályozása a cél és nem a kár bekövetkezése utáni ellensúlyozás. Végül, a *szennyező fizet* alapelvét kell még megemlíteni, mely szerint a környezeti ártalmak megakadályozásának és megszüntetésének költségeit főszabályként a szennyezőnek kell viselnie.

Az uniós politikák meghatározásakor és végrehajtásakor figyelembe kell venni továbbá a környezeti hatásokat; a természeti erőforrások ésszerű hasznosítását; a tudomány és technika környezetvédelmi célú fejlesztését; azt az elvet, hogy egyik állam sem okozhat környezeti kárt a másik államnak; a fejlődő országok érdekeit; az unió és a tagállamok regionális és nemzetközi együttműködését; a környezetvédelem oktatását; a környezeti cselekvés megfelelő szintjének meghatározását; a tagállamok környezeti politikájának összehangolását és harmonizálását; a környezeti követelmények más politikai területekbe való integrációját; valamint a szubszidiaritás elvét.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 1386/2013/EU határozata (2013. november 20.) a „Jólét bolygónk felélése nélkül” című, a 2020-ig tartó időszakra szóló általános uniós környezetvédelmi cselekvési programról, 2. cikk (1) bekezdés.

¹⁸⁹ Greksza Veronika & Mohay Ágoston: *Bevezetés az Európai Unió jogába*. Studia Europaea sorozat, Publikon Kiadó, 2014, Pécs, 94-95. o.

b) Alapjogvédelem

Az uniós¹⁹⁰ alapjogvédelemnek három bázisát különböztethetjük meg: az uniós jog általános elveinek részét képező alapjogokat, az Emberi Jogok Európai Egyezményét és az egyezmény betartását védeni hivatott Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatát, valamint az elsődleges jogforrási ranggal bíró Európai Unió Alapjogi Chartáját.

A Római Szerződések eredetileg nem rendelkeztek alapjogvédelemről, mivel az integráció céljai alapvetően gazdasági jellegűek voltak. Az alapjogvédelmi kérdések azonban a gazdasági területeken is felmerültek, hiszen az olyan alapjogok, mint például a tulajdonhoz való jog összefüggésbe kerültek a Közösségek által szabályozott gazdasági tevékenységekkel. A joghézagot az Európai Unió Bírósága (továbbiakban EUB, vagy luxemburgi bíróság), mint jogalkalmazó töltötte ki az akkori közösségi jog értelmezése által. Az uniós alapjogvédelem kialakulásában tehát az Európai Bíróság jogértelmezési gyakorlatának kiemelt szerepe volt/van. A luxemburgi bíróság a 26/69. számú *Stauder-ügyben*¹⁹¹ mondta ki először, hogy az

¹⁹⁰ Szóhasználat: Az integráció előrehaladásával változnak az integrációt jelölő kifejezések. 1958. január 1-től (*Római Szerződések hatályba lépésétől*) 1993. november 1-ig (*Maastrichti Szerződés hatálybalépéséig*) beszélünk *Európai Közösségekről*, mely az ESZAK, az EGK és Euratom közösségeket foglalja magában. 1993. november 1-től (*Maastrichti Szerződés hatálybalépésétől*) 2009. december 1-ig (*Lisszaboni Szerződés hatálybalépéséig*) beszélünk a három pilléren álló Európai Unióról. Erre az időszakra használjuk az *Európai Közösség* vagy röviden a *Közösség* kifejezést is, mely az első – azaz a közösségi – pillért jelöli, és amely 1993. november 1. előtt még *Európai Gazdasági Közösség* (EGK) névre hallgatott. A Lisszaboni Szerződés hatálybalépésétől (2009. december 1-től) beszélünk kizárólag *Európai Unióról*, mivel a pillérrendszer megszűnt, és a jogutód az Európai Unió lett, mint a nemzetközi jog önálló jogalánya. A fentiekkel összhangban amennyiben az értekezésben 1958. január 1-től 2009. december 1-ig terjedő, első pilléres integrációs joganyagra utalok, úgy a *közösségi jog* kifejezést használom. 2009. december 1-el kezdődően az integrációs joganyagra történő utaláskor már az *uniós jog* a használt terminus.

¹⁹¹ 26/69. számú *Stauder kontra Ulm városa* ügy (*EUB, 1969*): Egy 1969-es Európai Bizottsági határozat lehetővé tette meghatározott szociális ellátásokra jogosult személyek számára, hogy kedvezményes áron jussanak vajhoz. A határozat nyelvi változatai eltérőek voltak, és a német változat kifejezetten „nevet tartalmazó szelvényt” említett, míg a többi nyelvi változat értelmében a jogosultak név szerinti megjelölése nélkül valamilyen „személyüket azonosító utalvány” felmutatásával juthattak kedvezményes áru vajhoz. A felperes német állampolgárságú Eric Stauder úgy érvelt, hogy a nevezett határozat ellentétes a német Alaptörvény emberi méltóság sérthetlenségét védő rendelkezésével. EuB tehát közösségi jogszabályt értelmezett, amikor válaszolt arra a jogi kérdésre, hogy a kedvezményes vaj vásárlására jogosult személy nevét fel kell e tüntetni azon a szelvényen, amellyel az áru megvásárolható. A *Stauder-ügyben* érvényesült az alapjogok tiszteletben tartásának követelménye, mint értelmezést szolgáló elv egy közösségi aktus tekintetében. A Bíróság a következőket mondta ki: „Így értelmezvén a kérdéses rendelkezést, az nem tartalmaz semmit, ami

alapjogok a közösségi jog általános jogelveinek részét képezik, melyeket a Bíróság védelemben részesít.¹⁹²

A luxemburgi bíróság, amikor a közösségi/uniós jogot értelmezte/értelmezi az alapjogok tartalmának megállapítása érdekében, akkor a közös alkotmányos hagyományokra, valamint nemzetközi emberi jogi egyezményekre támaszkodik. 1970-ben a 11/70. számú *Internationale Handelsgesellschaft-ügyben*¹⁹³ az EUB kimondta, hogy a közösségi jog értelmezésénél az alapjogokkal kapcsolatban a közös alkotmányos hagyományok ihlették. Négy évvel később ugyanez a bíróság a 4/73. számú *Nold-ügyben*¹⁹⁴ lefekteti, hogy azon nemzetközi emberi jogi egyezmények, amelyeknek a tagállamok aláírói, követendő iránymutatást adnak a közösségi jogban is.

A luxemburgi bíróság az Emberi Jogok Európai Egyezményét kiemelten figyelembe vette/veszi a közösségi jog/uniós jog értelmezésénél. Az EJEJ-t az EUB először a 36/75. számú *Rutili-ügyben*¹⁹⁵ nevesíti, 1975-ben. Előrelépést a közösségi/uniós alapjogvédelem terén az Egységes Európai Okmány és a Maastrichti Szerződés hozott. Az előbbi preambulumban már szerepel alapjogvédelem, míg a Maastrichti Szerződésben már tételes rendelkezést találunk rá.¹⁹⁶

Az Amszterdami és Nizzai Szerződések az akkori EUSz. 6. cikkében (*jelenlegi EUSz. 2. cikk*) megerősítették az Európai Unió Bíróságának létező esetjogát, amelyben az EUB a jogértelmezési feladatkörének keretei között már lefektette a közösségi/uniós alapjogvédelem alapjait. A jelenleg hatályos EUSz. 2. cikke kimondja, hogy az „Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó

alkalmas lenne a közösségi jog általános elvei közé tartozó, és a Bíróság által védett alapvető jogok megsértésére.” (7.pont) A Bíróság tehát megállapította, hogy az alapjogok a közösségi jog általános jogelveinek részét képezik, melyeket a Bíróság védelemben részesít. A Bíróság által adott értelmezés tehát nem áll szemben a közösségi jog általános elvei közé tartozó alapvető emberi jogokkal.

¹⁹² Greksza Veronika & Mohay Ágoston: i. m. 23-25. o.

¹⁹³ 11/70. számú *Internationale Handelsgesellschaft mbH kontra Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* ügy (EUB, 1970).

¹⁹⁴ 4/73. számú *Nold KG kontra Bizottság* ügy (EUB, 1974).

¹⁹⁵ 36/75. számú *Rutili kontra Ministre de l'intérieur* ügy (EUB, 1975).

¹⁹⁶ Greksza Veronika & Mohay Ágoston: i. m. 23-25. o.

személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban (...).”

Az integráció mélyülésével (*a hatáskörök bővülnek és az együttműködés szorosabbá válik*) a tagállamok számára nyilvánvalóvá vált, hogy a Közösségnek szüksége van egy alapjogi katalógusra. Felmerült az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez való csatlakozás, azonban erre a Közösségnek hatáskör hiányában nem volt lehetősége. Megoldásként a nizzai csúcstalálkozón, 2000. december 7-én került elfogadásra a Közösségnek egy „saját” alapjogi katalógusa, az akkor még jogi kötőerővel nem bíró Alapjogi Charta.

A közösségi/uniós alapjogvédelemben a Lisszaboni Szerződés 6. cikke hozott fordulatot. A Lisszaboni Szerződés 6. cikk (1) bekezdése szerződési rangra emelte az Alapjogi Chartát, így ruházva fel jogi kötőerővel. 2009. december 1-től, a Lisszaboni Szerződés hatályba lépésével az Alapjogi Charta az elsődleges jog részét képezi. Az EUSz. 6. cikk (1) bekezdése értelmében az „Unió elismeri az Európai Unió Alapjogi Chartájának 2000. december 7-i, Strasbourgban 2007. december 12-én kiigazított szövegében foglalt jogokat, szabadságokat és elveket; e Charta ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint a Szerződések. A Charta rendelkezései semmilyen módon nem terjesztik ki az Uniónak a Szerződésekben meghatározott hatásköreit.” A Lisszaboni Szerződés 6. cikk (2) bekezdése továbbá előírja az immáron jogi személy Európai Uniónak, hogy csatlakozzon az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez. E lépés elsődleges célja az, hogy az Európai Unió egy külső emberi jogi standardnak vesse alá magát. Az EUSz. 6. cikk (2) bekezdése értelmében „Az Unió csatlakozik az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményhez. Ez a csatlakozás nem érinti az Uniónak a Szerződésekben meghatározott hatásköreit.” Az EUSz. 6. cikk (3) bekezdése alapján – amit az EUB több évtizedes ítélkezési gyakorlata is tanúsít – az alapvető jogok az uniós jogrend részét képezik, mint annak általános elvei: „Az alapvető jogok, ahogyan azokat az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény biztosítja, továbbá ahogyan azok a tagállamok közös alkotmányos hagyományyaiból következnek, az uniós jogrend részét képezik, mint annak általános elvei.”¹⁹⁷ Az „íratlan alapjogok” így párhuzamosan léteznek a már kötelező Chartával.

¹⁹⁷ EUSz. 6. cikk (3) bekezdés.

Az uniós jogban biztosított alapjogok védelme csak a Szerződések (*Európai Unióról szóló Szerződés és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés*) alkalmazási körében, az uniós tevékenység határai között érvényesül. A Szerződések és az Alapjogi Charta nem terjeszti ki az uniós hatásköröket oly módon, hogy általában biztosítaná az alapjogok védelmét.¹⁹⁸ A luxemburgi bíróság továbbá nem rendelkezik hatáskörrel olyan szabályozás tekintetében, amely nem tartozik az uniós jog keretei közé, és ahol a jogvita tárgya semmilyen módon nem kapcsolódik a Szerződések rendelkezéseinek hatálya alá tartozó egyik helyzethez sem. Ebből következik, hogy az olyan tagállami intézkedéseket, amelyek az uniós jog alkalmazására, végrehajtására hoztak; illetve amelyekkel a tagállam az uniós jogtól jogszerűen eltér, a Bíróság alapjogi kontroll alá vethet.¹⁹⁹

Az Európai Uniónak az EJEE-hez történő csatlakozása immáron az Egyezmény által is lehetséges. Az EJEE – 14. kiegészítő jegyzőkönyve által módosított – 59. cikk (2) bekezdése ugyanis előírja, hogy az „Európai Unió csatlakozhat ehhez az Egyezményhez.”²⁰⁰ Az Egyezmény 14. jegyzőkönyve tehát megnyitotta a kapukat az EU előtt, valamint a Lisszaboni Szerződés 6. cikk (2) bekezdése *előírja* az immáron jogi személy Európai Uniónak, hogy csatlakozzon az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez. A csatlakozáshoz természetesen egy nemzetközi megállapodásra van szükség. Egy csatlakozási tervezet el is készül, az Európai Unió Bírósága – az EUMSZ. 218. cikk (11)²⁰¹ bekezdésén alapuló véleményezési lehetőséggel élve – 2014.

¹⁹⁸ Az uniós alapjogvédelem határainak kérdését érintette a magyar érdekeltségű Vajnai-ügy (C-328/04). A magyar Fővárosi Bíróság előzetes döntéshozatal iránti kérelmet terjesztett elő az Európai Unió Bíróságához Vajnai Attila ellen indított büntetőeljárás keretében. A Fővárosi Bíróság azt a kérdést intézte az Európai Bírósághoz, hogy az a magyar jogszabály (*Btk. 269/B. cikk*) amely büntetendőnek nyilvánítja az „önkéntes jogvesztés” nagy nyilvánosság előtti használatát, összhangban van-e meghatározott közösségi jogi normákkal. Az Európai Bíróság kimondta, hogy nincs hatásköre a Fővárosi Bíróság által feltett kérdés megválaszolására, ugyanis a Bíróság nem rendelkezik előzetes döntéshozatali hatáskörrel olyan szabályozás tekintetében, amely nem tartozik a közösségi jog keretei közé, és ahol a jogvita tárgya semmilyen módon nem kapcsolódik a Szerződések rendelkezéseinek hatálya alá tartozó egyik helyzethez sem.

¹⁹⁹ Greksza Veronika & Mohay Ágoston: i. m. 27-29. o.

²⁰⁰ EJEE 59. cikk (2).

²⁰¹ EUMSZ. 218. cikk (11): „Egy tagállam, az Európai Parlament, a Tanács vagy a Bizottság kérheti a Bíróság véleményét a tervezett megállapodásnak a Szerződésekkel való összeegyeztethetőségéről. Ha a Bíróság véleménye kedvezőtlen, a tervezett megállapodás csak akkor léphet hatályba, ha azt módosítják, vagy a Szerződéseket felülvizsgálják.”

évi december 18-i véleményében²⁰² azonban megállapította, hogy az nem egyeztethető össze az EU joggal.²⁰³ Az Európai Unió annak ellenére tehát, hogy 2009 óta kötelezi magát a csatlakozásra, még mindig nem részese az EJEE-nek. Az EUMSZ. értelmében, tekintettel a luxemburgi bíróság kedvezőtlen véleményére, a csatlakozásról csak akkor lehet újra beszélni, ha az összeegyeztetlenség kiküszöbölésre kerül, azaz ha a csatlakozási szerződés tervezetét megfelelően módosítják, vagy maguk az EU Szerződések kerülnek felülvizsgálatra.

Az uniós alapjogvédelem harmadik bázisa az Európai Unió Alapjogi Chartája (*továbbiakban Charta*), amely ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint az EU szerződései. Bár a Charta az emberi jogok egyik legbővebb és legmodernebb katalógusát adja, az nem terjeszti ki az uniós hatásköröket oly módon, hogy általában biztosítaná az alapjogok védelmét. Rendelkezéseinek címzettjei az uniós intézmények, szervek és hivatalok, valamint a tagállamok annyiban, amennyiben uniós jogot hajtanak végre.

A Charta célja, hogy a címzettjei alapjogi kötöttségnek vessék alá magukat, rendelkezései így csak az uniós tevékenység körében alkalmazhatóak, és nem beszélhetünk visszamenőleges hatályról. Az elsődleges címzett maga az EU, amely saját maga számára határozott meg egy magas szintű emberi jogi standardot. Az uniós tagállamok szintén kötelesek a Chartában foglaltaknak megfelelni az uniós jog végrehajtása tekintetében. A Charta nem jelenti ugyanakkor az Unió hatásköreinek kiterjesztését, továbbá az alapjogok védelmére nem hoz létre külön eljárást sem: a Chartában foglalt jogok megsértésére a rendelkezésre álló jogorvoslati eljárások keretében lehet hivatkozni – nincs tehát önálló végrehajtási mechanizmus. A Charta megsértése estén az EUB semmissé nyilvánítási eljárás keretében az uniós jogi aktusok érvénytelenségét állapítja meg.²⁰⁴

²⁰² Az EUB 2/13 számú tanácsadó véleményét lásd: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-2/13> (2016. április 15.).

²⁰³ A tanácsadó véleményről bővebben lásd: Mohay Ágoston: *Back to the Drawing Board? Opinion 2/13 of the Court of Justice on the Accession of the EU to the ECHR - Case note*. In: Pécs Journal of International and European Law, Vol. 2015, no. 1. 28-36. o.

²⁰⁴ Greksza Veronika & Mohay Ágoston: i. m. 87-88. o.

c) Egészséges környezethez való jog

A Charta bár szól a környezetvédelemről, az egészséges környezethez való jogot nem deklarálja. A Charta 37. cikke alapján a „magas színvonalú környezetvédelmet és a környezet minőségének javítását be kell építeni az uniós politikákba, és a fenntartható fejlődés elvével összhangban biztosítani kell megvalósulásukat.” A Charta idézett rendelkezése az Európai Unióról szóló szerződés 3. cikkéből kiindulva, mindössze a környezetvédelem magas szintje, és a fenntartható fejlődés általános céljait mondja ki.²⁰⁵ Ludwig Krämer szerint ezzel a meglehetősen félrevezető rendelkezéssel a Charta nem hozta létre a tiszta környezethez való jogot.²⁰⁶ Anja Käller érvelése is hasonló eredményre jut, miszerint a szóban forgó cikk nem ad kikényszeríthető jogot az egyénnek, amely garantálná a környezetvédelem magas szintjét, illetve a környezeti minőség javításának figyelembevételét az uniós politikák kereteiben. Még kevésbé jelent a nevezett rendelkezés kifejezett jogot az egészséges környezethez. A leírtakból következik, hogy a 37. cikk nem alapjog, hanem az Európai Unió egyik célkitűzése.²⁰⁷

Az alapjogi katalógus a környezeti eljárási jogokról sem szól. Azokat főképpen a másodlagos jogforrások között kell keresni.

i. Információhoz való jog

Az EU jog jelenleg hatályos, a nyilvánosság környezeti információhoz való jogával kapcsolatban a következő másodlagos jogforrásokat kell kiemelni:

- 1049/2001 rendelet²⁰⁸ az Európai Parlament, a Tanács és a Bizottság dokumentumaihoz való nyilvános hozzáférésről;
- 2003/4 irányelv²⁰⁹ a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről;

²⁰⁵ Forrás, valamint bővebb információ: Osztovits András (szerk.): *Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata*. Complex, 2011, 2508-2511. o.

²⁰⁶ Ludwig Krämer: *Az Európai Unió környezeti joga*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2012, 150. o.

²⁰⁷ Jürgen Schwarze (Hrsg.): *EU- Kommentar*. 3. Auflage 2012. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2012, 2708. o.

²⁰⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 1049/2001/EK rendelete, (2001. május 30.) az Európai Parlament, a Tanács és a Bizottság dokumentumaihoz való nyilvános hozzáférésről.

- 1367/2006 rendelet²¹⁰ a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló Aarhusi Egyezmény rendelkezéseinek a közösségi intézményekre és szervekre való alkalmazásáról.

A 2003/4 irányelv 1. cikke alapján e jogforrás célja, hogy a hatóságok (*közhatóság vagy bármely, közigazgatási funkciót betöltő személy*) a birtokukban lévő (*vagy számukra tárolt*) környezeti információkhoz jutás jogát biztosítsák. A környezeti információkat a nyilvánosság számára továbbá hozzáférhetővé kell tenni és terjeszteni kell annak érdekében, hogy a környezeti információk a nyilvánosság számára a lehető legszélesebb körben hozzáférhetőek legyenek.

Az irányelv alanyi köre tekintetében emberi jogi kontextusról beszélhetünk, hiszen környezeti információt bármely természetes vagy jogi személy kérelmezhet.²¹¹ Az alanyi kör tehát nem korlátozódik az EU polgáira. Az irányelv *nyilvánosság* alatt egy vagy több természetes vagy jogi személyt, továbbá a nemzeti joggal vagy gyakorlattal összhangban azok szövetségeit, szervezeteit és csoportjait érti.²¹²

A *környezeti információ* tág fogalomként jelentik meg. Az irányelv környezeti információnak nevez minden olyan írásbeli, vizuális, szóbeli, elektronikus vagy bármilyen más materiális formában lévő információt, amely a környezeti elemek állapotára; a különböző anyagok környezetbe történő kibocsátására; olyan intézkedésekre és tevékenységekre melyek hatással vannak vagy lehetnek a környezetre, a környezetvédelmi jogszabályok végrehajtására; a környezettel kapcsolatos költséghatékonysági és más gazdasági elemzések és feltevésekre, valamint az emberi egészség és biztonság állapotára vonatkozik.²¹³

²⁰⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2003/4/EK irányelve (2003. január 28.) a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

²¹⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 1367/2006/EK rendelete, (2006. szeptember 6.) a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló Aarhusi Egyezmény rendelkezéseinek a közösségi intézményekre és szervekre való alkalmazásáról.

²¹¹ 2003/4 EK irányelv 2. cikk (5) bekezdés.

²¹² 2003/4 EK irányelv 2. cikk (6) bekezdés.

²¹³ 2003/4 EK irányelv 2. cikk (1) bekezdés.

Bár elsőre az irányelv spektruma tágának tűnhet, az irányelv alapján a hatóságok csak a *rendelkezésre álló* információ szolgáltatására kötelesek, azaz az információ gyűjtésére nem. Az irányelv 4. cikke alapján az információ megtagadható, ha:

- a hatóság nem rendelkezik a kért információval;
- a kérés ésszerűtlen vagy túlságosan általános jellegű;
- a kérés befejezetlen, lezáratlan vagy feldolgozatlan információt érint; vagy ha
- a kérés belső közleményeket érint.

A tagállamok továbbá ugyanezen cikk (2) bekezdése értelmében visszautasíthatják a kérést, ha az hátrányosan befolyásolná

- a hatóságok tanácskozásainak titkos jellegét;
- a nemzetközi kapcsolatokat, a közbiztonságot vagy a honvédelmet;
- a folyamatban lévő bírósági eljárásokat;
- bármely személy jogosultságát ügyének tisztességes tárgyalására, vagy hatóság azon jogosultságát, hogy bűnügyi vagy fegyelmi vizsgálatot folytasson;
- meghatározott üzleti vagy üzemi titkot;
- a szellemi tulajdonjogokat;
- meghatározott személyi adatok és/vagy természetes személyre vonatkozó akták bizalmas jellegét;
- bármely olyan személy érdekét vagy védelmét, aki a kért információt önként szolgáltatta, anélkül, hogy erre törvény kötelezné, illetve törvény által kötelezhetnék;
- azon környezet védelmét, amelyre ezen információ vonatkozik, mint például a ritka fajok lelőhelye.

A kivételek között a magától értetődő elemek (*mint például a közbiztonság vagy a nemzet védelem*) mellett vannak nehezen értelmezhető kivételek is, mint például a befejezetlen vagy lezáratlan dokumentumok, belső közlemények, vagy a folyamatban levő bírósági eljárások. Krämer kiemeli, hogy az ilyen nehezen értelmezhető kivételeknek a hatóságok általi tág értelmezése számos visszaélésre ad okot. Annak ellenére, hogy minden személynek joga lenne ezen irányelv alapján meghatározott környezeti információkhoz, a gyakorlatban ez sokszor

megfizethetetlenül magas eljárási árakkal párosul, amely természetesen megkérdőjelezi a hatékonyságot.²¹⁴

Az irányelv rendelkezik továbbá az információhoz való jog sérülése esetén az igazságszolgáltatáshoz való jogról is. Az irányelv 6. cikk (1) bekezdése értelmében a tagállamoknak biztosítaniuk kell minden kérelmezőnek, aki úgy ítéli meg, hogy információkérésével nem vagy nem megfelelően foglalkoztak, azt alaptalanul utasították el, vagy arra nem kielégítő választ adtak; egy olyan eljárás lehetőségét, amelynek során az érintett hatóság intézkedése illetve mulasztását közigazgatási eljárásban felülvizsgálatra kerül. A felülvizsgálati hatóságnak jogszabály által létrehozott független és pártatlan testületnek kell lennie. Ezt az eljárást gyorsan kell lefolytatni, és vagy díjmentesnek, vagy alacsony költségűnek kell lennie.

Az EUMSZ. 15. cikk (3) bekezdése alapján „bármely uniós polgár, valamint valamely tagállamban lakóhellyel, illetve létesítő okirat szerinti székhellyel rendelkező természetes vagy jogi személy jogosult az Unió intézményeinek, szerveinek és hivatalainak dokumentumaihoz hozzáférni az e bekezdésnek megfelelően meghatározandó elvek és feltételek szerint.” Ezt az elsődleges jogforrást egészíti ki az 1049/2001 rendelet az EP, a Tanács és a Bizottság dokumentumaihoz való nyilvános hozzáférésről, valamint az 1367/2006 rendelet az Aarhusi Egyezmény rendelkezéseinek uniós intézményeire és szerveire való alkalmazásáról. Ez a két rendelet tehát már nem a tagállamok információszolgáltatásáról, hanem az EU jogalkotó triászának kötelezettségeiről szól.

Az 1049/2001 rendelet alapján minden uniós polgár, valamint valamely tagállamban lakóhellyel rendelkező természetes vagy jogi személy jogosult az intézmények dokumentumaihoz hozzáférni.²¹⁵ Ez a jogforrás tehát csak az EU polgárainak, illetve az állandó lakosainak biztosítja a dokumentumokhoz való nyilvános hozzáférést. Az 1367/2006 a rendelet ezzel szemben kérelmezőnek tekint minden természetes vagy jogi személyt. A 2006-os rendeletnek nem csak az alanyi köre, de a tárgya is tágabb, ugyanis az már *mindenki* számára hozzáférést biztosít, minden olyan dokumentumhoz, amely *bármely* uniós intézmény vagy szerv *birtokában* van. Azaz azokra a dokumentumokra is kiterjed e rendelet hatálya, amelyeknek adott esetben a

²¹⁴ Ludwig Krämer: i. m. 151-152. o.

²¹⁵ 1049/2001 EK rendelet 2. cikk (1) bekezdés.

szerzői a tagállamok vagy más személyek, amennyiben azok uniós intézmény vagy szerv birtokában vannak.

A rendeletek által védett jogok megtagadhatóak, ha a közzététel kedvezőtlenül befolyásolná a közbiztonság, védelmi és katonai ügyek, nemzetközi kapcsolatok; az Unió vagy valamely tagállam pénzügyi, monetáris vagy gazdaságpolitikájának; valamint a személyiség és a magánszemély becsületének védelmét. Az információ továbbá akkor is megtagadható, ha a közzététel hátrányosan befolyásolná természetes vagy jogi személy kereskedelmi érdekeit, beleértve a szellemi tulajdont is; a bírósági eljárások és jogi tanácsadást; az ellenőrzések, vizsgálatok és könyvvizsgálatok célját; kivéve, ha a közzétételhez nyomós közérdek fűződik.²¹⁶ A jog egyéb alapon történő megtagadását minden esetben az adott dokumentum nyilvánosságra hozatalához fűződő közérdekekkel szemben kell mérlegelni. Visszaélésről itt is lehet beszélni, amikor a Bizottság az 1049/2001 rendeletben található *ellenőrzések, vizsgálatok és könyvvizsgálatok* kivételt alkalmazza, hogy megtagadjon adott dokumentumokhoz való hozzáférést.²¹⁷

ii. Döntéshozatalban való részvétel

A nyilvánosság döntéshozatalban való részvételével kapcsolatban a két legfontosabb uniós jogforrás kétségtelenül a már említett 1367/2006-os rendelet, valamint a 2003/35 irányelv a nyilvánosság részvételéről a környezettel kapcsolatos egyes tervek és programok kidolgozásánál.²¹⁸

A döntéshozatalban való részvétel tagállami vonatkozásairól az említett irányelv szól, mely alapján a tagállamok biztosítják, hogy a nyilvánosság kellő időben hatékony lehetőséget kapjon meghatározott tervek és programok előkészítésében és módosításában, illetve felülvizsgálatában.²¹⁹ Ez az irányelv nem biztosít az egyéneknek általános részvételi jogot a környezeti döntéshozatalban való részvételre,

²¹⁶ 1049/2001 EK rendelet 4. cikk (1)-(2) bekezdés; 1367/2006 EK rendelet 6. cikk.

²¹⁷ Ludwig Krämer: i. m. 154. o.

²¹⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2003/35/EK irányelve (2003. május 26.) a környezettel kapcsolatos egyes tervek és programok kidolgozásánál a nyilvánosság részvételéről, valamint a nyilvánosság részvétele és az igazságszolgáltatáshoz való jog tekintetében a 85/337/EGK és a 96/61/EK tanácsi irányelv módosításáról.

²¹⁹ 2003/35/EK irányelv 2. cikk (2) bekezdés.

valamint nem fog át minden környezeti ügyben történt döntéshozatalt, mindössze meghatározott tervekre és programokra vonatkozik. Az irányelv az *érintett nyilvánosságról* is csak általánosságban beszél. Az, hogy ez a fogalom milyen mértékű érintettséget vár el, és kik tartoznak a *részvételre jogosult nyilvánosság* fogalma alá, annak meghatározását az uniós jog ez esetben a tagállamokra hagyja.²²⁰

Az irányelv itt is rendelkezik a részvételi jog sérülése esetén az igazságszolgáltatáshoz való jogról.²²¹ Ez alapján a tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy az érintett nyilvánosság azon tagjai, akik: kellő mértékben érdekeltek, vagy jogsérelemre hivatkoznak (*amennyiben a tagállam közigazgatási eljárásjoga ezt előfeltételként írja elő*), azok a bíróság vagy a törvény értelmében létrehozott, más független és pártatlan testület előtt felülvizsgálati eljáráshoz fordulhassanak a határozatok, jogi aktusok és mulasztások anyagi vagy eljárási jogszerűségének kifogásolása céljából. Az eljárásnak igazságosnak, méltányosnak és gyorsnak kell lennie, és nem lehet mértéktelenül drága. Annak a meghatározását, hogy mi minősül *kellő mértékű érdekeltségnek* és *jogsérelemnek*, az irányelv a tagállamokra hagyja.²²²

A már említésre került 1367/2006 rendelet az EU intézményeire és szerveire vonatkozóan itt is releváns. A rendelet 9. cikk (1) bekezdése alapján az uniós szervek és intézmények biztosítják, hogy a nyilvánosság kellő időben hatékony lehetőséget kapjon a részvételre a környezetet érintő tervek és programok előkészítésénél, módosításánál vagy felülvizsgálatánál, amikor még valamennyi lehetőség nyitva áll. Amennyiben a Bizottság javaslatot készít elő egy ilyen tervre vagy programra vonatkozóan, és azt döntéshozatal céljából benyújtja egyéb uniós intézményekhez vagy szervekhez, akkor a javaslatok előkészítő szakaszában a Bizottságnak gondoskodnia kell a nyilvánosság részvételéről. A rendelet azonban nem definiálja, hogy mit kellene tennie az EU intézményeinek és szerveinek a nyilvánosságtól kapott információval. A rendeletben csak annyit találunk, hogy intézményeknek és szerveknek *kellőképpen figyelembe kell venniük* a nyilvánosság részvételéből származó eredményeket.²²³ A rendelet a részvételt inkább a konzultáció szinonimájaként

²²⁰ 2003/35/EK irányelv 2. cikk (3) bekezdés.

²²¹ Pontosabban: megfelelően módosítja (*kiegészíti*) a 96/61/EK irányelvet.

²²² A 2003/5 irányelv által módosított 96/61/EK irányelv 15a. cikke.

²²³ 1367/2006/EK irányelv 9. cikk (5) bekezdés.

használja.²²⁴ Ez a típusú részvétel is korlátozott, a nyilvánosság döntéshozatalban való részvétele korlátozva van a pénzügyi és költségvetési tervek és programokkal kapcsolatban, ami ellentmond az Aarhusi Egyezmény szellemének.

A nyilvánosság döntéshozatalban való általános részvételével kapcsolatban meg kell még említeni az európai polgári kezdeményezés részvételi demokrácián alapuló intézményét, melyet a 2009. december 1-én hatályba lépett Lisszaboni szerződés vezetett be. Az EUSz. 11. cikk (4) bekezdése értelmében „Legalább egymillió uniós polgár, akik egyben a tagállamok jelentős számának állampolgárai, kezdeményezheti, hogy az Európai Bizottság – hatáskörén belül – terjesszen elő megfelelő javaslatot azokban az ügyekben, amelyekben a polgárok megítélése szerint a Szerződések végrehajtásához uniós jogi aktus elfogadására van szükség.” Több mint 1,6 millió polgár aláírásával került benyújtásra az első ilyen európai polgári kezdeményezés 2013. december 20-án, „Minden embernek joga van a vízhez és a megfelelő higiénés körülményekhez! A víz közbű, nem árucikk!” (*továbbiakban: „Right2Water”*) elnevezéssel. A „Right2Water” céljai között szerepel a vízhez és a szennyvízhálózathoz való hozzáférés garantálása az Unióban, a piaci érdekek helyett az emberi jogok előtérbe helyezése, valamint az egyetemes hozzáférés a vízhez és a szennyvízhálózatokhoz. A kezdeményezés alapján a Bizottság fel lett kérve, hogy „terjesszen elő jogalkotási javaslatot a vízhez és szennyvízhálózathoz való alapjog végrehajtására, illetve a vízellátás és a szennyvízhálózat mindenki számára elérhető közzolgáltatássá tételére.”²²⁵ A kezdeményezés továbbá arra irányul, hogy az EU hatáskörén belül biztosítsa a vízhez és szennyvízhálózathoz való jogot; azt hogy a vízszolgáltatás és a vízkészlet-gazdálkodás ne tartozzon a belső piaci szabályok hatálya alá; a vízszolgáltatásokat liberalizációból való kizárását. A kezdeményezéssel továbbá a civilek az iránti igényüket is megfogalmazták, hogy az Unió törekedjen a vízhez és a megfelelő higiénés körülményekhez való univerzális hozzáférés megvalósítására.²²⁶ A Bizottság válaszában kinyilvánította, hogy többek között

²²⁴ Ludwig Krämer: i. m. 158. o.

²²⁵ A „Right2Water” kezdeményezés teljes szövegét lásd: <http://right2water.eu/> (2014. július 30.).

²²⁶ Greksza Veronika: *The Right to Water – A Specific Environmental Issue in need of a Comprehensive European System of Guarantees*. In: Greksza Veronika/Szabó Marcel (szerk.): *Right to Water and the Protection of Fundamental Rights in Hungary*. PTE ÁJK Európa Központ STUDIA EUROPAEA sorozat része, Pécs 2013, 194-211. o.

megegerősíti a vízminőségre vonatkozó uniós jogszabályok végrehajtását, és kiáll amellett, hogy a jövőbeni fenntartható fejlesztésre vonatkozó célok keretében a biztonságos ivóvízhez és megfelelő higiénés körülményekhez való egyetemes hozzáférés prioritási területként legyen meghatározva.²²⁷ A Bizottság a polgári kezdeményezés hatására egy nyilvános konzultációt is indított az ivóvízre vonatkozó, jelenleg hatályos 98/83/EK európai uniós irányelv felülvizsgálatával kapcsolatban, mely eredményének figyelembevételével a Bizottság megvizsgálja, hogy indokolt-e módosítani a nevezett irányelvet. 2015. szeptember 8-án az Európai Parlament megszavazta, hogy a Bizottság készítsen konkrét jogalkotási javaslatot a vízhez való jogról, ahogyan azt az ENSZ is elismeri.²²⁸ A Bizottság ezt a mai napig (2016) nem tette meg.

A „Right2Water” kezdeményezés rámutat a civil szféra magas fokú érzékenységre a környezetvédelmi kérdések tekintetében, amely bizonyítja, hogy a civil szerepvállalás erősítése az egészséges környezethez való jog hatékony szabályozásának egy jövőbe mutató trendje lehet.

iii. Igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés

Igazságszolgáltatáshoz való jogról beszélhetünk egyrészt az információhoz való joggal, és a döntéshozatalban való részvétellel összefüggésben. Másrészt az igazságszolgáltatáshoz való jog – amint az már az Aarhusi Egyezmény elemzésénél is kifejtésre került – önálló jogként is funkcionál. Ezen önálló jogi vonatkozásban az uniós jog még nem teljes. A Bizottság már 2003-ban javasolta egy igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésről szóló irányelvtervezet elfogadását.²²⁹ A javaslat a környezetvédő szervezeteket *locus standi*-val ruházta volna fel, az EU környezeti jogának megsértése esetén. Ez a javaslat, bár az Európai Parlament támogatását élvezte, nem lett sikeres, mivel az a Tanácsban jelentős ellenállásba ütközött.

²²⁷ ENSZ Közgyűlés A/RES/64/292 számú határozata.

²²⁸ Az EP döntéséről bővebben lásd:

<http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/20150903IPR91525/Right2water-citizens%E2%80%99-initiative-Commission-must-act-say-MEPs> (2016. június 22.).

²²⁹ Európai Bizottság irányelvjavaslata az igazságszolgáltatáshoz való hozzájárulásról. COM (2003) 624, 2003. október 22.

Bár az igazságszolgáltatáshoz való jog önálló jogként az uniós jogban még nem teljes, a már sokat említett 1367/2006 rendelet e vonatkozásban is jelentős. E rendelet 10. cikk (1) bekezdése előírja, hogy bármely környezetvédő szervezet jogosult belső felülvizsgálat iránti kérelmet benyújtani azon uniós intézményhez vagy szervhez, amely a környezetvédelmi jog alapján igazgatási aktust fogadott el, vagy el kellett volna fogadnia. Ha ez a jog sérül, akkor életbe lép az EUMSZ 263. cikk (4) bekezdése, amely alapján a magánszemélyek uniós bírósághoz fordulhatnak, ha az uniós intézkedést nekik címezték, vagy ha az intézkedés őket *közvetlenül és személyesen* érinti. A közvetlen és személyes érintettség ezen kívánalma gyakorlatilag lehetetlen helyzetbe hozza a környezetvédő NGO-kat. Jelenleg a környezetvédő szervezetek és az uniós polgárok nagy része gátolva van abban, hogy uniós bírósághoz forduljanak. Az EU belső felülvizsgálati eljárása nem felel meg az Aarhusi Egyezménynek. A nevezett egyezmény 9. cikk (3) és (4) bekezdései alapján ugyanis a tagállamoknak biztosítani kell a nyilvánosság számára – *akik megfelelnek a nemzeti jogrendszerben esetlegesen lefektetett kritériumoknak* – a közigazgatási és bírói eljárásokhoz való hozzáférést, hogy megtámadhassák magánszemélyek és hatóságok olyan lépéseit és mulasztásait, amelyek ellentmondanak a környezetre vonatkozó nemzeti jog rendelkezéseinek. Ez az eljárás elégséges és hatékony jogorvoslást kell, hogy biztosítson méltányos, időszerű és nem kizáró módon költséges eljárást követve (és *amennyiben szükséges a vitatott tevékenység felfüggesztése árán*). Az Aarhusi Egyezmény Megfelelési Bizottsága az „*akik megfelelnek a nemzeti jogrendszerben esetlegesen lefektetett kritériumoknak*” fordulattal kapcsolatban kimondta,²³⁰ hogy a szerződő felek nem kötelesek *actio popularis* bevezetésére, de arra sem jogosultak, hogy olyan szigorú feltételeket vezessenek be vagy tartsanak fenn, hogy ténylegesen megakadályozzanak minden (*vagy majdnem minden*) környezetvédő szervet abban,

²³⁰ Aarhusi Egyezmény Megfelelési Bizottsága Belgium megfeleléséről (Doc. ACCC/C/2005/11, 2006. április 26.), Draft Findings par. 34: „While referring to “the criteria, if any, laid down in national law”, the Convention neither defines these criteria nor sets out the criteria to be avoided. Rather, the Convention is intended to allow a great deal of flexibility in defining which environmental organizations have access to justice. On the one hand, the Parties are not obliged to establish a system of popular action (“*action popularis*”) in their national laws with the effect that anyone can challenge any decision, act or omission relating to the environment. On other the hand, the Parties may not take the clause “where they meet the criteria, if any, laid down in its national law” as an excuse for introducing or maintaining so strict criteria that they effectively bar all or almost all environmental organizations from challenging act or omissions that contravene national law relating to the environment.”

hogy a környezetre vonatkozó, nemzeti jogba ütköző aktusokat vagy mulasztásokat megtámadják.²³¹ Az Aarhusi Egyezmény a 9. cikk (2) bekezdése továbbá követelményként írja elő, hogy a felek biztosítják a hozzáférést az igazságszolgáltatáshoz, a nyilvánosság azon tagjai számára, akik „kellő érdekeltséggel rendelkeznek a döntésben, vagy, alternatívan, jogaik sérülését állítják, amennyiben a fél közigazgatási eljárási törvénye ennek fennállását előfeltételként szabja.” Az Európai Unióról szóló szerződés a 263. cikkében előírt közvetlen és személyes érintettség nem felel meg az Aarhusi Egyezménynek. Krämer szavaival élve szinte „semmilyen uniós rendelkezés nincs a nemzeti bíróságokhoz vagy az EU bíróságaihoz fordulásról környezeti ügyekben.”²³²

2.3. Következtetések

E fejezet célja azon kérdéseknek a megválaszolása volt, hogy önálló jog-e az egészséges környezethez való jog, mi a jog védendő értéke/tárgya, az alanyi köre, illetve, hogy melyek e jog tartalmi elemei. A releváns jogelméletet és joggyakorlatot tanulmányozva a következő válaszokra jutottam:

Az egészséges környezethez való jog megfeleltethető az emberi jogi kategóriának, annak általános célja ugyanis az emberi méltóság védelméhez köthető, speciális célja pedig megfeleltethető egy alapvető emberi szükségletnek. E jog mögött meghúzódó legerősebb szükséglet annak az igénye, hogy a környezet elemei ne legyenek károsak az emberi egészségre. Az ember ugyanis csak megfelelő környezetben képes megfelelő életközeghez, levegőhöz, vízhez jutni. Az egészséges környezet így lehetővé teszi az emberi élet fenntartását és így kapcsolódik egyszerre a fiziológiai szükségletekhez és a méltóság morális normájához. Az egészséges környezethez való emberi jog a környezetet nem önmagából fakadó értéke miatt védi, hanem annyiban, amennyiben az az emberi méltóság biztosításához szükséges. Az egészséges környezethez való jog *stricto sensu* célja a környezetnek, mint az emberi létfenntartás feltételének a védelme, speciális tárgya pedig a környezet. Mivel az egészséges

²³¹ Az Európai Unió és az Aarhusi Egyezmény viszonyáról bővebben lásd:

- Ludwig Krämer: *Az Európai Unió környezeti joga*. Dialóg Campus, Pécs, 2012, 149-162. o.;
- Pánovics Attila: *Az Aarhusi Egyezmény hatása az EU jogára, különös tekintettel az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésre*. In: Pánovics Attila & Glied Viktor (szerk.): *...Cselekedj lokálisan! Társadalmi részvétel környezeti ügyekben*. Pécs, Publikon Kiadó, 2012, 181-197. o.

²³² Ludwig Krämer: i. m. 160. o.

környezethez való jog tárgya a környezet, e jogra alkalmazandó a generációk közötti méltányosság elve, mint a fenntartható fejlődés *sine qua non* eleme (*egy generációnak úgy kell kielégíteni a szükségleteit, hogy az ne veszélyeztesse a rákövetkező generációt, saját szükségleteinek kielégítésében*). Az egészséges környezethez való jog nem csak jogokkal, de kötelezettségekkel is felruhazza a jelen generációt, melyek a generációk közötti méltányosság elvéből fakad.

A környezetszennyezés sérthet bizonyos emberi jogokat: az élethez való jogot, az egészséghez való jogot, a magán és családi élethez való jogot vagy a tulajdonjogot. Fontos ezért elhatárolni az egészséges környezethez való jog sérelmét, a környezetszennyezés által más emberi jogokban bekövetkezett sérelmekről. A környezethez való jog tárgya ugyanis nem az élet, az egészség, a magán- és családi élet, vagy a tulajdon, hanem a környezet. Az egészséges környezethez való jog *stricto sensu* célja a környezetnek, mint az emberi élet természeti alapjainak a védelme. Egészséges környezethez való jog helyett így pontosabb *környezet védelméhez való jog* kifejezés. A környezet védelméhez való jognak azonban nincs egy klasszikus értelemben vett alanyi jogi része, mivel e jog tárgya nem köthető kifejezetten egy jogalanyhoz (*egy egyénhez vagy egy kollektívához*). A környezet védelméhez való jog *kvázi* alanyi oldala a környezet védelme, a környezetszennyezés megelőzése, valamint a természeti erőforrások racionális használatának biztosítása, mint állami kötelezettségek. Ezen kötelezettségek a környezet védelméhez való jog eljárási jogaival kényszeríthetők ki.

Az egészséges környezethez való jog *eljárási oldala* alapján a jog alanyai rendelkeznek információhoz való joggal, döntéshozatalban való részvételi joggal, valamint igazságszolgáltatáshoz való joggal. Az információhoz való jog alapján a jog alanyainak joguk van meghatározott környezeti információhoz hozzáférni. A környezeti információ fogalmát a lehető legtágabban, míg a megtagadást a lehető legszűkebben kell értelmezni. Az államnak nem csak kérés esetén, de meghatározott időközönként kérés nélkül is nyilvánosságra kell hoznia meghatározott környezeti információt, valamint az információ gyűjtésére is köteles.

A *döntéshozatalban való részvételhez való jog* a jogosultaknak kellő időben valódi lehetőséget biztosít a részvételre, a környezetre jelentős hatást gyakorló tevékenységek, környezettel kapcsolatos tervek, programok, politikák, és a környezetvédelem szempontjából jelentős végrehajtó jellegű szabályok, illetőleg az

általánosan körtelező érvényű szabályozó eszközök előkészítésénél, módosításánál vagy felülvizsgálatánál. A döntéshozatalban való részvétel valódi lehetőségét a konzultáció nem meríti ki.

Az igazságszolgáltatáshoz való jog környezeti kérdések esetében egy különálló jogként funkcionál, valamint magában foglalja az információhoz való jog és a döntéshozatalban való részvétel jogának a kikényszeríthetőségét is. Az igazságszolgáltatáshoz való jog (*mint önálló eljárási jog*) alanya megtámadhatja a magánszemélyek és hatóságok olyan lépéseit és mulasztásait, amelyek sértik az egészséges környezethez való jog alanyi jogából származó kötelezettségeket.

Az egészséges környezethez való jog alanyi körét úgy kell meghatározni, hogy az a jog teljes spektrumát – fiziológiai szükségletek védelmét, generációkon belüli és generációk közötti méltányosságot – lefedje. Éppen ezért, az egészséges környezethez való jog nemcsak egyéni, de kollektív jogvédelmet is biztosít. Az egészséges környezethez való jognak az alanyai nemcsak az egyének és az egyének csoportjai, hanem az NGO-k is, mint a jelen, és a jövő nemzedékek érdekvédői. A jelen generáció érdekvédelme mellett a jövő generáció érdekvédelme szükségszerű, mivel a jövő generáció érdekelt a környezet (*egészséges környezethez való jog tárgya*) védelmében így a generációk közötti méltányosság szorosan kapcsolódik az egészséges környezethez való joghoz. Az NGO-k azonban *érdekvédelmi tevékenységük során* kizárólag az egészséges környezethez való jog eljárási jogainak tekintetében élveznek alanyi státuszt, azaz az NGO-k érdekvédelmi tevékenysége kizárólag a három környezeti eljárásjogon keresztül tud megvalósulni.

3. Az egészséges környezethez való jog jogállása az EJEB joggyakorlatában

3.1. Az EJEE jelentősége a környezetvédelemben

3.2. Élethez való jog

3.4. Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog

3.4. Tulajdonhoz való jog

3.5. Környezeti eljárási jogok

3.5.1. Információhoz való jog

3.5.2. Döntéshozatalban való részvétel

3.5.3. Igazságszolgáltatáshoz való jog

3.6. Közös értékek

3.7. Jogérvényesítés

3.7.1. A 47-es szabály

3.7.2. Elfogadhatósági vizsgálat

a) Hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítése

b) Hat hónap

c) A kérelem tárgya

d) Áldozati státusz

e) Res iudicata

f) Jelentős hátrány

g) Nyilvánvaló alaptalanság

h) Joggal való visszaélés

3.7.3. Bírói formátumok

3.7.4. Harmadik fél beavatkozása

3.7.5. Egyezség

3.7.6. Ismétlődő ügyek

3.7.7. Igazságos elégtétel

3.7.8. Az ítélet végrehajtása

3.8. Összegzés

3.1. AZ EJEE jelentősége a környezetvédelemben

A második világháború eseményei után Európa a világ leghatékonyabb emberi jogi rendszerét alakította ki.²³³ Winston Churchill 1946. szeptember 19-én elmondott zürichi beszéde méltó összefoglalása volt a nemzetközi közösség maradandó béke utáni vágyának, amelynek az első lépése az európai egység újbóli megteremtése volt.²³⁴ A méltán híres zürichi beszédet, és az 1948-ban Hágában megrendezésre került Európa-kongresszust követően 1949. május 5-én Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Írország, Luxembourg, Norvégia, Olaszország és Svédország részvételével megalakult az Európa Tanács (*továbbiakban ET*). Az időközben 47 tagúra duzzadt ET, a legrégebbi regionális emberi jog védő szervezet, valamint Európa második világháború utáni időszakának első nagy nemzetközi szervezete.

Az Európa Tanács célja az Alapszabályának értelmében az, hogy „szorosabb egységet teremtsen a tagjai között avégből, hogy biztosítsa és előmozdítsa a közös örökségüket alkotó eszményeket és elveket, és könnyítse gazdasági és szociális haladásukat;”²³⁵ valamint az egyéni és politikai szabadság, a jogállamiság, valamint a népek közös örökségét alkotó szellemi és erkölcsi értékeknek általános érvényesítésére való törekvés.²³⁶ Az ET a demokrácia, a jogállamiság és az emberi jogok védelmének hármasszögére épül, így legfőbb céljának ezek védelmét, biztosítását és fejlesztését tekinti, mely érdekében az ET égisze alatt már több mint

²³³ Conway W. Henderson: i. m. 308. o.

²³⁴ Winston Churchill, 1946. szeptember 19., Zürich: „We must re-create the European Family in a regional structure called, it may be, the United States of Europe. And the first practical step would be to form a Council of Europe. If at first all the States of Europe are not willing or able to join the Union, we must nevertheless proceed to assemble and combine those who will and those who can. The salvation of the common people of every race and of every land from war or servitude must be established on solid foundations and must be guarded by the readiness of all men and women to die rather than submit to tyranny. In all this urgent work, France and Germany must take the lead together. Great Britain, The British Commonwealth of Nations, mighty America and I trust Soviet Russia - for: then indeed all would be well - must be the friends and sponsors of the new Europe and must champion its right to live and shine. Therefore I say to you: let Europe arise!” A teljes beszéd szövegét lásd: http://europa.eu/about-eu/eu-history/founding-fathers/pdf/winston_churchill_en.pdf (2016. június 23.).

²³⁵ Európa Tanács Alapszabálya, 1. cikk (a) bekezdés.

²³⁶ Európa Tanács Alapszabálya, preambulum (3) bekezdés.

200 nemzetközi egyezmény jött létre.²³⁷ A nevezett dokumentumok közül vitathatatlanul a legjelentősebb emberi jogokat védeni hivatott egyezmény az Emberi Jogok Európai Egyezménye, mely jogforrást aláíró felek biztosítják a joghatóságuk alatt álló minden személy számára az egyezményben foglalt – főként első generációs polgári és politikai – jogokat és szabadságokat.

Európa Tanács tag csak olyan állam lehet, amely csatlakozik az Egyezményhez, annak ratifikálásával és az egyéni panaszjog, valamint az Egyezményben és az ahhoz kapcsolódó jegyzőkönyvekben vállalt kötelezettségek tiszteletben tartásának biztosítása céljából létrehozott Emberi Jogok Európai Bíróság joghatóságának elismerésével együtt. Az Egyezmény és a strasbourgi bíróság joghatóságának kiterjesztése az ET meghatározó, ellenőrizhető és számon kérhető eszközévé vált az új tagállamok integrálását követően. Az Emberi Jogok Európai Egyezményének így ma már 47 ET tagállam a részese. Az Egyezmény 48. aláírója lehet az Európai Unió, ugyanis – ahogyan az már a 2. fejezetben említésre került – az Uniónak az Egyezményhez való csatlakozását az EJEE 14. Kiegészítő Jegyzőkönyve megengedi, az EUSz. pedig a Lisszaboni Szerződés 2009. december 1-i hatálybalépése óta kötelezettséggként fogalmazza meg.

Az emberi jogok szűk katalógusát adó EJEE – ben és az ahhoz csatolt jegyzőkönyvekben vállalt kötelezettségek tagállamok általi tiszteletben tartásának biztosítása céljából jött létre az állandó jelleggel működő Emberi Jogok Európai Bírósága, Strasbourg székhellyel. Az Egyezmény kiemelkedő hatékonyságához többek között az EJEB eljárási mechanizmusa is hozzájárul. Az EJEB eljárásának sikerét mutatja roppant ügyterhe is, mely 1990-től megsokszorozódott. Magyarországgal az élen Kelet-Európa államai csatlakoztak az Egyezményhez, ami a „kelet-közép-európai államok nemzeti igazságszolgáltatásával szembeni bizalmatlanság az egyéni panaszok számának exponenciális növekedéséhez vezetett.”²³⁸ Sem a 11., sem a 14. Kiegészítő Jegyzőkönyv nem tudta maradéktalanul megoldani a strasbourgi jogorvoslati rendszer átalakítását és egyszerűsítését, annak

²³⁷ Szalayné Sándor Erzsébet: *Az egyén jogi helyzete az Európai Unióban*. PTE ÁJK Európa Központ, Nemzetközi- és Európai jogi Tanszék, valamint Babes-Boyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 2010, 119. o.

²³⁸ Szalayné Sándor Erzsébet: *Interlaken-Izmir-Brighton: a strasbourgi jogorvoslati rendszer átalakítása*. Közjogi Szemle, 2013. március, 2. o.

ellenére, hogy minkét jegyzőkönyv az általuk bevezetett eljárási reformokkal gyorsította és egyszerűsítette az eljárást, ezzel könnyítve a bíróság ügyterhén. Elmondható, hogy a strasbourgi bíróság Európa kvázi alkotmány bíróságaként az egész régióban egy közös alapjogvédelmi normarendszert teremt.²³⁹

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye az emberi jogok védelmének alapvető védőbástyája, melyet minden emberi jog esetében – így az egészséges környezethez való jog esetében is – számításba kell venni. Az Egyezmény és a hozzá csatolt jegyzőkönyvek az emberi jogok szűk katalógusát adják. Maga az Egyezmény a következő emberi jogok vannak nevesíti:

- élethez való jog (2. cikk);
- kínzás tilalma (3. cikk);
- rabszolgaság és kényszermunka tilalma (4. cikk);
- szabadsághoz és biztonsághoz való jog (5. cikk);
- tisztességes tárgyaláshoz való jog (6. cikk);
- *nulla poena sine lege* (7. cikk);
- magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog (8. cikk);
- gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság (9. cikk);
- véleménynyilvánítás szabadsága (10. cikk);
- gyülekezés és egyesülés szabadsága (11. cikk);
- házasságkötéshez való jog (12. cikk); valamint a
- hatékony jogorvoslathoz való jog (13. cikk).

Ezen jogok továbbá kiegészülnek az Egyezményhez csatolt jegyzőkönyvekben foglalt jogokkal, melyek a:

- tulajdon védelme (1. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk);
- oktatáshoz való jog (1. Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikk);
- szabad választásokhoz való jog (1. Kiegészítő Jegyzőkönyv 3. cikk);
- adóságokért való szabadságelvonás tilalma (4. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk);
- mozgásszabadság (4. Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikk);
- saját állampolgárok kiutasításának tilalma (4. Kiegészítő Jegyzőkönyv 3. cikk);
- külföldiek kollektív kiutasításának tilalma (4. Kiegészítő Jegyzőkönyv 4. cikk);
- halálbüntetés eltörlése (6. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk);

²³⁹ Conway W. Henderson: i. m. 308. o.

- külföldiek kiutasításának eljárási garanciái (7. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk);
- fellebbezéshez való jog, büntető ügyekben (7. Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikk);
- kártalanításhoz való jog bírói hiba esetén (7. Kiegészítő Jegyzőkönyv 3. cikk);
- *ne bis in idem* (7. Kiegészítő Jegyzőkönyv 4. cikk);
- házastársak egyenjogúsága (7. Kiegészítő Jegyzőkönyv 5. cikk);
- megkülönböztetés általános tilalma (12. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk);
- halálbüntetés tilalma (13. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk).

Bár az egészséges környezethez való jog nem szerepel *expressis verbis* e szűk katalógusban, ez nem jelenti azt, hogy egyes elemeit a strasbourgi bíróság ne védené. Az EJEB az Egyezmény dinamikus értelmezése által, az EJEE egyes rendelkezéseiből már levezette és védi az egészséges környezethez való jog egy elemét. Az Egyezmény tehát a bíróság értelmezésének köszönhetően már biztosítja az egészséges környezethez való jog egy bizonyos szintű védelmét. A kérdés csak az, hogy az előző fejezetben feltárt tényezők közül mennyit fed le ez a típusú közvetett védelem. A bíróság az egészséges környezethez való jog védelmével kapcsolatban a következő jogokból indul ki:

- élethez való jog (2. cikk);
- tisztességes tárgyaláshoz való jog (6. cikk);
- magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog (8. cikk);
- véleménynyilvánítás szabadsága (10. cikk);
- hatékony jogorvoslathoz való jogot (13. cikk); valamint
- tulajdonhoz való jog (1. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk).

Az alábbiakban e jogok mentén kerül elemzésre az EJEB egészséges környezethez való anyagi- és eljárási jogának védelmi szintje.²⁴⁰

²⁴⁰ E fejezethez a kiindulópontot a következő „kvázi” elsődleges források jelentették:

- Az Európa Tanács által kiadott 195 oldalas kimerítő összefoglaló kézikönyv az EJEB környezeti ítélezési gyakorlatáról: *Manual on Human Rights and the Environment*, Council of Europe Publishing, 2. kiadás, Strasbourg, 2012. – A kézikönyvet lásd: http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DH_DEV_Manual_Environment_Eng.pdf (2016. június 23.);
- EJEB által folyamatosan frissített *factsheet* az EJEB környezettel kapcsolatos ítélezési gyakorlatáról, amely a legrelevánsabb, és a legfrissebb ügyek összefoglalóját adja. A legfrissebb összefoglalót lásd: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Environment_ENG.pdf (2016. június 23.).

3.2. Élethez való jog

Az EJEE 2. cikke alapján: „(1) A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát. Senkit nem lehet életétől szándékosan megfosztani, (...). (2) Az élettől való megfosztást nem lehet e cikk megsértéseként elkövetettnek tekinteni akkor, ha az a feltétlenül szükségesnél nem nagyobb erőszak alkalmazásából ered: a) személyek jogtalan erőszakkal szembeni védelme érdekében; b) törvényes letartóztatás foganatosítása vagy a törvényesen fogva tartott személy szökésének megakadályozása érdekében; c) zavargás vagy felkelés elfojtása céljából törvényesen tett intézkedés esetén.”²⁴¹

Az élethez való jog az Egyezményben szereplő legalapvetőbb jog, amely ugyanakkor az Egyezményben lefektetett jogok viszonylatában nem a leggyakrabban sérülő jog.²⁴² Az EJEK ítélkezési gyakorlatából a 2. cikk és az egészséges környezethez való jog kapcsolatára nézve a következő jogesetek a legrelevánsabbak:

- *L.C.B. kontra Egyesült Királyság (ítélet: 1998. június 9., ügyszám: 23413/94):*
A kérelmező édesapja az 1950-es években a Királyi Légierőnél szolgált a Karácsony szigeteken, mint felszolgáló, ahol nukleáris tesztek zajlottak. A kérelmező – akit négy éves korában leukémiával diagnosztizáltak – azt állította, hogy a brit hatóságok nem tájékoztatták a szüleit a nukleáris tesztekben való részvétel lehetséges egészségre gyakorolt hatásairól. A bíróság nem talált jogsértést, mivel a brit hatóságoknak nem állt abban az időben olyan információ a birtokában, amely alapján elvárható lett volna a hatóságoktól, hogy lépéseket tegyenek.
- *Öneryildiz kontra Törökország (ítélet: 2004. november 30., ügyszám: 48939/99):*
Egy önkormányzati használatban lévő hulladéklerakó telepen történt metánrobbanás tíz, a telep köré illegálisan épített házat pusztított el. Az eset következtében harminckilenc ember az életét veszítette, köztük a kérelmező kilenc családtagja is. Bár az eset előtt 2 évvel készült szakértői jelentés felhívta az önkormányzat figyelmét egy lehetséges metánrobbanás veszélyére, a

²⁴¹ EJEE 2. cikk, élethez való jog.

²⁴² Az Egyezmény és annak kiegészítő jegyzőkönyveiben foglalt jogok és szabadságok megsértése államokra és cikkekre lebontva 1959 és 2015 között:

http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2015_ENG.pdf (2016. június 23.).

hatóságok ezt figyelmen kívül hagyva semmilyen intézkedést nem tettek. A bíróság megállapította a 2. cikk sérelmét, mivel a hatóságok tudták, – tudniuk kellett – hogy a hulladéklerakó mellett élő embereket valós és közvetlen veszély fenyegeti, mégsem hoztak megelőző intézkedéseket az ott élő emberek életének védelme érdekében.

Budayeva és mások kontra Oroszország (ítélet: 2008. március 20., ügyszámok: 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 és 15343/02):

Tyrnauz városát 2000 júliusában egy sárlavina pusztította. A katasztrófát követő nap, az ott élők visszatértek a házaikban, amikor egy újabb sárlavina pusztította a várost. A „kettős” természeti katasztrófa következtében 8 ember az életét vesztette, közöttük az első számú kérelmező férje is. A kérelmezők az mellett, hogy elveszítették az otthonukat számos sérülést szenvedtek és súlyos traumát éltek át. A kérelmezők azt állították, hogy az állam nem figyelmeztette a lakókat a potenciális veszélyre, nem segített a menekülésben, nem enyhítette a földcsuszamlás okozta következményeket, valamint nem folytatott le megfelelő bírói vizsgálatot. A bíróság megállapította a 2. cikk alanyi oldalának sérelmét, mivel az állam nem védte meg a kérelmezőket és Tyrnauz lakót a sárlavinától. A város nem rendelkezett megfelelő területrendezési tervvel, sem kivételes intézkedéseket nem rendelt el, tudva, hogy a város veszélyes területen fekszik. A 2. cikk eljárási része is sérült, mivel a katasztrófa után semmilyen bírói vizsgálat nem történt a hatóság felelősségének kérdésében.

A bíróság az említett ügyekben az Egyezmény 2. cikkét értelmezvén hangsúlyozta, hogy az élethez való jog az államra nem csak negatív kötelezettséget, de pozitív kötelezettséget is ró. Az államoknak a 2. cikk alapján nem csak az élet szándékos, és jogtalan elvételétől kell tartózkodniuk (*negatív kötelezettség*), de megfelelő lépéseket is kell tenniük, (*pozitív kötelezettség*) a joghatóságuk alá tartozó emberek védelme érdekében (*L.C.B. ítélet 36. pont*). Azaz az államnak nem csak azt kell garantálnia, hogy az állami hatóságok nem sértik az élethez való jogot, hanem azt is, hogy ezt más magán személy sem teszi meg.

Az államok pozitív védelmi kötelezettsége veszélyes tevékenységekre (*nukleáris kísérletek, vegyi gyárak mérgező anyag kibocsátása, hulladéklerakó telepek*) is kiterjed (*Öneryildiz ítélet 71. pont*). Az állami kötelezettség mértéke a meghatározott veszélyes

tevékenység káros hatásával, valamint élet veszélyeztetettségének előreláthatóságával függ össze (*Öneryildiz ítélet 73. pont*).

Az állam pozitív védelmi kötelezettsége természeti katasztrófa esetén is fennáll. Az államnak mindenekelőtt meg kell előznie a természeti katasztrófák során bekövetkezett haláleseteket, valamint megfelelő figyelmeztetési és védekezési mechanizmusokat kell kiépíteni (*Budayeva ítélet 135.pont*).

Veszélyes tevékenységek és természeti katasztrófák esetén is magában foglalja az állam pozitív védelmi kötelezettsége meghatározott szabályozások meghozatalát engedélyezéssel, beállításokkal, működéssel, biztonsággal és a felügyelettel kapcsolatban. Szintén a pozitív kötelezettséghez tartozik a nyilvánosság információhoz való jogának biztosítása, valamint megfelelő eljárások biztosítása, amely lehetővé teszi a hiányosságok és hibák felfedését (*Öneryildiz ítélet 129-132. pontok*). Természeti katasztrófák esetén az államoknak szélesebb mérlegelési jogkörük van a veszélyes tevékenységek szabályozásához képest, mivel a természeti katasztrófák kívül esnek az emberi irányításon (*Budayeva ítélet 134-135. pontok*).

A bíróság azt is hangsúlyozta, hogy ahol egy haláleset az élethez való jog megsértésének a következménye, ott a hatóságnak megfelelő választ kell adniuk. Meg kell győződnie arról, hogy a jogalkotói és adminisztratív keretek megfelelően implementálva vannak és az élethez való jog megsértése megfelelően büntetett (*Öneryildiz ítélet 91. pont*). Az állam jogsértésre történő reagálásának magába kell foglalnia egy független és pártatlan nyomozást (*Öneryildiz ítélet 94. pont; Budayeva ítélet 138. pont*). Ha a jogsértés nem volt szándékos, akkor elegendő lehet a polgári jogi vagy közigazgatási eljárás lefolytatása. Veszélyes tevékenység esetén azonban, amikor a hatóságok tudatában voltak a lehetséges következményeknek, a büntetőjogi eljárás is helyénvaló lehet (*Öneryildiz ítélet 92-93. pontok*).

Az EJEE 2. cikke tehát kötelezi az államokat a környezeti károkozások által az emberi életben okozott közvetlen hatások megelőzésére, valamint a bekövetkezett kár csökkentésére a joghatóságuk alatti egyének éltének védelme érdekében.

3.3. Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog

Az EJEE 8. cikke értelmében „(1) Mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák. (2) E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy

demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.”²⁴³

A magán és családi élet tiszteletben tartásához való jog az egészséges környezethez való joggal kapcsolatban az EJEE legrelevánsabb cikke. Míg az élethez való jog szélsőséges esetekben hívható fel, amely szerencsére ritkán fordul elő, addig a 8. cikk egy érzékenyebb mércét képvisel.

Az EJEB ítélkezési gyakorlatából a 8. cikk és az egészséges környezethez való jog kapcsolatára nézve a következő jogesetek a legrelevánsabbak:

- *Powell és Rayner kontra Egyesült Királyság (ítélet: 1990. február 21., ügyszám: 9310/81)*
- *López Ostra kontra Spanyolország (ítélet: 1994. december 9., ügyszám: 16798/90):* A kérelmező lakásának szomszédságában egy hulladék-feldolgozó üzem helyezkedett el. A telep működése során keletkező zaj és mérgező gázok elviselhetetlenné tették az üzem körüli életkörülményeket. A spanyol hatóságok szerint bár a zaj és a füst negatív hatással volt a kérelmező életminőségére, ezen ártalmak nem jelentettek súlyos egészségügyi kockázatot, így nem sértettek alapjogot. A bíróság elmarasztalta Spanyolországot, és megállapította, hogy a súlyos környezetszennyezés hatással lehet az egyének jólétére, és olyan módon akadályozhatja őket lakásuk élvezetében, amely hátrányosan hat magán- és családi életükre még akkor is, hogyha nem veszélyezteti súlyosan egészségüket.
- *Guerra és mások kontra Olaszország (ítélet: 1998. február 19, ügyszám: 14967/89)*
- *Chapman kontra Egyesült Királyság (ítélet: 2001. január 18, ügyszám: 27238/95)*
- *Kyrtatos kontra Görögország (ítélet: 2003. május 22., ügyszám: 41666/98)*
- *Hatton és mások kontra Egyesült Királyság (ítélet: 2003. július 8., ügyszám: 36022/97):* A kérelmezők azt állították, hogy a Heathrow nemzetközi repülőtér repülőgépei által okozott zajszennyezés sérti a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogukat. A bíróság megállapította, hogy bár a

²⁴³ EJEE 8. cikk.

tevékenységet magánfelek fejtették ki, a 8. cikk mégis alkalmazandó, mert az állam kötelessége, hogy intézkedéseket hozzon annak érdekében, hogy a zajszennyezést kizárja vagy csökkentse azáltal, hogy megfelelően szabályozza a magántársaságok ipari tevékenységét. A bíróság ugyanakkor nem állapított meg jogsértést, mivel az állam megpróbált egyensúlyt teremteni az érdekek között.

- *Moreno Gómez kontra Spanyolország (ítélet: 2004. november 16., ügyszám: 4143/02)*
- *Taşkin és mások kontra Törökország (ítélet: 2004. november 10., ügyszám: 46117/99)*
- *Fadeyeva kontra Oroszország (ítélet: 2005. június 9., ügyszám: 55723/00):* A kérelmező azt állította, hogy a szomszédságában elhelyezkedő acélipari üzem olyan mértékben légszennyező, hogy az sérti a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogát, ugyanis a szennyezés meghaladta az oroszországi szabványok biztonsági szintjét. A bíróság kimondta, hogy egy környezeti ártalom akkor sérti az egyén 8. cikkben foglalt jogát, ha az ártalom olyan súlyos, hogy az tényleges beavatkozást jelent az egyén *magánszférájába*. Az adott ügyben a bíróság megállapította, hogy a kérelmező háza közelében a levegő mérgezőanyag koncentrációja sokáig fennállt, ezzel jelentős mértékben meghaladta a biztonsági szintet. A kérelmező egészségi állapota azért romlott, mert hosszú időn keresztül ki volt téve az acélmű által kibocsátott ipari szennyezőanyagoknak. A bíróság ezért úgy találta, hogy a kérelmező egészségi állapotának és jólétének tényleges károsodása elérte azt a *küszöbszintet*, amely már a 8. cikk hatálya alá esik.
- *Ledyayeva és mások kontra Oroszország (ítélet: 2006. október 26., ügyszámok: 53157/99 53247/99 56850/00 53695/00)*
- *Öçkan és mások kontra Törökország (ítélet: 2006. március 28., ügyszám: 46771/99)*
- *Giacomelli kontra Olaszország (ítélet: 2006. november 2., ügyszám: 59909/00)*
- *Lemke kontra Törökország (ítélet: 2007. június 5., ügyszám: 17381/02)*
- *Borysiewicz kontra Lengyelország (ítélet: 2008. július 1., ügyszám: 71146/01)*
- *Brândușe kontra Románia (ítélet: 2009. április 7., ügyszám: 6586/03)*
- *Tătar kontra Románia (ítélet: 2009. január 27., ügyszám: 67021/01)*

- *Leon és Agnieszka Kania kontra Lengyelország* (ítélet: 2009. július 21., ügyszám: 12605/03)
- *Bacila kontra Románia*: (ítélet: 2010. március 30., ügyszám: 19234/04)
- *Deés kontra Magyarország* (ítélet: 2010. november 9., ügyszám: 2345/06)
- *Dubetska és mások kontra Ukrajna* (ítélet: 2011. február 10., ügyszám: 30499/03)
- *Grimkovskaya kontra Ukrajna* (ítélet: 2011. július 21., ügyszám: 38182/03)
- *Vilnes és mások kontra Norvégia* (ítélet: 2013. december 5., ügyszámok: 52806/09, 22703/10)
- *Bor kontra Magyarország* (ítélet: 2013. június 18., ügyszám: 50474/08)
- *Dzemyuk kontra Ukrajna* (ítélet: 2014. szeptember 4., ügyszám: 42488/02)
- *Brincat és mások kontra Málta* (ítélet: 2014. július 24., ügyszámok: 60908/11 62110/11 62129/11 62312/11 62338/11)

A felsorolt ügyek ítéleteiben a bíróság kimondta, hogy a 8. cikk a magán élet minőségének, valamint a privát szféra („*private sphere*”) és az élettér („*l’espace de vie*” - *Brândușe* ügy 64. pont) élvezetének tiszteletben tartását is magában foglalja (*Powell* ügy 40. pont). A bíróság rámutatott, hogy a magán és családi élet, az otthon, valamint a magán szféra fogalmai szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Az otthon a bíróság joggyakorlatában azt a fizikailag definiálható területet jelenti, ahol a magán és a családi élet kialakul.²⁴⁴ A környezetszennyezés ugyanakkor nem jelenti egyértelműen a 8. cikk sérelmét, mivel az nem tartalmaz kifejezett jogot a környezetvédelemre (*Fadeyeva* 68. pon; *Kyrtatos* ügy 52. pont; *Dubetska* ügy 105. pont). Ahhoz, hogy a 8. cikk sérüljön, a környezeti hatásoknak *közvetlenül* és *súlyosan* kell befolyásolnia a magán és családi életet vagy az otthonot. Az adott tevékenységnek és a negatív hatásnak tehát okozati összefüggésben kell állniuk egymással, valamint a kárnak el kell érnie egy meghatározott súlyossági fokot (*küszöb-szabály*). A kár akkor elég súlyos, ha az akadályozza az egyént magán vagy családi életének élvezetében (*Grimkovskaya* ügy 58. pont). Ennek a megállapításához természetesen az ügy összes körülményeit figyelembe kell venni, mint például az általános környezeti összefüggéseket, a kár intenzitását és fennállási idejét, valamint a kár következtében beálló fizikai és

²⁴⁴ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 45. o.

mentális hatásokat (*Fadeyeva ügy 69. pont*). A bíróság azt is kiemelte, hogy a környezet általános védelmét az Egyezménynél célszerűbben látja el a nemzeti jogalkotás, valamint meghatározott nemzetközi eszközök. Az Egyezmény célja ugyanis az egyéni emberi jogok védelme, mint például az otthon tiszteletének védelme, és nem az általános törekvések vagy közösség igényeinek, érdekeinek védelme. Sem 8. cikk, sem az Egyezmény más cikke nem a környezet általános védelmét hivatott szolgálni (*Kyrtatos ügy 52. pont*). Ugyanakkor a bíróság azt is kimondta, hogy a súlyos környezetszennyezés, mint például a zajszennyezés (*Hatton ügy*), a veszélyes gáz- (*López Ostra ügy*), vagy mérgező anyag kibocsátás (*Guerra, Tătar és Fadeyeva ügyek*) sértheti az egyént, otthonának békés élvezetében.²⁴⁵ A küszöb szabállyal kapcsolatban a bíróság azt is megállapította, hogy az olyan környezeti veszélyek elhanyagolhatóak, amelyek például egy modern város mindennapi velejárói (*Dubetska ügy 105. pont*).

Az Egyezményben tehát nincs kifejezett jog egy egészséges környezethez, ugyanakkor, ahol az egyént közvetlenül és súlyosan érinti a környezetszennyezés, ott a 8. cikk szóba jöhet. A 8. cikk alapján tehát az egyén pozitív kötelezettsége, hogy megfelelő és kielégítő intézkedéseket hozzon az egyének magánéletének és otthonának tiszteletben tartása érdekében. Itt a bíróság külön hozzáteszi, hogy a magánélet és az otthon védelme általánosságban magában foglalja az egészséges, védett környezetet (*Tătar ügy 107. pont*). Az állam 8. cikkel kapcsolatos pozitív kötelezettségébe (*Tătar ügy 120. pont*) az elővigyázatosság elve is beletartozik, azonban a küszöb szabály miatt pusztán az elővigyázatosság elvének megsértése nem jelent jogsértést.

A 8. cikk alapvetően az egyéneket védi az állami hatóságok önkényes beavatkozásaitól. Ezzel együtt azonban a 8. cikk alapján a hatóságok pozitív kötelessége megfelelő intézkedéseket hozni e jog védelme érdekében (*Guerra ügy 58. pont*). Ez a kötelezettség nem csak a hatóságok ellen okozott környezeti kárra terjed ki, de a magán szféra tevékenységére is (*Hatton ügy 98. pont, Tătar ügy 87. pont, Deés ügy 21. pont*). A magánvállalkozások megfelelő szabályozásának elmulasztása így megalapozhatja az állami felelősséget a 8. cikk megsértéséért (*Fadeyeva ügy 89. pont*). A hatóságoknak tehát meg kell győződnie arról, hogy az általa hozott intézkedések megfelelően implementálásra kerültek (*Moreno Gómez ügy 61. pont*). Szintén a 8.

²⁴⁵ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 46. o.

cikkkel kapcsolatos állami kötelezettség, hogy a hatóságoknak informálniuk kell a nyilvánosságot az esetleges környezeti kockázatokról (*Guerra ügy 60. pont, Tătar ügy 88. pont, Lemke ügy 41. pont*). E pozitív kötelezettség a 8. cikk mind két bekezdése esetében fennállnak, tekintettel arra, hogy az alkalmazott elvek majdnem azonosak (*Guerra ügy 60. pont*).²⁴⁶

Azon hatósági döntéseknek, amelyek olyan mértékben hatással vannak a környezetre, hogy azok sértik az egyén magán- és családi életét vagy otthonát, kizárólag akkor nem jelentik a 8. cikk sérelmét, ha azok megfelelnek a második bekezdésben foglalt feltételeknek (*Hatton ügy 98. pont*). Az ilyen hatósági döntések megfelelő jogalappal kell, hogy rendelkezzenek, valamint törvényes célt kell, hogy kövessenek, mint például az ország gazdasági jólétének vagy mások jogainak védelme. Az ilyen hatósági döntéseknek továbbá arányban kell állniuk az elérni kívánt céllal. Az államnak mérlegelnie kell a felmerülő érdekeket. Általában egyéni érdek feszül közérdeknek, amit az államnak egyensúlyban kell tartania. Az államnak e tevékenységében széles mérlegelési lehetőség áll a rendelkezésére, mivel az adott hatóság van a legjobb helyzetben arra, hogy eldöntse mi a legjobb lépés az érdekek kiegyenlítésére (*López Ostra ügy 51. pont, Öçkan ügy 43. pont, Powell ügy 44. pont, Giacomelli ügy 80. pont, Hatton ügy 97-100. pontok*). A 8. cikk esetében az érdekek ütközésének másik oldala, amikor az egyén 8. cikkének védelme környezet védelmének közérdekével ütközik. Ahogyan a bíróság erre rávilágított, a környezet védelme adott esetben számíthat olyan törvényes célnak, amely igazolja a 8. cikk sérelmét (*Chapman ügy 82. pont*).²⁴⁷

A 8. cikk tehát nem védi automatikusan az egyént a környezeti károkozástól. A 8. cikk csak akkor sérül, ha a környezeti kár közvetlenül és súlyosan befolyásolja a magán és családi életet, amely kategóriába az otthon is beletartozik. Ennek a megállapításához szükséges az okozati összefüggés megléte, valamint a kárnak át kell lépnie egy adott súlyossági fokot (*küszöb szabály*). A hatóságoknak továbbá pozitív kötelességük meghozni a megfelelő intézkedéseket, és biztosítani, hogy nem csak a köz- de a magán szféra is implementálja ezeket. Érdekek ütközése esetén az államnak széles mérlegelési lehetősége van, hogy biztosítsa az egyéni és a közérdek

²⁴⁶ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 49-51. o.

²⁴⁷ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 54-59. o.

tisztességes egyensúlyát. Nem csak más jogok biztosítása, vagy gazdasági jólét, de a környezetvédelem is lehet adott esetben törvényes érdek a 8. cikkkel szemben.

3.4. Tulajdonhoz való jog

Az EJEE Első Kiegészítő Jegyzőkönyvének 1. cikke alapján: „Minden természetes vagy jogi személynek joga van javai tiszteletben tartásához. Senkit sem lehet tulajdonától megfosztani, kivéve, ha ez közérdekből és a törvényben meghatározott feltételek, valamint a nemzetközi jog általános elvei szerint történik. Az előző bekezdésben foglaltak nem korlátozzák az államok jogát olyan törvények alkalmazásában, melyeket szükségesnek ítélnék ahhoz, hogy a javaknak a köz érdekében történő használatát szabályozhassák, illetőleg az adók, más közterhek vagy bírságok megfizetését biztosítsák.”²⁴⁸

Az EJEB ítélkezési gyakorlatából a tulajdon védelme és az egészséges környezethez való jog kapcsolatára nézve a következő jogesetek a legrelevánsabbak:

- *Fredin kontra Svédország No. 1. (ítélet: 1991. február 18., ügyszám: 12033/86):* A kérelmező azt sérelmezte, hogy az állami hatóság a természet védelme érdekében visszavonta a földjén elhelyezkedő kavicsbányának az engedélyét. A bíróság megállapította, hogy az engedély visszavonása bár beavatkozást jelentett a kérelmező tulajdonhoz való jogába, az mégsem sértette az Egyezmény Első Kiegészítő Jegyzőkönyvének 1. cikkét. Az engedély visszavonása ugyanis arányos volt az elérni kívánt törvényes céllal, a környezet védelmével (*mint közérdek*), és ezért nem sértette a kérelmező tulajdonhoz való jogát.
- *Pine Valley Developments Ltd és mások kontra Írország (1991. november 29., ügyszám: 12742/87)*
- *Iatridis kontra Görögország (ítélet: 1999. március 25., ügyszám: 31107/96)*
- *Chapman kontra Egyesült Királyság (ítélet: 2001. január 18., ügyszám: 27238/95)*
- *Papastavrou és mások kontra Görögország (ítélet: 2003. április 10., ügyszám: 46372/99)*
- *Taşkin és mások kontra Törökország (ítélet: 2004. november 10., ügyszám: 46117/99)*

²⁴⁸ EJEE Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk.

- *Kapsalis és Nima-Kapsali kontra Görögország* (döntés: 2004. szeptember 23., ügyszám: 20937/03)
- *Kopecky kontra Szlovákia* (ítélet: 2004. szeptember 28., ügyszám: 44912/98)
- *Öneryildiz kontra Törökország* (ítélet: 2004. november 30., ügyszám: 48939/99)
- *N.A. és mások kontra Törökország* (ítélet: 2005. október 11., ügyszám: 37451/97)
- *Hamer kontra Belgium* (ítélet: 2007. november 27., ügyszám: 21861/03)
- *Budayeva és mások kontra Oroszország* (ítélet: 2008. március 20., ügyszámok: 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 és 15343/02)
- *Depalle kontra Franciaország* (ítélet: 2010. március 29., ügyszám: 34044/02)
- *Brosset-Triboulet és mások kontra Franciaország* (ítélet: 2010. március 29., ügyszám: 34078/02)

A tulajdonhoz való jog alapján az egyének jogosultak a tulajdonuk békés élvezetére, és védelemben részesülnek a tulajdonuktól való jogtalan megfosztástól. Főszabály szerint az Egyezmény Első Kiegészítő Jegyzőkönyvének 1. cikke nem garantálja a tulajdon egészséges környezetben való élvezetét. Bizonyos környezeti károkozások ugyanakkor súlyosan csökkenthetik a tulajdon értékét, ami lehetetlenné teszi az eladást. Ez olyan súlyos arányokat is ölthet, ami már részleges elsajátításhoz, vagy a tulajdon használatának korlátozása miatt *de facto* elsajátításhoz vezet (*Taşkin ügy*, „a jog” rész). A tulajdon békés használatát az államnak adott esetben tevőlegesen is elő kell mozdítania és megfelelő környezeti standardokat kell biztosítania. Különösen olyan esetekben áll fenn az államnak ez a pozitív kötelezettsége, ahol az egyén ezt jogosan várja el a hatóságoktól, a tulajdonhoz való jogának hatékony gyakorlása érdekében. A *Taşkin ügy* esetében például fennállt ez a pozitív kötelezettség, mivel az ipari és várostervezés állami hatáskörben van, ezért az államnak hatáskörén belül mindent meg kellett volna tennie a magántulajdoni érdekek védelme érdekében. A *Budayeva ügyben* ugyanakkor a bíróság kimondta, hogy a természeti katasztrófák következtében károsodott tulajdonnal kapcsolatban nem szükségszerűen áll fenn az állam tulajdon védelmi pozitív kötelezettsége, mivel a természeti katasztrófák az emberi irányításon kívül állnak. Természeti katasztrófák esetében ugyanis az állam elsősorú kötelessége az emberi élet védelme (*Budayeva ügy* 175. pont). Az állam pozitív kötelezettsége persze bizonyos mértékben természeti katasztrófák esetében is fennáll, ez azonban nem mindig szükségszerű (*élet védelme elsőbbséget élvez*); valamint

az államot nem lehet kötelezni a teljes piaci érték megtérítésére, amennyiben a tulajdon természeti katasztrófa következtében károsodott (*Budayeva ügy 1182. pont*).

Másik irányból megközelítve az állami hatóságok korlátozhatják a tulajdon élvezetének jogát közérdek miatt (*Pine Valley ügy 57. pont*). A környezet védelme, amely egyre fontosabb szerepet tölt be, ilyen közérdek lehet (*Fredin ügy 41. pont*). A tulajdonhoz való jog tehát nem egy abszolút jog. A korlátozás lehetséges, annak azonban – csak úgy, mint a 8. cikk esetében – törvényesnek és arányosnak kell lenni az elérni kívánt céllal (*Chapman ügy 120. pont*). Az állam kötelessége a megfelelő, fair egyensúly megteremtése a közérdek és az egyéni érdekek között (*Brosset-Triboulet ügy 80. pont*). Az államnak széles mérlegelési jogköre van a végrehajtásban, valamint annak eldöntésében, hogy a végrehajtás következményeit igazolja-e a közérdek (*Fredin ügy 51. pont, Depalle ügy 83. pont*). A bíróság többször kifejtette, hogy a környezetvédelem, mint közérdek egyre fontosabb szerepet tölt be, és az érdekek ütközésénél a gazdasági érdekeknek vagy más emberi jogoknak (*mint például a tulajdonhoz való jog*) nincs automatikus elsőbbségük a környezetvédelemmel szemben (*Hammer ügy 79-80. pont*). Adott esetben még a tulajdonhoz való jog súlyos megsértését is igazolhatja a környezetvédelmi érdek (*Depalle ügy és Brosset-Triboulet ügy*).²⁴⁹

Az Egyezmény Első Kiegészítő Jegyzőkönyvének 1. cikke tehát nem biztosítja a tulajdonhoz való jog egészséges környezetben való gyakorlását. Környezeti károkozás ugyanakkor veszélyeztetheti ezt a jogot. Az államnak ezért biztosítania kell a minimum környezeti standardokat annak érdekében, hogy a tulajdon környezeti károkozás miatt ne veszítsen olyan mértékben az értékéből, hogy az a kisajátítás kategóriájába essen. Mindazonáltal a tulajdonhoz való jogot akár nagymértékben is lehet korlátozni a környezetvédelem érdekében. Ez esetben azonban a jogkorlátozásnak meg kell felelnie a szükségesség – arányosság tetszetnek, és az államnak minden esetben biztosítani kell az érdekek fair egyensúlyát.

²⁴⁹ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 62-63.; 71-73. o.

3.5. Környezeti eljárási jogok

3.5.1. Információhoz való jog

Az EJEE 10. cikke alapján: „(1) Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokon tekintet nélkül és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhasson. Ez a cikk nem akadályozza, hogy az államok a rádió, televízió vagy mozgókép vállalatok működését engedélyezéshez kössék. (2) E kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járó szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott, olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.”²⁵⁰

A véleménynyilvánítás szabadsága a demokrácia sarokköve, melynek köszönhetően lehetséges a gondolatok és információ szabad cseréje, amely lehetővé teszi egy megalapozott döntés meghozatalát.

Az EJEB ítélkezési gyakorlatából a környezeti információhoz való joggal kapcsolatban a következő jogesetek a legrelevánsabbak:

- *Observer és Guardian kontra Egyesült Királyság*: (ítélet: 1991. november 26., ügyszám: 13585/88)
- *Guerra és mások kontra Olaszország* (ítélet: 1998. február 19, ügyszám: 14967/89)
- *McGinley és Egan v Egyesült Királyság* (ítélet: 1998. június 9., ügyszámok: 21825/93, 23414/94): A brit kormányzat nukleáris kísérleteket hajtott végre a Csendes óceán területén, ahol a kérelmezők katonai szolgálatot teljesítettek. A kérelmezők azt állították, hogy a hatóságok nem hozták nyilvánosságra a kísérletekkel kapcsolatos dokumentumokat, így nem lettek informálva a kísérleteknek egészségükre gyakorolt hatásáról. A bíróság megállapította a 8.

²⁵⁰ EJEE 10. cikk: véleménynyilvánítás szabadsága.

cikk alkalmazhatóságát, mivel az olyan információkhoz való hozzáféréssel kapcsolatos kérdés, amely információk eloszlathatták volna a kérelmezők félelmeit, vagy lehetővé tették volna számukra azon veszély megítélését, amelynek ki voltak téve, szorosan kapcsolódik a magán- és családi élet védelméhez. A 8. cikk alapján az állam pozitív kötelezettsége, hogy az egészséget potenciálisan károsítható veszélyes tevékenységek kifejtése esetén, hatékony és mindenki számára hozzáférhető eljárás keretében kell biztosítaniuk, hogy az egyének minden releváns és szükséges információhoz hozzájuthassanak. A bíróság nem mondta ki a 8. cikk sérelmét, mivel létezett egy állam által biztosított eljárás az adott dokumentumok kikérésére, a kérelmezők csupán nem tették meg a szükséges lépéseket. Így az állam eleget tett a 8. cikk alapján rá háruló pozitív kötelezettségeknek.

- *Verein gegen Tierfabrikern kontra Svájc (ítélet: 2001. június 28., ügyszám: 24699/94)*
- *Vides Aizsardzibas Klubs kontra Lettország (ítélet: 2004. május 27., ügyszám: 57829/00)*
- *Taşkin és mások kontra Törökország (ítélet: 2004. november 10., ügyszám: 46117/99)*
- *Öneryildiz kontra Törökország (ítélet: 2004. november 30., ügyszám: 48939/99)*
- *Steel és Morris kontra Egyesült Királyság (ítélet: 2005. február 15., ügyszám: 68416/01)*
- *Roche kontra Egyesült Királyság (ítélet: 2005. október 19., ügyszám: 32555/96)*
- *Giacomelli kontra Olaszország (ítélet: 2006. november 2., ügyszám: 59909/00)*
- *Lemke kontra Törökország (ítélet: 2007. június 5., ügyszám: 17381/02)*
- *Budayeva és mások kontra Oroszország (ítélet: 2008. március 20., ügyszámok: 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 és 15343/02)*
- *Tătar kontra Románia (ítélet: 2009. január 27., ügyszám: 67021/01)*
- *Brândușe kontra Románia (ítélet: 2009. április 7., ügyszám: 6586/03)*
- *Verein gegen Tierfabrikern kontra Svájc Nr. 2 (ítélet: 2009. június 30., ügyszám: 32772/02)*

Az előzőekben már tárgyalt élethez való jognak, valamint a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jognak vannak környezeti eljárásjogi vonatkozásai is. Mind a 2. cikk, mind a 8. cikk pozitív kötelezettséget ró az államokra, hogy

meghatározott körülmények között, környezettel kapcsolatos kérdésekben biztosítsák az információhoz való hozzáférést (*Öneryildiz ügy 90. pont, Guerra ügy 60. pont*). Az egyének számára információ biztosítása elengedhetetlen, mert csak az információ tudja eloszlatni a félelmeket és lehetővé tenni, hogy az egyén felmérje azt a környezeti veszélyt, amelynek ki van téve.²⁵¹ Ez a kötelezettség általában kiegészül az információ kifejezett biztosításával azon egyének irányába, akik élete a 2. cikk alapján, valamint család- és magán élete, illetve otthona a 8. cikk alapján veszélyeztetve van. Az információ biztosítása különösen azon veszélyes tevékenységekre érvényes, amelyek állami felelősség alá esnek (*Öneryildiz ügy 90. pont*). Az állam köteles megfelelő információt biztosítani minden életet fenyegető veszélyről, a természeti katasztrófákat is beleértve (*Budayeva ügy 131. pont*). Az államnak továbbá, amikor olyan veszélyes tevékenységet folytat, amelyről tudja, hogy káros egészségügyi kockázatokkal jár, hatékony és hozzáférhető eljárást kell biztosítani az egyéneknek, hogy hozzáférjenek a releváns információhoz (*McGinley ügy 97., 101. pontok*). Amennyiben az állam e tevékenysége körében környezeti hatásvizsgálatot is végzett, akkor azt hozzáférhetővé kell tenni a nyilvánosság számára (*Brândușe ügy 63. pont*).²⁵²

EJEE 10. cikkben deklarált véleménynyilvánítás szabadsága magában foglalja az információhoz való jogot: az információ megszerzéséhez valamint továbbításához való jogokat. Különösen a környezeti kérdésekben a bíróság kiemelte, hogy meghatározó közérdek kapcsolódik ahhoz, hogy egyének és kollektívák („groups”) részt vegyenek a nyilvános vitákban, ami többek között információ és gondolatok terjesztésével érhető el az általános közérdekkel kapcsolatos kérésekben (*Steel és Morris ügy 89. pont, Vides Aizsardžibas Klubs ügy 40. pont*). Ennek ellenére, az információ megszerzéséhez való jog nem értelmezendő úgy, hogy a hatóságok általános értelemben hivatalból kötelezve lennének a környezeti információ gyűjtésére, feldolgozására és terjesztésére (*Guerra ügy 51. pont*).²⁵³

A véleménynyilvánítás szabadsága, és így az információ fogadása és továbbadása nem abszolút jogok, azok a törvény által és jogos érdeket követve korlátozhatóak. Az információ megismerésének és közlésének hatóság általi korlátozásának azonban

²⁵¹ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 83. o.

²⁵² *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 81-85. o.

²⁵³ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 78-80. o.

arányban kell állnia az elérni kívánt törvényes céllal. Az államnak biztosítania kell továbbá a megfelelő egyensúlyt az egyéni érdek és a közösség egészségének érdeke között (*Vides Aizsardzibas Klubs ügy 40. pont*). A véleménynyilvánítás korlátozásának minden esetben ki kell állnia a demokratikus mérce szükségszerűségi tesztjét.²⁵⁴ A véleménynyilvánítás korlátozásának feltételei tehát a következők: a korlátozás jog által előírt, az jogos cél által vezérelt, valamint szükséges egy demokratikus társadalomban (*Verein gegen Tierfabriken ügy 48-49. pontok*). A korlátozást előíró normának megfelelően precíznek, és hozzáférhetőnek, valamint előreláthatónak kell lennie (*Verein gegen Tierfabriken ügy 55-57. pontok*). A demokratikus államban a szükségszerű kitétel, nyomós társadalmi igényt jelent (*Verein gegen Tierfabriken ügy 67. pont*).²⁵⁵

A bíróság több ítéletében is kifejezésre juttatta a civil szervezetek nélkülözhetetlen szerepét egy demokratikus államban. A nem-kormányzati szervezetek (NGO-k) ugyanis egy kifejezett területre specializálódnak, és egy érzékeny jelzőrendszerként szolgálnak a környezeti visszaélések tekintetében. A bíróság értelmezéséből kivehető, hogy az információhoz való jog nincs lekorlátozva az egyénekre, ugyanis a bíróság gyakorlata az, hogy egy demokratikus társadalomban mindenki fel kell, hogy tudja hívni a nyilvánosság figyelmét a jogtalan helyzetekre (*Verein gegen Tierfabriken ügy*).

Az Egyezmény tehát három csatornán keresztül védi az információhoz való jogot. Egyrészt a 2. cikk és a 8. cikk értelmében az államnak biztosítania kell meghatározott környezeti információhoz való hozzáférést. Másrészt azoknak az egyéneknek, akik élete (2. cikk) valamint magán- és családi élete vagy otthona (8. cikk) veszélyeztetve van, környezeti információt kell biztosítani. A 2. cikk értelmében pedig az államnak veszélyes tevékenysége esetén, megfelelő eljárás keretében biztosítania kell az egyéneknek az információhoz való hozzáférést. Ha az állam veszélyes tevékenységéről környezeti hatásvizsgálat is készült, akkor azt a nyilvánosság számára hozzáférhetővé kell tenni. A harmadik csatorna pedig az Egyezmény 10. cikke, amely védi az információ megszerzéséhez valamint továbbításához való jogokat. Ez utóbbi esetben a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozható közérdekre való tekintettel, az érdekek fair kiegyenlítését figyelembe véve akkor, ha

²⁵⁴ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 62-63.; 77-78. o.

²⁵⁵ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 62-63.; 77-78. o.

a korlátozás jog által előírt, az jogos cél által vezérelt, valamint szükséges egy demokratikus társadalomban.

3.5.2. Döntéshozatalban való részvétel

Az EJEB ítélkezési gyakorlatában, a döntéshozatalban való részvétel az egyik leggyengébben védett szelvényjoga az egészséges környezethez való jognak. Annak ellenére igaz ez, hogy az egészséges környezethez való jog kifejezés a döntéshozatalban való részvételhez kötődve kerül említésre a *Tătar ügyben* (*Tătar ügy 112. pont*).

A döntéshozatalban való részvétel tekintetében releváns jogesetek a következők:

- *McMichael kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 1995. február 24., ügyszám: 16424/90)
- *McGinley és Egan v Egyesült Királyság* (ítélet: 1998. június 9., ügyszámok: 21825/93, 23414/94)
- *Chapman kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 2001. január 18, ügyszám: 27238/95)
- *Hatton és mások kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 2003. július 8., ügyszám: 36022/97)
- *Taşkin és mások kontra Törökország* (ítélet: 2004. november 10., ügyszám: 46117/99)
- *Giacomelli kontra Olaszország* (ítélet: 2006. november 2., ügyszám: 59909/00)
- *Lemke kontra Törökország* (ítélet: 2007. június 5., ügyszám: 17381/02)
- *Tătar kontra Románia* (ítélet: 2009. január 27., ügyszám: 67021/01)
- *Brândușe kontra Románia* (ítélet: 2009. április 7., ügyszám: 6586/03)
- *Dubetska és mások kontra Ukrajna* (ítélet: 2011. február 10., ügyszám: 30499/03)
- *Grimkovskaya kontra Ukrajna* (ítélet: 2011. július 21., ügyszám: 38182/03)

A bíróság kimondta, hogy az érintett egyének érdekét figyelembe kell venni a környezetet érintő döntések esetén, és a nyilvánosságnak tudnia kell képviseltetnie magát a hatóságok előtt (*Hatton ügy 99., 128. pontok; Chapman ügy 92. pont*). Ahol a hatóságoknak komplex környezeti és gazdasági kérdésekről kell döntést hoznia, ott a döntéshozatal alatt megfelelő kutatást kell végezni és tanulmányokat kell készíteni, annak érdekében, hogy előre meg lehessen állapítani a lehetséges környezeti hatásokat, valamint, hogy az ütköző érdekeket ki lehessen egyenlíteni (*Hatton ügy 128. pont; Taşkin ügy 119.o.*). Ez azonban nem jelenti az, hogy egy döntés csak akkor

hozható meg, ha minden részkérdésről elegendő információ áll a rendelkezésre (*Hatton ügy 128. pont; Giacomelli ügy 82. pont*). A döntéshozatal során keletkezett kutatások és tanulmányok anyagához továbbá hozzáférést kell biztosítani a nyilvánosság számára (*Taşkin ügy 119.o.*).

A *Hatton ügyben* a 8. cikkel kapcsolatban a bíróság kifejtette, hogy a döntéshozatal alatt az állam kötelessége biztosítani, hogy a különböző érdekek megfelelő súllyal számításba legyenek véve. Szintén a 8. cikk megsértését jelenti a döntéshozatalban való részvétel vonatkozásában, ha az érintett egyén nem tudja megtámadni a döntést bíróság vagy egyéb független szerv előtt, amikor meggyőződése, hogy az érdekei nem lettek megfelelően számításba véve.²⁵⁶

Az Egyezmény tehát a 8. cikk alkalmazásával védi az egyének azon jogát, hogy környezetet befolyásoló kérdések esetében a döntéshozatal alatt keletkezett tanulmányokhoz, környezeti hatásvizsgálat során készült anyagokhoz hozzáférhessenek. Szintén a 8. cikk alapján az államnak biztosítania kell, hogy az egyének hatékony módon megtámadhassák a hatósági döntést (*Dubetska ügy 143-144. pontok*). Annak ellenére tehát, hogy a 8. cikk nem tartalmaz kifejezett eljárási garanciákat, a döntéshozatali eljárásnak biztosítania kell a döntéssel érintettek érdekeinek kellő súllyal történő figyelembevételét (*Tătar ügy 88. pont, Taşkin ügy 118. pont*). A bíróság a *Tătar ügyben* kimondta, hogy a hatóságoknak kötelességük előzetesen kielégítően megvizsgálni a tevékenységük lehetséges kockázatait és megfelelő intézkedéseket kell tenniük annak érdekében, hogy megvédjék a magán és családi életet, vagy általánosságban szólva az egészséges és védett környezet élvezetéhez való jogot (*Tătar ügy, 112.pont*).

3.5.3. Igazságszolgáltatáshoz való jog

Az EJEB ítélkezési gyakorlatában az igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréssel kapcsolatban a következő jogesetek a legrelevánsabbak:

- *Golder kontra Egyesült Királyság (ítélet: 1975. február 21., ügyszám: 4451/70)*
- *Klass és mások kontra Németország (ítélet: 1978. szeptember 6., ügyszám: 5029/71)*

²⁵⁶ A *Hatton ügyben* lefektetett környezeti eljárási elvek szó szerint ismétlődnek a következő ügyekben: *Giacomelli ügy 82-84. pontok; Lemke ügy 41. pont; Tătar ügy 88., 101., 113. pontok; Taşkin ügy 118-119. pontok; McMichael ügy 89. pont; Brândușe ügy 62-63. pontok; Dubetska ügy 66-69. pontok; Grimkovskaya ügy 66-69. pontok.*

- *Silver és mások kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 1983. március 25., ügyszámok: 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75, 7136/75)
- *Leander kontra Svédország* (ítélet: 1987. március 26., ügyszám: 9248/81)
- *Fredin kontra Svédország No. 1.* (ítélet: 1991. február 18., ügyszám: 12033/86)
- *Ortenberg kontra Ausztria* (ítélet: 1994. november 25., ügyszám: 12884/87)
- *Hornsby kontra Görögország* (1997. március 19., ügyszám: 18357/91)
- *Balmer-Schafroth és mások v Svájc* (ítélet: 1997. augusztus 26., ügyszám: 22110/93):
A kérelmezők egy atomerőmű közelében laktak, és sérelmezték, hogy a hatóság ennek az erőműnek a működési engedélyét meghosszabbította. Azt állították, hogy az erőmű működési engedélyének a meghosszabbítása fenyegeti az élethez, a testi épséghez, és a tulajdon védelméhez fűződő jogukat, mivel az atomerőmű nem felel meg a nemzeti biztonsági előírásoknak. Az illetékes szervhez a kérelmezők panasszal is fordultak, amely megalapozatlanságra hivatkozva elutasította azt. Az EJEB előtt a kérelmezők azt kifogásolták, hogy nem élhetnek jogorvoslással, a működési engedélyt meghosszabbító határozat ellen. A bíróság megállapította, hogy nem történt jogsértés mivel a svájci hatóság határozata, és a kérelmezők által érvényesíteni kívánt jog közötti összefüggés túl távoli volt.
- *Athanassoglou és mások kontra Svájc* (ítélet: 2000. április 6., ügyszám: 27644/95)
- *Keenan kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 2001. április 3., ügyszám: 27229/95)
- *Kyrtatos kontra Görögország* (ítélet: 2003. május 22., ügyszám: 41666/98)
- *Hatton és mások kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 2003. július 8., ügyszám: 36022/97)
- *Gorraiz Lizarraga és mások kontra Spanyolország* (ítélet: 2004. április 27., ügyszám: 62543/00)
- *Taşkin és mások kontra Törökország* (ítélet: 2004. november 10., ügyszám: 46117/99)
- *Öneryildiz kontra Törökország* (ítélet: 2004. november 30., ügyszám: 48939/99)
- *Öçkan és mások kontra Törökország* (ítélet: 2006. március 28., ügyszám: 46771/99)
- *Giacomelli kontra Olaszország* (ítélet: 2006. november 2., ügyszám: 59909/00)
- *Lemke kontra Törökország* (ítélet: 2007. június 5., ügyszám: 17381/02)
- *Budayeva és mások kontra Oroszország* (ítélet: 2008. március 20., ügyszámok: 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 és 15343/02)

- *Mangouras kontra Spanyolország (ítélet: 2010. szeptember 28., ügyszám: 12050/04)*
- *Grimkovskaya kontra Ukrajna (ítélet: 2011. július 21., ügyszám: 38182/03)*

Az igazságszolgáltatáshoz való jog védelmének érdekében egyrészt a tisztességes eljáráshoz való jogot biztosító 6. cikk, másrészt a hatékony jogorvoslatot biztosító 13. cikk alkalmazható. A bíróság továbbá levezette az igazságszolgáltatáshoz való jogot a már említett élethez-, magán és családi élet tiszteletben tartásához-, és a tulajdonhoz való jogokból, amelyek természetesen környezettel kapcsolatos esetekben is alkalmazhatóak.²⁵⁷

Az EJEE 6. cikkének (1) bekezdése alapján: „Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően. Az ítéletet nyilvánosan kell kihirdetni, a tárgyalóterembe történő belépést azonban meg lehet tiltani a sajtónak és a közönségnek a tárgyalás teljes időtartamára vagy egy részére annyiban, amennyiben egy demokratikus társadalomban ez az erkölcsök, a közrend, illetőleg a nemzetbiztonság érdekében szükséges, ha e korlátozás kiskorúak érdekei vagy az eljárásban részt vevő felek magánéletének védelme szempontjából szükséges, illetőleg annyiban, amennyiben ezt a bíróság feltétlenül szükségesnek tartja, mert úgy ítéli meg, hogy az adott ügyben olyan különleges körülmények állnak fenn, melyek folytán a nyilvánosság az igazságszolgáltatás érdekeit veszélyeztetné.”²⁵⁸

A 6. cikk által biztosított tisztességes tárgyaláshoz való jog a kérelmekben leggyakrabban hivatkozott cikk. Nem véletlen ez, hiszen a 6. cikk a jogbiztonság és így a jogállamiság egyik alappillére. A környezetvédelmi ügyek tekintetében az idézett első bekezdés jön szóba, amely alkalmazási területe alapvetően mind a polgári, mind a büntető ügyekre kiterjed,²⁵⁹ míg a 6. cikk második és harmadik bekezdése csak büntető ügyek esetében alkalmazható. Ahhoz, hogy egy ügy polgári besorolást kapjon, és így alkalmazható legyen rá a 6. cikk első bekezdése, a

²⁵⁷ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 94-95. o.

²⁵⁸ EJEE 6. cikk (1) bekezdés: tisztességes tárgyaláshoz való jog.

²⁵⁹ A büntető ügyek és a polgári ügyek besorolása a bíróság joggyakorlatában az ún. *Engel kritériumok* alapján történik. Az Engel kritériumokat használva a bíróság figyelembe veszi a nemzeti jogot, a kérdéses eljárás természetét, valamint a büntetés természetét és súlyosságát.

következő kritériumoknak kell megfelelnie: A nemzeti jog által elismert polgári jog vagy kötelezettség a vita tárgya; ezen joggal vagy kötelezettséggel kapcsolatban alakult ki a vita („dispute”); valamint az eljárás kimenetele ezt a polgári jogot közvetlenül befolyásolja. Ha ez a három feltétel teljesül, akkor polgári jogi ügyről van szó, és elméletileg alkalmazható rá a 6. cikk első bekezdése, amely a következő elemeket foglalja magában:

- *Bírósághoz fordulás joga*: a bírósághoz fordulás jogi (és fizikai) korlátoktól mentes, döntés megtámadásához való jog, jogsegély.
- *Tisztességes tárgyaláshoz való jog*: kontradiktórius eljárás, lehetőség minden bizonyíték bemutatására és igény ismertetésére, valamint lehetőség minden terhelő bizonyíték megismerésére és azokra való reagálásra.
- *Bizonyítékok elfogadhatósága*: A nemzeti bíróságok feladata jogszerűen és fair módon meghatározni, hogy egy bizonyíték mikor elfogadható, és e szerint eljárni.
- *Kiváltság önvád ellen /"hallgatáshoz való jog"*: A vádlottból kényszerrel vagy akarata ellenére szerzett bizonyíték nem vehető figyelembe (nem abszolút jog, kivételt képeznek azok a bizonyítékok, amelyek a vádlott akaratától függetlenek, mint például az engedéllyel szerzett dokumentumok, vizelet, vérvétel, DNS teszt... stb.).
- *Fegyveregyenlőség*: Minden fél megfelelő lehetőséget kell, hogy kapjon ügyének prezentálására olyan körülmények között, melyek nem helyezik rosszabb helyzetbe a másik félhez képest. Minden félnek lehetőséget kell biztosítani arra, hogy reagáljon a másik fél által előterjesztett bizonyítéokra.
- *Nyilvános tárgyaláshoz és ítélethez való jog*: Szóbeli tárgyaláshoz való jog legalább egyszer egy fokon (kivételes körülmények esetén mellőzhető szabály). E jogról le lehet mondani, ha a nyilvános tárgyaláshoz nem fűződik közérdek.
- *Ésszerű időn belül tartott tárgyaláshoz való jog*: Nincs egy egzakt módon meghatározott időtartam. Azt az eljárás összes körülményeinek figyelembevételével kell megállapítani. Polgári ügyek esetében az idő az eljárás kezdetétől, míg büntető ügyek esetében a vádtól fut. (Vád: hivatalos értesítés átadása az illetékes hatóságtól a vádlottnak, mely tartalmazza a vádat.)
- *Jog által felállított független és pártatlan bírósághoz való jog*: A bíróság („tribunal”) alatt olyan intézményt ért az EJEB, amely képes jogerős ítéletek meghozatalára

és jogi szabályozás által lett felállítva. Függetlenségi teszt alapján a szempontok a következők: bírósági tagok kijelölésének menete, hivatali idő, külső befolyás/nyomás elleni garancia rendszer léte, nem csak a felektől, de a végreható hatalomtól is független, a befolyásolhatóságnak még a látszata sem merül fel. Pártatlanság két eleme: a bíróságnak és a tagjainak mentesnek kell lenni mindenféle előítéllettől és objektív szemléletet kell képviselniük.

Az igazságszolgáltatáshoz való joggal kapcsolatban a 6. cikk első bekezdéséből a bírósághoz fordulás joga a releváns. Ahhoz, hogy a 6. cikk (1) bekezdése polgári ügyek esetében felhívható legyen, egy polgári jognak vagy kötelezettségnek kell, hogy a vita tárgya legyen. A vitának valósnak és komolynak kell lennie, valamint az eljárás kimenetele közvetlenül kell, hogy befolyásolja e jogot, vagy kötelezettséget. A bíróság kimondta, hogy ha a nemzeti jog tartalmaz ilyen rendelkezést, akkor az egészséges környezethez való jog polgári jognak számít, amely esetében felhívható a 6. cikk (1) bekezdése (*Balmer-Schafroth ügy 33. cikk*). Ha a kérelmező egy alkotmányos jogra alapítja a kérelmét, az az adott esetben felhívhatja a bírósághoz fordulás jogát (*Öçkan ügy 52. pont; Taşkin ügy 130-134. pontok*). A 6. cikk azonban nem alkalmazható akkor, ha a kérelmező pusztán közigazgatási normán alapuló eljárási jogra alapítja a kérelmét, amely nincs kapcsolatban semmilyen polgári joggal (*Ünver ügy „jog” rész*).

A tisztességes eljárás és a bírósághoz fordulás joga a bírósági döntések végrehajtását is magában foglalja. A *Taşkin ügyben* például a bíróság azért állapította meg a 6. cikk (1) bekezdésének a megsértését, mert a török hatóságok nem tartották be ésszerű időn belül a közigazgatósági bíróság ítéletét (*Taşkin ügy 135., 138. pontok*).²⁶⁰

A bírósághoz fordulás joga csak akkor alkalmazható, ha kellően közvetlen a kapcsolat a kérdéses környezeti probléma és a felhívott polgári jog között. A távoli kapcsolat nem elegendő a 6. cikk felhívásához. A 6. cikk súlyos, specifikus és fenyegető környezeti kockázat esetén hívható fel akkor, ha a veszély eléri a valószínűségnek azt a fokát, amely az eljárás kimenetelét a szóban forgó polgári jogra közvetlenül meghatározóvá teszi (*Balmer-Schafroth ügy 40. pont, Taşkin ügy 130. pont*).

A környezetvédő civil szervezetek, amelyek a nemzeti jog alapján *locus standival* rendelkeznek, annak érdekében, hogy megvédjék tagjaik érdekeit, adott esetben

²⁶⁰ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 94-97. o.

felhívhatják a bírósághoz fordulás jogát. Ez akkor lehetséges, ha tagjaik gazdasági érdekeit szeretnék megvédeni (*Gorraiz Lizarraga ügy 46-47. pontok*). Ha azonban „csak” szélesebb közérdek védelmében fordulnának a bírósághoz, akkor általában nem alkalmazható a 6. cikk. Akkor lehetne mégis a 6. cikket alkalmazni, ha egy konkrét polgári jog sérelme a kérdés, ami egyébként kapcsolatban áll a környezetvédelemmel, mint közérdekkel.²⁶¹

Ahogy a döntéshozatalhoz való jog esetében kiemelésre került, a hatóságoknak komplex környezeti kérdésekről való döntések során biztosítaniuk kell, hogy a döntéshozatal alatt a 2. és 8. cikkben foglalt érdekek megfelelő súllyal mérlegelésre kerüljenek. Ahogy az egyének az állítják, hogy az érdekeiket nem vették figyelembe az adott döntésnél, bírósághoz fordulhatnak. A 2. és 8. cikkek alapján védett döntéshozatalban való részvétel jogának megsértése esetén is fennáll a bírósághoz fordulás joga. A bíróság a 6. cikk felhívásához nem tűzi feltételül, hogy az adott döntés meghatározó legyen a kérelmező jogaira nézve, vagy, hogy fennálljon súlyos veszély esélye (*Öçkan ügy 39. pont; Tâtar ügy 88., 109. pont*). Fontosnak tartom még megemlíteni, hogy a bíróság kifejezetten hivatkozott az Aarhusi Egyezményre, annak megállapításához, hogy az adott állam megfelelő panaszeljárást biztosított e (*Grimkovskaya ügy 69-72. pontok*).

A bírósághoz fordulás joga mellett, az Egyezmény a 13. cikkben garantálja minden egyén számára, aki azt állítja, hogy az Egyezményben foglalt jogait és szabadságait megsértették, a hatékony jogorvoslathoz való jogot (*Leander ügy 77. cikk*). Az EJEJ 13. cikke kimondja, hogy: „Bárkinek, akinek a jelen Egyezményben meghatározott jogait és szabadságait megsértették, joga van ahhoz, hogy a hazai hatóság előtt a jogsérelem hatékony orvoslását kérje az esetben is, ha e jogokat hivatalos minőségben eljáró személyek sértették meg.”²⁶² Azon kérelmezők tehát, akiknek az élethez való joga, a magán- és családi élet vagy otthon tiszteletben tartásához való joga, vagy a tulajdonjoga sérült környezetet érintő ügyek során, azok a 13. cikk alapján jogosultak jogorvoslathoz való jogra. Az idézett 13. cikk nem határozza meg a jogorvoslat formáját, így az államnak széles mérlegelési jogköre van e kötelezettségét illetően. A szóban forgó jog természete persze kihat az állam által biztosítandó jogorvoslat

²⁶¹ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 99-100. o.

²⁶² EJEJ 13. cikk: hatékony jogorvoslathoz való jog.

típusára. Ahol például a 2. cikkben foglalt jog megsértése a tárgy, ott az államnak vagyoni és nem vagyoni kárra vonatkozó kompenzációra vonatkozó eljárást is biztosítani kell. Azonban sem a 13. cikk, sem az Egyezmény más cikke nem biztosít jogot a jogsértő felelősségre vonására (*Öneryildiz 147. cikk*).²⁶³

A környezetvédelmi vonatkozások továbbá az 5. cikkel kapcsolatban is felmerülhetnek. Az 5. cikk (*szabadsághoz és a biztonsághoz való jog*) a fogva tartás és a letartóztatás szabályait fekteti le.²⁶⁴ A bíróság kimondta, hogy súlyos környezeti bűntettek esetén erős a jogos közérdek a felelősek elleni vádemelésre nézve. A bíróság a *Mangouras ügyben* rámutat a környezeti kötelezettségek kikényszerítése érdekében Európában és nemzetközi szinten egyaránt használt büntetőjogi eszközök emelkedő tendenciájára (*Mangouras ügy 41., 44., 81. pontok*). E tendenciát figyelembe

²⁶³ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: i. m. 103-107. o.

²⁶⁴ EJEE 5. cikk: „(1) Mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra. Szabadságától senkit sem lehet megfosztani, kivéve az alábbi esetekben és a törvényben meghatározott eljárás útján:

- a) törvényes őrizetben tartás az illetékes bíróság által történt elítélést követően;
 - b) olyan személy törvényes letartóztatása vagy őrizetbe vétele, aki nem tesz eleget a bíróság törvényes rendelkezésének, illetőleg a törvény által megállapított kötelezettség teljesítésének biztosítása céljából történő letartóztatás vagy őrizetbe vétel;
 - c) törvényes letartóztatás vagy őrizetbe vétel abból a célból, hogy e bűncselekmény elkövetése alapos gyanúja miatt az illetékes hatóság elé állítsák, vagy amikor ésszerű oknál fogva szükséges, hogy megakadályozzák bűncselekmény elkövetésében vagy annak elkövetése után a szökésben;
 - d) a kiskorú őrizetbe vétele törvényes rendelkezés alapján nevelési felügyelet céljából vagy törvényes őrizetben tartása az illetékes hatóság elé állítás céljából;
 - e) törvényes őrizetbe vétel fertőző betegségek terjedésének megakadályozása céljából, valamint elmebeteg, alkoholista, kábítószer-élvezők vagy csavargók őrizetbe vétele;
 - f) törvényes letartóztatás vagy őrizetbe vétel az országba való jogtalan belépés megakadályozása céljából vagy olyan személy törvényes letartóztatása vagy őrizetbe vétele, aki ellen intézkedés van folyamatban kiutasítása vagy kiadatása céljából.
- (2) Minden letartóztatott személyt haladéktalanul tájékoztatni kell az általa értett nyelven letartóztatása okairól és az ellene felhozott vádról.
- (3) E Cikk 1. c) bekezdésének rendelkezésével összhangban letartóztatott vagy őrizetbe vett minden személyt haladéktalanul bíró, vagy a törvény által bírói hatáskörrel felruházott más tisztviselő elé kell állítani, és a letartóztatott vagy őrizetbe vett személynek joga van arra, hogy ésszerű időhatáron belül tárgyalást tartsanak ügyében vagy a tárgyalásig szabadlábba helyezték. A szabadlábba helyezés olyan feltételekhez köthető, melyek biztosítják a tárgyaláson való megjelenést.
- (4) Szabadságától letartóztatás vagy őrizetbe vétel folytán megfosztott minden személynek joga van olyan eljáráshoz, melynek során őrizetbe vételének törvényességéről a bíróság rövid határidőn belül dönt, és törvényellenes őrizetbe vétele esetén szabadlábba helyezését rendeli el.
- (5) Mindenkinek, aki e Cikk rendelkezéseinek megsértésével végrehajtott letartóztatás vagy őrizetbe vétel áldozata, joga van kártalanításra.”

véve értelmezte a bíróság az 5. cikket úgy, mely szerint környezeti kár igazolható fogva tartást, letartóztatást, valamint magas óvadékot. Az Egyezménynek bíróság általi ilyen dinamikus értelmezése annak köszönhető, hogy a bíróság figyelembe veszi, hogy a környezet védelme egyre növekvő érdeke mind Európának, mind a nemzetközi közösségnek.²⁶⁵

3.6. Közös értékek

Bár az Egyezmény 1953-ban lépett életbe, a bíróság értelmezési gyakorlatának köszönhetően a védelmi szint nem ragadt meg az 50-es években. A bíróság az Egyezmény dinamikus értelmezésén keresztül igazítja azt a mindenkor követelményekhez, és tartja fenn az Egyezmény naprakész, „*living instrument*” karakterét. A bíróság 1978-ban a *Tyrer kontra Egyesült Királyság* ügyben²⁶⁶ mondta ki először, hogy az Egyezményt mindig az adott kor követelményeinek fényében kell értelmezni, és a bíróságot a fejlődés és a közösen elfogadott értékek csakis befolyásolhatják.²⁶⁷ Az Egyezmény értelmezése során a bíróság figyelembe veszi a társadalmi, tudományos, jogi és szociális fejlődés eredményeit, valamint a közös európai standardokat. Az Egyezmény csak a bíróság dinamikus értelmezés útján képes elérni a célját, ennek okán a dinamikus jogértelmezés legitim eszköz. Nyilvánvalóan másfajta védelemre van napjainkban szükség például az adatvédelem témáján, mint 60 évvel ezelőtt, és ugyanez a környezetvédelemre is vonatkozik. A nemzetközi környezetjogi szabályozás, és így az egészséges környezethez való jog is majd húsz évvel az Egyezmény hatálybalépése után kezdett el fejlődni. Európában a környezetvédelem egyre jelentősebb politikaformáló tényező. A bíróság ezt felismervén gyakran hivatkozik egyéb nemzetközi jogi forrásokra, hogy alátámassza, a környezetvédelem közös értéknek jelenik meg a 47 tagállam értékrendjében. A bíróság a közös értékrend megállapítása érdekében nem köti magát kizárólag az ET dokumentumokhoz. Olyan jogforrásokra is előszeretettel hivatkozik, amely bár nem az ET égisze alatt született, de az Egyezményben részes felek nagy száma implementálta azt. Ilyen jogforrás például az Aarhusi Egyezmény is, amelyre a bíróság már több ízben említett a környezeti eljárásjogok védelme tekintetében. A

²⁶⁵ *Human Rights and the Environment* kézikönyv: 107-109. o.

²⁶⁶ *Tyrer kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 1978, ügyszám: 5856/72).

²⁶⁷ *Tyrer kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 1978, ügyszám: 5856/72).

bíróság figyelemmel volt az Aarhusi Egyezményre a *Taşkin ügynél*, a *Demir és Bayakara ügynél*, a *Tătar ügynél*, valamint a *Grimkovskaya ügynél* is. Nem az Aarhusi Egyezmény az egyetlen jogforrás, amelyre a bíróság az egészséges környezethez való joggal kapcsolatban támaszkodik. Találunk hivatkozást a Stockholmi és a Riói Nyilatkozatokra (*Taşkin ügy*, *Tătar ügy*, *Okay és mások ügy*), NB ítéletre (*Tătar ügyben: Bős-Nagymaros hivatkozás*), EU-jogra (*Mangouras ügyben: 2004/35, valamint a 2005/35 irányelvek*), valamint általánosan az európai (*Öneryildiz ügy*) és az nemzetközi standardokra is (*Borysiewicz ügy*).

3.7. Jogérvényesítés

Ha valaki úgy ítéli meg, hogy egy Egyezményben részes fél megsértette az EJEE-ben (és kiegészítő jegyzőkönyveiben) foglalt jogainak egyikét, akkor kérelmével a strasbourgi bírósághoz fordulhat. A kérelem beadásától az érdemi ítéletig azonban hosszú az út. Az alábbiakban ezt az egyéni kérelemre induló eljárást²⁶⁸ mutatom be különös tekintettel az egészséges környezethez való jogra, az Egyezmény, valamint a Bírósági Szabályzat (*Rules of Court*) alapján.²⁶⁹

3.7.1. A kérelem beadása és a 47-es szabály

Egyéni kérelmet alapvetően bármely személy, személyek csoportja, illetve nem-kormányzati szervezet benyújthat, ha úgy ítéli meg, hogy egy Egyezményben részes fél megsértette az Egyezményben, valamint annak kiegészítő jegyzőkönyveiben foglalt valamely jogát, illetve szabadságát. A Bírósági Szabályzat 47. cikke határozza meg, hogy a kérelemnek milyen alapvető elemeket kell tartalmaznia ahhoz, hogy az egyáltalán regisztrálva legyen és bíró/bírók elé kerüljön. Ha a kérelem nem felel meg

²⁶⁸ A kérelmek között megkülönböztetünk Egyezményben részes felek kérelmeit (*egyelőre csak állami kérelmek*), illetve egyéni kérelmeket. Az állami kérelmek (*EJEE 33. cikk*) államok közötti ügyeket jelentenek, amelyek elenyészőek az EJEB ügyterhében. Az EJEB előtti ügyek meghatározóan egyéni kérelmek (*EJEE 34. cikk*) alapján indulnak.

²⁶⁹ Az EJEB előtti eljárás megértéséhez és e fejezet felépítéséhez nagy segítséget nyújtott a 2015. március 17-18-án Strasbourgban megtartott „How to litigate before the European Court of Human Rights” ERA konferencia. Különösen Roberto Spano bíró (*bevezető előadás*), Adam Craig Weiss (*European Roma Rights Centre, jogász, ügyvezető igazgató – előadás címe: „Representing an Applicant before the ECHR-A User’s Guide”*), és Pamela McCormick (*jogász, EJEB Hivatal, előadás címe: „Practical advice on communication with the Registry”*) gyakorlati előadásai kerültek feldolgozásra e fejezetben.

ennek az ún. 47-es szabálynak akkor az a regisztrálásig sem jut el. A kérelmet kötelezően a bíróság honlapján megtalálható formanyomtatványon²⁷⁰ kell benyújtani, aminek kötelezően tartalmaznia kell a következőket:

- a felek alapvető adatait;
 - A rész: kérelmező adatai;
 - B rész: azon állam adatai, amely ellen a kérelem irányul;
 - C rész: kérelmező egyén képviselőjének (ha van) adatai;
 - D rész: kérelmező szervezet képviselőjének (ha van) adatai;
- tömören, de értelmezhetően a tényeket (E rész: maximum 3 oldal);
- az állított jogsértést/jogsértéseket és a releváns érveket (F rész: maximum 2 oldal);
- azokat a tényeket, amelyek alapján megállapítható, hogy a kérelmező megfelel az elfogadhatósági feltételeknek (G rész: maximum 1 oldal);
- információ más nemzetközi bíróság előtt folyó eljárásról, ha van ilyen (H rész);
- csatolt dokumentumok dátum és eljárás szerinti listázása (I rész); és végül
- a kérelmező aláírása.

A kérelemben közölt információnak elegendőnek és teljesnek kell lennie ahhoz, hogy a kérelem jellege és hatálya egyértelmű legyen a bíróság számára. Ha valaki úgy ítéli meg, hogy az feltétlenül szükséges, akkor lehetőség van a formanyomtatványt 20 további oldallal kiegészíteni. Ez azonban nem a kérelem folytatásának az eszköze, ugyanis a kérelemnek önállóan is kerek egészet kell alkotnia. Az extra 20 oldal arra szolgál, hogy amennyiben a kérelmező szükségesnek lát egy-egy indokot, érvet vagy tény körülményét bővebben kifejteni, akkor azt az extra 20 oldalon megtegye.

A kérelemnek eredeti dokumentumokat kell tartalmaznia, valamint a kérelmezőnek a formanyomtatványt alá kell írnia akkor is, ha képviselővel jár el. Az eredeti aláírás ugyan olyan fontos, mint bármelyik másik formai kritérium.²⁷¹ A kérelmet, az eredeti

²⁷⁰ A formanyomtatványt lásd:

http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/forms&c=#n14525302412866418000011_pointe_r (2016. június 9.).

²⁷¹ A bíróságnak valószínűleg az a szándéka ezzel a kritériummal, hogy kiszűrje az *actio popularis* szándékkal beadott kérelmeket.

dokumentumokkal együtt postai úton a bíróság Hivatalához (*Registrar*) kell eljuttatni.²⁷²

A Hivatal, a kérelem kézhez vétele után azt vizsgálja meg elsőként, hogy az megfelel-e a már említett *47-es szabálynak*. Amennyiben a kérelem megfelel a kritériumoknak, az a bíró(k)hoz kerül, elfogadhatósági vizsgálatra. Ha a kérelem nem felel meg a *47-es szabálynak*, akkor az nem kerül regisztrálásra. A *47-es szabály* egy viszonylag új, 2014. január 1-től működő intézmény. Célja egyértelműen az, hogy filterként megtegye az első, formai szűrést, mielőtt a kérelem bíró(k)hoz kerülne. A Hivatal nagyon szigorúan és következetesen érvényesíti ezt a filter funkciót, már csak azért is mert a bíróságnak hatalmas az ügy hátraléka, így vélhetően kap az alkalmon, ha egy kérelmet visszadobhat.

3.7.2. Elfogadhatósági vizsgálat

Ha a kérelem átment a formai *47-es szűrőn*, akkor egy újabb még alaposabb *érdemi* filter következik: az elfogadhatósági vizsgálat.²⁷³ Az elfogadhatósági vizsgálat alapján már bíró(k) ellenőrzi(k), hogy az adott kérelem megfelel-e az EJEE 34. és 35. cikkekben foglalt kritériumoknak. E kritériumok alapján egy kérelem akkor elfogadható, ha:

- a kérelem kompatibilis a *47-es szabállyal* (*ha egy kérelem névtelen vagy egyéb okból hibásan lett benyújtva, és valami oknál fogva mégis regisztrálva lett, akkor az törlésre kerül az ügylistáról és nem születik határozat az elfogadhatatlanságról*);
- a nemzeti jogorvoslati lehetőségeket kimerítették;
- az utolsó, végleges nemzeti szintű döntéstől 6 hónap még nem telt el;
- a kérelem tárgya az EJEE vagy az ahhoz csatolt kiegészítő jegyzőkönyv rendelkezéseinek a megsértése;
- fennáll az áldozati státusz;
- a kérelem nem *res iudicata* (*ha az ügy res iudicata, akkor azt kihúzzák az ügylistáról és nem születik határozat az elfogadhatatlanságról*);
- a kérelmező jelentős hátrányt szenvedett;

²⁷² A kérelmet postai úton a következő címre kell eljuttatni: The Registrar; European Court of Human Rights; Council of Europe; F-67075 Strasbourg cedex.

²⁷³ A kérelmek EJEB előtti elfogadhatóságáról bővebben lásd: Practical Guide on Admissibility Criteria, http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_ENG.pdf (2016. június 9.).

- a kérelem nem nyilvánvalóan alaptalan;
- a kérelem nem jelenti az egyéni kérelmezői joggal való visszaélést.

a) Hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítése

A hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítése kritériumnak az a célja, hogy megadja az adott államnak a lehetőséget, a kérdéses döntés korrigálására. Ahogyan a bíróság fogalmaz, ez a kitétel bár aranyszabály, az nincs kőbe vésve, így a bíróság azt a szükséges rugalmassággal kezeli.²⁷⁴ A bíróság nem teszi kötelezővé olyan jogorvoslati lehetőségek kimerítését, amelyek nem gyakorlatiak vagy nem jelentenek valódi jogorvoslati lehetőséget. Első körben az állam oldalán van a bizonyítási teher, annak alátámasztására, hogy egy ki nem használt jogorvoslati lehetőség valódi jogorvoslatot jelent. Amennyiben az állam ezt sikeresen bizonyítja, a bizonyítási teher megfordul, és a kérelmezőnek kell indokolnia, hogy az adott ügy összes körülményeit figyelembe véve, miért nem számít valódi jogorvoslati lehetőségnek a kérdéses fórum.²⁷⁵ Azt, hogy egy adott fórumot valódi jogorvoslati lehetőségnek tekint-e a bíróság vagy sem, az ügy összes körülményeitől függ, és többek között attól, hogy az adott fórum elérhető-e az egyének számára. Ez alapján például Németország, Spanyolország vagy Csehország esetében a kérelem elfogadhatósága érdekében az Alkotmánybíróságig kell mennie a kérelmezőnek. Grúzia, Olaszország vagy akár Magyarország esetében azonban az Alkotmánybíróság nem számít valódi jogorvoslati lehetőségnek.

A hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítésénél természetesen a hazai szabályozást és határidőket kell figyelembe venni azzal, hogy csak egy típusú jogorvoslati lehetőséget kell kimeríteni. Ez utóbbi kitétel alapján általánosságban elmondható, hogy az ombudsman intézménye (*természetesen a hatáskörétől függően*) általában nem

²⁷⁴ Admissibility guide 24. o. 64. pont: „The exhaustion rule may be described as one that is golden rather than cast in stone.”

²⁷⁵ Selmouni kontra France (ítélet: 1999. július 28., ügyszám: 25803/94), 76. pont: „Article 35 provides for a distribution of the burden of proof. It is incumbent on the Government claiming non-exhaustion to satisfy the Court that the remedy was an effective one available in theory and in practice at the relevant time, that is to say, that it was accessible, was one which was capable of providing redress in respect of the applicant’s complaints and offered reasonable prospects of success. However, once this burden of proof has been satisfied it falls to the applicant to establish that the remedy advanced by the Government was in fact exhausted or was for some reason inadequate and ineffective in the particular circumstances of the case or that there existed special circumstances absolving him or her from the requirement.”

számít valódi jogorvoslati lehetőségnek, így még ha az ombudsman előtt is van egy adott ügy, előfordulhat, hogy a jogorvoslati lehetőségeket már kimerítette a kérelmező. Ez kifejezetten a hat hónapos határidő szempontjából fontos: a határidő lejárhat adott esetben annak ellenére, hogy az adott ügyet az ombudsman vizsgálja-e vagy sem.

A hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítésének hiánya miatt lettek például a következő környezettel kapcsolatos kérelmek elutasítva:

- *Murillo Saldias és mások kontra Spanyolország (döntés: 2006. november 28., ügyszám 76973/01)*
- *Viviani és mások kontra Olaszország (döntés: 2015. március 24., ügyszám: 9713/13)*

b) Hat hónap

Az ügyet csak attól az időponttól számított hat hónapon belül lehet a strasbourgi bíróság elé terjeszteni, amikor a hazai végleges határozatot meghozták.²⁷⁶ A hat hónapos határidőt következetesen és szigorúan alkalmazza a bíróság, így ha kétség merül fel például az irányban, hogy a hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítésre kerültek-e, akkor érdemes a kérelmet beadni. Legfeljebb elfogadhatatlan lesz, de új kérelmet még be lehet nyújtani. Ha viszont lecsúszott az egyén a határidőről (*és nem folytatólagos jogsérelemről van szó*), akkor a kérelem már biztosan nem lesz elfogadható. Folytatólagos jogsértés esetén (*continuing violations*) a hat hónapos határidő nem alkalmazandó, hiszen a határidő számításának kezdete minden nappal újratekődik. Ennek ellenére a kérelmet ésszerű időn belül kell benyújtani, azaz akkor, amikor a kérelmező számára világossá vált a jogsértés. Fontos továbbá azt is megjegyezni, hogy maga a kérelem beadása nem állítja meg a hat hónapos határidőt. Ezért is nagyon fontos a 47-es szabálynak és az elfogadhatatlansági kritériumoknak való megfelelés. Kevés az esély arra ugyanis, hogy ha a kérelem nem felel meg a 47-es kritériumnak, vagy egyéb okból elfogadhatatlan, akkor még mindig van idő új kérelmet benyújtani. Főszabály szerint a kérelem beadásának a dátuma a postai bélyegzőn szereplő dátum. Vélhetően a bíróság ügyterhének csökkentése végett, a 15. kiegészítő jegyzőkönyv hatályba lépése esetén a fél éves határidő négy hónapra fog csökkenni.

²⁷⁶ EJEE 35. cikk (1) bekezdés.

c) *A kérelem tárgya*

Az egyéni kérelem tárgya az Egyezményben vagy ahhoz kapcsolódó jegyzőkönyvben biztosított jogok és szabadságok valamely szerződő fél részéről történő megsértése kell, hogy legyen.²⁷⁷

Ezen elfogadhatósági kritérium alapján utasította el a bíróság a következő kérelmeket:

- *X kontra Németország (döntés: 1976. május 13., ügyszám: 7407/76)*
- *Leveau én Fillon kontra Franciaország (döntés: 2005. szeptember 6., ügyszámok: 63512/00, 63513/00)*

d) *Áldozati státusz*

A strasbourgi bírósághoz az EJEJ 34. cikke értelmében kérelemmel fordulhat bármely természetes személy, nem-kormányzati szervezet, vagy személyek csoportja, akik vagy amelyek azt állítják, hogy az Egyezmény és/vagy az ahhoz csatolt jegyzőkönyvekben foglalt jogaik megsértésének az áldozatai. A kérelmezőnek tehát áldozati státusszal kell bírnia. Áldozati státusszal bír maga az áldozat, a potenciális áldozat, és a közvetett áldozat.

Az *áldozatot* magát nem kell, hogy kifejezett kár érje. Ha mégis károkozás történt, akkor az áldozat igényelhet igazságos jóvátételt. *Potenciális áldozatok* azok, akiket nem ért jogsértés, de az bármikor bekövetkezhet. Tipikusan potenciális áldozatnak számítanak például azok a homoszexuális személyek, akik hazájában kriminalizálják a homoszexualitást; vagy az imigrációs ügyek esetében azok az egyének, akiket olyan helyre küldenek, ahol halál, kínzás, vagy embertelen, megalázó bánásmód fenyegeti őket. Nem számít ugyanakkor potenciális áldozatnak az *actio popularis* szándékkal beadott kérelem kérelmezője sem. *Közvetett áldozatnak* számítanak azok az egyének, akiket befolyásolt más jogának megsértése. Tipikus közvetett áldozatok például a családtagok. Az áldozati státuszt persze el lehet veszíteni az állam (*jogalkotó vagy jogalkalmazó*) valamely intézkedésével. Ez esetben a kérelem tárgyát képező probléma megoldódott, így az áldozati státusz is megszűnt. Ha egy kérelmező a kérelem benyújtása után veszti el áldozati státuszát, az a kérelem elfogadhatatlanságát fogja eredményezni (és az esetek döntő többségében a költségeket a

²⁷⁷ EJEJ 34. cikk.

kérelmező viseli). Az államnak lehetősége van a jogsértést ún. *egyoldalú aktussal* jóvátenni, amely alapján az államnak el kell ismernie a jogsértést és megfelelő jóvátételt kell nyújtania.²⁷⁸ Az ilyen egyoldalú aktust a bíróság, valamint a kérelmező is visszautasíthatja. Ha a bíróság elfogadná az egyoldalú aktust az egyéni kérelmező ellenben nem, akkor nehéz meggyőzni a bíróságot, hogy az állam által ajánlott megegyezés nem kielégítő.

e) Res iudicata

A kérelem elfogadhatatlan, ha „az lényegileg azonos egy olyan ügygel, amelyet a Bíróság már megvizsgált, illetve amelyet már más nemzetközi vizsgálat vagy elintézési eljárás alá bocsátottak és az nem tartalmaz az ügyre vonatkozó új adatokat.”²⁷⁹ A más nemzetközi vizsgálat vagy elintézési eljárás fogalmát tipikusan az olyan fórumok merítik ki, melyek befogadnak egyéni kérelmet, mint például az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának, vagy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) eljárása.

f) Jelentős hátrány

A kérelem elfogadhatatlan, amennyiben a kérelmező nem szenvedett jelentős hátrányt. A 14. kiegészítő jegyzőkönyv bővítette ki e *de minimis* kitételrel a elfogadhatatlansági kritériumok körét. Kivételt képez ez alól, ha az adott ügyet a hazai bíróság nem vizsgálta meg megfelelően. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a kérelmezők nem szenvedtek jelentős hátrányt, ezért elfogadhatatlanság miatt elutasította a következő kérelmeket:

- *Chiş kontra Románia* (döntés: 2014. szeptember 9., ügyszám: 55396/07)

g) Nyilvánviló alaptalanság

Nyilvánviló alaptalanság miatt nyilvánítja a bíróság a kérelmeket elfogadhatatlannak, ha azok bár az Egyezménybe foglalt jogot érintenek, de jogsértést a beadott kérelem alapján nem lehet megállapítani. A kérelmek nagy többségének elfogadhatatlansága mögött ez a kritérium áll. Nyilvánviló alaptalanság miatt utasította el a bíróság például a következő kérelmeket:

- *Smaltini kontra Olaszország* (döntés: 2015. március 24., ügyszám: 43961/09)

²⁷⁸ Bírósági Szabályzat 62. pont.

²⁷⁹ EJEE 35. cikk (2) bekezdés b. pont.

- *Luginbühl kontra Svájc* (döntés: 2006. január 3., ügyszám: 42756/02)
- *Fägerskiöld kontra Svédország* (döntés: 2008. február 26., ügyszám: 37664/04)
- *Greenpeace e.V. és mások kontra Németország* (döntés: 2009. május 12., ügyszám: 18215/06)
- *Valico SRL kontra Olaszország* (döntés: 2006. március 21., ügyszám: 70074/01)

h) Joggal való visszaélés

A joggal való visszaélés a rendeltetésszerű joggyakorlás követelménye, valamint a petíciós jog visszaélésszerű alkalmazásának a tilalma.

3.7.3. Bírói formációk

A Strasbourgi Bíróság 47 bírója négy lehetséges bírói formációban dönt az adott ügyről: három formációban születhet meg az elfogadhatósági döntés, és szintén három formációban születhet meg az ítélet maga. Beszélhetünk egyes bíróról, háromtagú bírói tanácsról, hét bíróból álló kamaráról és tizenhét bíróból álló nagykamaráról.

Az egyes bíró kihúzhat ügyet az ügylistáról, illetve elfogadhatatlannak ítélt meg egy kérelmet, mely határozat végleges. A háromtagú bírói tanács egyhangú döntéssel kihúzhatja az adott ügyet az ügylistáról, illetve elfogadhatatlannak nyilváníthatja a kérelmet, mely határozat szintén végleges. A tanács ugyanakkor *jól megalapozott esetjogba* (*well established case law* – „WECL-case”) vágó kérelem esetén elfogadhatónak nyilváníthatja a kérelmet és arról ítélezhet is. Mind az elfogadhatósági határozat, mind az ítélet – amely akár magát az elfogadhatósági döntést is tartalmazhatja – végleges. Hét bíróból álló kamara dönthet az elfogadhatóságról és ítélezhet érdemben, ha azt az egyesbíró (*elfogadhatatlansági határozat*) vagy a tanács (*elfogadhatatlansági határozat; elfogadhatósági határozat és ítélet*) még nem tette meg. A kamara által érdemben eldöntött ügyet a nagykamara elé lehet terjeszteni. A kamara továbbá átadhatja a hatáskörét a nagykamarának egy, még el nem döntött ügyel kapcsolatban. A nagykamarához tehát csak a kamarán keresztül kerülhetnek ügyek. Vagy úgy, hogy a kamara még bármilyen döntése előtt átadja a hatáskörét a nagykamarának, vagy úgy, hogy egy már a kamara által megítélt ügyet a felek valamelyike a nagykamara elé terjeszt. Mindkét esetre akkor van lehetőség, ha az ügy az Egyezmény értelmezésének és alkalmazásának komoly kérdéseit veti fel. Az

Egyezmény értelmezésével illetve alkalmazásával kapcsolatos kérdésekben tehát csak egy tizenhét tagú nagykamara foglalhat állást.

3.7.4. Harmadik fél beavatkozása

A bíróság előtti ügybe harmadik fél beavatkozhat. Az egyéneknek és a szervezeteknek 12 hét áll rendelkezésre, hogy engedélyt kérjenek a bíróságtól beavatkozni, onnantól számítva, hogy az adott államot a bíróság értesítette a kérelemről.²⁸⁰ A harmadik félnek nem szükséges, hogy érintett legyen, sőt. Tipikus beavatkozók a civil szervezetek, NGO-k. A leghatékonyabb beavatkozás az adott állammal kapcsolatban összehasonlító esetjogi tájékoztató nyújtása, mivel előfordulhat, hogy a bíróságnak nincs speciális ismerete az adott ügyvel kapcsolatos állami gyakorlatról. Ilyenkor a harmadik fél beavatkozása kifejezetten hasznos.

3.7.5. Egyezség

A felek az eljárás bármely szakaszában egyezsége léphetnek, amelyet a bíróság kifejezetten támogat, és mediátor szerepben tevékenykedik. A felek a kérelem benyújtását követően ugyanis nem közvetlenül kommunikálnak egymással, hanem a bíróságon keresztül. Amennyiben megállapodásra kerül sor, úgy az ügy ki lesz húzva az ügylistáról. A megállapodás végrehajtását (*csak úgy, mint az ítéletben foglaltak végrehajtását is*) a Miniszterek Tanácsa kíséri figyelemmel. Ezek a megállapodások a bíróság online adatbázisában ugyanúgy megtekinthetőek, mint az egyéb határozatok illetve döntések. Általánosságban elmondható, hogy ha a kérelmező nem megy bele az állam által ajánlott egyezségbe, akkor azzal kockázatot vállal. Lehet ugyanis, hogy az állam az egyezség elutasítását követően egyoldalú aktussal orvosolja a problémát, így a kérelmező elveszíti áldozati státuszát, amely a kérelem elfogadhatatlanságához, vagy az ügy az ügylistáról történő kihúzásához vezethet. Azok az NGO-k tehát, akik elvekért harcolnak az adott kérelmező java helyett, nehéz helyzetben vannak Strasbourgban, mivel a strasbourgi bíróság az egyéni kérelmeket dönti el, és nem elvek felett ítélezik.

²⁸⁰ Bírósági Szabályzat 44. pont.

3.7.6. Ismétlődő ügyek

A tárgyukban hasonló ügyekről a bíróság vagy normális eljárásban háromtagú tanácsban ítélik (jól megalapozott esetjog: *WECL-cases*), vagy ún. „*pilot-judgment*” eljárásban kerül ítéletre sor. Jól megalapozott esetjogba vágó ügyek esetében már egy kialakult joggyakorlatról beszélhetünk, az adott ügy tárgyát képező kérdésről. Pilot-judgment eljárás esetében több egymásnak tárgyukban megfeleltethető kérelem van a bíróság előtt, mely kérelmeket a bíróság összevontan egy eljárásban ítéli meg. Ebben az eljárásban a több ügy közül a bíróság kiválaszt egyet vagy többet és arról/azokról hoz ítéletet. Az eljárásba bevont összes többi ügyre ez a bizonyos *pilot case* ítélet lesz az irányadó.

3.7.7. Igazságos elégtétel

Amennyiben sérült a kérelmező Egyezményben és/vagy annak kiegészítő jegyzőkönyveiben foglalt jogai(i), továbbá ha a kérelmezőt e sérelem folytán vagyoni és/vagy nem vagyoni kár is érte, és e kárra vonatkozóan az adott állam belső joga csak részleges jóvátételt tesz lehetővé, akkor a kérelmezőnek igazságos elégtételre van lehetősége.²⁸¹

3.7.8. Az ítélet végrehajtása

A strasbourgi bíróság ítéletei kötelező érvényűek, melyek végrehajtása felett a Miniszterek Tanácsa őrködik.

3.8. Összegzés

Az egészséges környezethez való jog nem szerepel *expressis verbis* az Emberi Jogok Európai Egyezményében, amely az ember jogok európai védelmi rendszerének bázisa. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a strasbourgi bíróság ne védené valamilyen szinten a nevezett jog egyes elemeit. Az Egyezmény a bíróság értelmezésének köszönhetően már biztosítja az egészséges környezethez való jog egy bizonyos szintű és típusú védelmét.

²⁸¹ EJEE 41. cikk.

A bíróság értelmezésének köszönhetően a 2. cikk alapján az Egyezményben részes feleknek biztosítaniuk kell, hogy sem az állami hatóságok sem más magán személy nem sérti környezeti károkozással az élethez való jogot. Az államok ezen védelmi kötelezettsége különösen kiterjed a veszélyes tevékenységekre, továbbá az természeti katasztrófa esetén is fennáll. Az államnak meg kell előznie a természeti katasztrófák során bekövetkezett haláleseteket, valamint megfelelő figyelmeztetési és védekezési mechanizmusokat kell kiépítenie. Mind veszélyes tevékenységek, mind természeti katasztrófák esetén az állam kötelezettsége meghatározott szabályozások meghozatala. Szintén a pozitív kötelezettséghez tartozik a nyilvánosság információhoz való jogának biztosítása, valamint megfelelő eljárások biztosítása, amely lehetővé teszi a hiányosságok és hibák felfedését. Az államnak meg kell győződnie arról, hogy a jogalkotói és adminisztratív keretek megfelelően implementálásra kerültek, és az élethez való jog megsértése megfelelően büntetett. Az állam jogsértésre történő reagálásának magába kell foglalnia egy független és pártatlan nyomozást is.

A bíróság kimondta, hogy a 8. cikk tartalmazza a magán- és családi élet, valamint az otthon védelmét környezeti károkozástól. Az államnak megfelelő intézkedések meghozatalával és ezek végrehajtásával kell védenie a magán- és családi életet a közvetlen és súlyos környezeti károkozástól (*küszöb-szabály*). Ez mind a magán, mind a közsféra tevékenységére kiterjed. A hatóságoknak informálniuk kell a nyilvánosságot az esetleges környezeti kockázatokról. A hatóságok adott esetben a környezet védelme érdekében (*mint törvényes célt követve*) korlátozhatják a magán és családi élet tiszteletben tartásához való jogot. Ezen döntések azonban megfelelő jogalappal kell, hogy rendelkeznek, valamint arányban kell állniuk az elérni kívánt céllal. Az államnak mérlegelnie kell és egyensúlyban kell tartania az adott érdekeket, mely tevékenységében széles mérlegelési jogkör áll a rendelkezésére.

A bíróság az *Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikkével* kapcsolatban kimondta, hogy a tulajdon védelmet élvez környezeti károkozástól, és adott esetben természeti katasztrófától; valamint a tulajdonjog korlátozása lehetséges a környezet védelme érdekében. Az egyének bár jogosultak a tulajdonuk békés élvezetére, és védelemben részesülnek a tulajdonuktól való jogtalan megfosztástól, ez azonban nem garantálja a tulajdon egészséges környezetben való élvezetét. A tulajdon békés használatát az államnak hatáskörén belül tevőlegesen is elő kell mozdítania és megfelelő környezeti standardokat kell biztosítania annak érdekében, hogy a tulajdon ne veszítsen olyan

mértékben az értékéből, hogy az a kisajátítás kategóriájába essen. A természeti katasztrófák következtében károsodott tulajdonnal kapcsolatban nem szükségszerűen áll fenn az állam tulajdon védelmi pozitív kötelezettsége. Természeti katasztrófák esetében ugyanis az állam elsősorú kötelessége az emberi élet védelme. Az állami hatóságok korlátozhatják a tulajdon élvezetének jogát a környezet védelme, mint közérdek miatt, e korlátozásnak azonban törvényesnek és arányosnak kell lenni az elérni kívánt céllal. Az állam kötelessége a közérdek és az egyéni érdekek közötti egyensúly megteremtése. Az államnak széles mérlegelési jogköre van a végrehajtásban, valamint annak eldöntésében, hogy a végrehajtás következményeit igazolja-e a közérdek. Az érdekek ütközésénél a gazdasági érdekeknek vagy más emberi jogoknak (*mint például a tulajdonhoz való jog*) nincs automatikus elsőbbségük a környezetvédelemmel szemben.

Az Egyezmény az egészséges környezethez való jog eljárási oldalát is védi egy adott szinten. Az *információhoz való jog* három csatornán keresztül is védelmet élvez. A 2. cikk és a 8. cikk alapján az állam kötelezettsége meghatározott körülmények között a környezettel kapcsolatos kérdésekben az információhoz való hozzáférést biztosítani. Az állam köteles az információt kifejezetten biztosítani azon egyének számára, akik élete, család- és magán élete, valamint otthona veszélyeztetve van. Az információ biztosítása különösen azon veszélyes tevékenységekre érvényes, amelyek állami felelősség alá esnek. Az információt biztosítása minden életet fenyegető veszélyre kiterjed, a természeti katasztrófákat is beleértve. Az érintett egyének információhoz való joggal rendelkeznek az állam olyan veszélyes tevékenységeivel kapcsolatban, amelyről az állam tudja, hogy káros egészségügyi kockázatokkal jár. Amennyiben az állam e tevékenységének körében környezeti hatásvizsgálatot is végzett, akkor azt hozzáférhetővé kell tenni a nyilvánosság számára. Az államnak továbbá biztosítani kell az információ megszerzéséhez, valamint továbbításához való jogokat, mind az egyének mind a kollektívák számára a 10. cikk alapján. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a hatóságok hivatalból kötelezve lennének a környezeti információ gyűjtésére, feldolgozására és terjesztésére. A 10. cikkben lefektetett információhoz való jog korlátozható, ha a korlátozás jog által előírt (*precíz, hozzáférhető, valamint előrelátható*), jogos cél által vezérelt, valamint szükséges egy demokratikus társadalomban (*nyomós társadalmi igény*).

A *döntéshozatalban való részvételhez való jog* alapján az államnak kellő súllyal figyelembe kell venni az érintett egyének érdekét a környezetet érintő döntések esetén. A nyilvánosságnak tudnia kell képviseltetnie magát a hatóságok előtt. Ahol a hatóságoknak komplex környezeti és gazdasági kérdésekről kell döntést hoznia, ott megfelelő kutatást kell végezni és tanulmányokat kell készíteni annak érdekében, hogy előre meg lehessen állapítani a lehetséges környezeti hatásokat, valamint, hogy az ütköző érdekeket ki lehessen egyenlíteni. A döntéshozatal során keletkezett kutatások és tanulmányok anyagához továbbá hozzáférést kell biztosítani a nyilvánosság számára. A döntéshozatal alatt az állam kötelessége biztosítani, hogy a különböző érdekek megfelelő súllyal számításba legyenek véve. Minden érintett joga a döntést bíróság vagy egyéb független szerv előtt hatékony módon megtámadni, amikor az egyén meggyőződése, hogy az érdekei nem lettek megfelelően számításba véve.

Az *igazságszolgáltatáshoz való joggal* kapcsolatban a bíróság kimondta, hogy ha az állam nemzeti jogrendszerében megtalálható az egészséges környezethez való jog (*mely jogot a bíróság polgári jogként kezel*), akkor e jog megsértése esetén az állam köteles biztosítani az igazságszolgáltatáshoz való jogot (6. cikk (1) bekezdés). Ehhez a vitának valósnak és komolynak kell lennie; valamint az eljárás kimenetele közvetlenül kell, hogy befolyásolja e jogot, vagy kötelezettséget (*kellően közvetlen a kapcsolat a kérdéses környezeti probléma és a felhívott polgári jog között*). Az igazságszolgáltatáshoz való jog a 6. cikk (1) bekezdése alapján a bírósági döntések végrehajtását is magában foglalja. Azon környezetvédő civil szervezeteket, amelyek a nemzeti jog alapján *locus standi* rendelkeznek, adott esetben megilleti a bírósághoz fordulás joga annak érdekében, hogy megvédjék tagjaik érdekeit (*közérdek védelmében általában nem alkalmazható a 6. cikk*). A 2. és 8. cikkek alapján védett döntéshozatalban való részvétel jogának megsértése esetén is fennáll a bírósághoz fordulás joga. Ehhez nem feltétel, hogy az adott döntés meghatározó legyen a kérelmező jogaira nézve, vagy, hogy fennálljon súlyos veszély esélye. Az államnak biztosítania kell minden egyén számára a hatékony jogorvoslathoz való jogot, akiknek az élethez való joga, a magán-és családi élethez való joga, vagy a tulajdonhoz való joga sérült környezetet érintő ügyek során.

Az az egyén, egyének csoportja, illetve nem-kormányzati szervezet, amely úgy ítéli meg, hogy egy Egyezményben részes fél a fenti jogainak egyikét megsértette, bírósághoz fordulhat ha: a nemzeti jogorvoslati lehetőségeket kimerítette; ha a végleges nemzeti szintű döntéstől 6 hónap még nem telt le; ha ő maga az áldozat

(*áldozat, közvetlen áldozat, potenciális áldozat*) és jelentős hátrányt szenvedett; a kérelem nem *res iudicata*; valamint a kérelme nem jelent joggal való visszaélést.

A bíróság következetesen kizár minden *actio popularis* jellegű kezdeményezést, mivel az Egyezmény rendszere kifejezetten az egyéni jogérvényesítésre lett kialakítva. Egy NGO kérelme csak akkor lesz elfogadható, ha az a szervezet által elszenvedett jogsértéssel áll összefüggésben. Ha az NGO kizárólag tágabb közérdeket akar érvényesíteni, a kérelem elfogadhatatlan lesz áldozati státusz híján. Az NGO-k szerepe így az Egyezmény rendszerében akkor a leghatékonyabb, ha egy-egy kérelem esetében beavatkozóként segítik a kérelmezőt és a bíróságot.

4. Konklúzió

Az emberi jogok és a környezet védelme közötti kapcsolat kiinduló pontja az a tény, hogy meghatározott környezeti károkozás sérthet egyes emberi jogokat, valamint az egészséges környezet elősegíti bizonyos emberi jogok élvezetét. E komplex összefüggérendszerrel kapcsolatos nézetek alapvetően két véglet körül és között helyezkednek el.

Az egészséges környezethez való jog klasszikus felfogása szerint (*antropocentrikus megközelítés*) bizonyos, már elismert és védett első generációs polgári és politikai jogokon keresztül (*élethez való jog, a magánélethez való jog, valamint a tulajdonhoz való jog*) védhetőek a környezeti eljárási jogok is. A környezeti eljárási oldal erősítése által az államok védelemben tudják részesíteni az egyén életét, magánéletét és tulajdonát a környezeti károkozással szemben. Ez a nézet nem tekinti önálló emberi jognak az egészséges környezethez való jogot. Az antropocentrikus felfogás ellenpólusa, az *ökocentrikus megközelítés*, amely az egészséges környezethez való jogot szolidaritási jogként képzei el, amelynek alanya inkább a kollektíva, mint az egyén. E megközelítés a védelmi kört már a lehető legjobban kiterjeszti: önálló jogként kezeli az egészséges környezethez való jogot, amely alanyi jogként is megjelenik a már jól ismert eljárási jogok mellett. E nézőpont a környezetet nem az ember javát szolgáló „*áruként*” (*mere good*) kezeli hanem, mint az emberi közösséget körülvevő, önmagából fakadó értéket. Az antropocentrikus és az ökocentrikus megközelítések közötti arany középutat próbálja megtalálni a *vegyes megközelítés*, amely elismeri az egészséges környezethez való jog létét, és védi mind az alanyi, mind az eljárási oldalt. A jog tárgya itt már nem egyszerűen az egyén élete, magánélete vagy a tulajdona, hanem egy megfelelő környezet, amelynek védelmére az emberi élet, magánélet, valamint a tulajdon védelme érdekében kerül sor. E három megközelítés alapján az egészséges környezethez való jog elméletének központi kérdéskörei a következők: önálló emberi jogként való elismerés, a jog mögött meghúzódó védendő érték (*tárgy*), a jog alanyi köre, valamint a jog tartalmi elemei.

Az emberi jogok olyan alapvető morális jogok, amelyek kölcsönös jogokat és kötelezettségeket keletkeztetve egyenlő morális státuszt biztosítanak alanyai számára, ez által védve az emberi méltóságot. Az emberi méltóság védelme így az emberi jogok absztrakt/általános célja, amely eléréséhez vezető megvalósítási mód a

jog előtti egyenlőség biztosítása. A méltóság arra vonatkozóan ad támaszpontot, hogy milyen vonatkozásokban szükséges az egyenlőség biztosítása.

A nemzetközi jog által eddig védelem alá vont emberi jogok tárgyai természetükben eltérőek, e jogokat az emberi méltóság mégis összeköti. Az emberi méltóság sérelme nem minden esetben idéz elő emberi jogi sérelmet, valamint nem minden – az emberi méltósággal összefüggésbe hozható – élethelyzet fedhető le egy emberi joggal. A nemzetközi jog által már elismert emberi jogok *stricto sensu* tárgyai (*inter alia* élet, szabadság, biztonság, jogalanyiség, jogorvoslat, tisztességes tárgyalás, állampolgárság, házasság, tulajdon, munka, pihenés, oktatás, egészség, kultúra, tudomány, művelődés) végső soron egy-egy szükségletet jelölnek, amelyek közvetve biztosítják a méltóságot (*egyenlő morális státuszt*). A szükségletek azok a tényezők, amelyek egyfajta filter-funkciót ellátva kiemelik a méltóság kategóriájából azokat az emberi méltósággal kapcsolatos élethelyzeteket, amelyek alkalmasak emberi jogvédelemre.

A szükségletek az alapvető biológiai szükségletektől a komplex pszichológiai motivációkig terjedhetnek. A. H. Maslow motivációelmélete alapján hét szükségleti kategóriáról beszélhetünk, amelyek a fiziológiai szükségletek (*táplálkozás, légzés, alvás...stb.*); a biztonsági szükségletek (*biztonságos-, stabil-, kiszámítható-, rendezett világ, a védelem, a struktúra, a határok és a keret iránti igény*); a szociális szükségletek (*társas élettel összefüggésbe hozható szükségletek - szeretet és valahová tartozás iránti igény*); az elismerés iránti szükséglet (*mások megbecsülésének igénye*); a kognitív szükségletek (*önismeret, tudás, megértés, és a megismerés iránti igény, a kutatás vágya vagy az intellektuális érdeklődés*); az esztétikai szükségletek (*szimmetria, rend, tökéletesség, valamint a szépség iránti igény*); valamint az önmegvalósítás iránti szükségletek (*igény arra, hogy elérjük a bennünk rejlő lehetőségeket*). Fontossági sorrendet felállítani a felsorolt elemek között, csak általánosítással lehet, mivel a szükségletek kultúránként, földrajzilag, korszakonként, korosztályonként és nem utolsó sorban egyénenként folyamatosan változnak, még ha nem is drámai mértékben. A fiziológiai szükségletek szerepe azonban mindenképpen kiemelendő: ahogyan a *ius cogens* normák egyfajta hierarchiát visznek a nemzetközi jog forrásai közé, úgy a fiziológiai szükségletek is meghatározó jelentőséggel bírnak a szükségletek között, hiszen azok – ellentétben a többi szükséglettel – elengedhetetlenek az emberi élethez, az emberi létfenntartáshoz.

Minden emberi jog megfeleltethető egy, vagy több szükségletnek, csak úgy, ahogyan minden szükséglet kifejezhető egy vagy több emberi joggal. Az emberi szükségletek tehát a méltóság bizonyos szintű 'leképezését' jelentik. A méltóság absztrakt halmazából a szükségletek emelik ki a jog által értelmezhető élethelyzeteket. Az emberi jogok speciális tárgyai így hozzárendelhetőek egy-egy szükséglethez.

Egy olyan környezet iránti igény, amelyben biztosított az egészségre nem káros étel, víz, valamint életkörnyezet, az egyértelműen a fiziológiai szükségletekhez kötődik. Egy olyan környezet, amely elősegíti a fizikai és szellemi egészségünket, már a biztonsági szükségletekhez is kapcsolódhat. A környezet állapotának megőrzése, javítása iránti igény pedig könnyen elképzelhető, hogy a valahova tartozás iránti igény (*felelősséget érzünk gyerekeink és unokáinkért*) vagy az esztétika motivációi mozgatják. A környezeti eljárásjogok iránti igény továbbá eredhet a biztonsági szükségletekből is. Az információ iránti igényt egyenesen a kognitív motivációk is befolyásolhatják. Az azonban biztos, hogy egy egészségre káros környezet gátolja az egyént minden szükségletének elérésében. Az egészséges környezethez való jog alapvetően a fiziológiai szükségletekhez köthető. E jog mögött meghúzódó legerősebb szükséglet ugyanis annak az igénye, hogy a környezet elemei ne legyenek károsak az ember egészségére.

Az egészséges környezethez való jog általános célja a méltóság védelme, míg speciális célja a környezet védelme. Az egészséges környezethez való jog a környezetet emberi jogi eszközökkel védi, így az szükségképpen korlátozott. A környezet az egészséges környezethez való jog alapján nem önmagából fakadó értéke miatt részesül védelemben, hanem azért, mert az az emberi élet alapját képezi, és így az emberi méltóság biztosításához elengedhetetlen. Az egészséges környezethez való jog *strico sensu* tárgya tehát a környezet, mint az emberi létfenntartás feltétele/az emberi élet természeti alapja, és célja ezek védelme. Ez a tárgy megfeleltethető egy emberi szükségletnek (*fiziológiai szükséglet*), amely alkalmassá teszi arra, hogy a nemzetközi jog, az egészséges környezethez való jogot önálló emberi jogként védelem alá vonja.

A megvizsgált nemzetközi jogi jogforrásokból látható, hogy a nemzetközi közösség már el/felismerte az egészséges környezethez való jogot. Annak védelmét azonban inkább kívánatos célként semmint klasszikus védelmi jellegű alanyi jogként kezeli. Az egészséges környezethez való jog eljárási oldala már dinamikusabb képet mutat. A környezeti eljárási jogok védelme terén a legnagyobb előrelépést az Aarhusi

Egyezmény jelenti, amely egyúttal a környezeti eljárásjogok európai védelmi rendszerének a legmagasabb védelmi standardját adja (*47 részes félből 41 európai állam, valamint maga az EU is részese az Aarhusi Egyezménynek*). Az Aarhusi Egyezmény a leghatékonyabb megoldásokat felhasználva, a környezeti információhoz való jog, a döntéshozatalban való részvétel, valamint az igazságszolgáltatáshoz való jog részletes szabályait adja.

Az információhoz való jog alapján:

- a hatóságok *kérés esetén (meghatározott környezeti információkat kérés nélkül is) a nyilvánosság* rendelkezésére kell, hogy bocsátják a kért környezeti információt;
- az információhoz meghatározott esetekben megtagadható (*szűk értelmezés*);
- az információhoz való jog megsértése esetén, lehetőség van a törvény által létrehozott független és pártatlan testület előtt felülvizsgálati eljárást kérni.

A döntéshozatalban való részvétel alapján:

- *az érintett nyilvánosságot*, a környezeti döntéshozatali folyamat korai fázisában, megfelelően, időszerűen és hatékonyan tájékoztatni kell a javasolt tevékenység, illetve döntés részleteiről;
- az érintett nyilvánosság számára biztosítani kell az ehhez szükséges összes releváns, és rendelkezésre álló információba való betekintés lehetőségét;
- a nyilvánosság részvételét biztosítani kell a döntéshozatal korai fázisban, amikor az összes választási lehetőség még nyitott és lehetővé kell tenni, a nyilvánosság számára, hogy előterjessék megjegyzéseiket, információikat, elemzéseiket vagy véleményüket;
- ezen eredményeket megfelelő mértékben figyelembe kell venni, majd a döntés kimeneteléről a nyilvánosságot tájékoztatni kell;
- a döntéshozatalban való részvétel jogának csorbulása esetén, *az érintett nyilvánosság* azon tagjai számára, akik *kellő érdekeltiséggel* bírnak a szóban forgó döntésben, független és pártatlan testület előtt felülvizsgálati eljárásra jogosultak.

Az igazságszolgáltatáshoz való jog alapján a *nyilvánosság* számára, akik megfelelnek a *nemzeti jogrendszerben esetlegesen lefektetett kritériumoknak*, biztosítani kell a közigazgatási és bírói eljárásokhoz való hozzáférés jogát, hogy megtámadhassák magánszemélyek és hatóságok olyan lépéseit és mulasztásait, amelyek ellentmondanak a környezetre vonatkozó *nemzeti jog* rendelkezéseinek. Itt az önálló

igazságszolgáltatáshoz való jogot látjuk, amely már nincs érintettséghez kötve, így az a környezetvédő civil szervezetek számára is nyitott. Az állam a jogrendszerében lefektethet bizonyos kritériumokat, tekintve, hogy az Aarhusi Egyezménynek nem célja az *actio popularis* biztosítása. Ugyanakkor az állam nem határozhat meg olyan szigorú feltételeket, hogy az gyakorlatilag lehetetlen helyzetbe hozza a civil szervezeteket. Maga az Európai Unió is csatlakozott az Aarhusi Egyezményhez. Ennek ellenére az EU környezeti eljárási joga hiányos: az nem biztosítja az önálló igazságszolgáltatáshoz való jogot. Az EU jog az egészséges környezethez való jogot, mint alanyi jogot sem szabályozza. A nemzetközi és EU jogforrásokat tekintve eddig tehát csak az egészséges környezethez való jog eljárási oldala nyert teret.

Nemzetközi szintről a nemzeti szintre áttérve kimutatásra került, hogy az Európa Tanács 47 tagállamának alkotmányban a következő elemek találhatóak meg az egészséges környezethez való joggal kapcsolatban:

- környezeti eljárási jogok;
- jövő generációkért érzett felelősség;
- környezetvédelem, mint állami cél/feladat, állampolgári kötelezettség, vagy mint más alkotmányos jogok korlátozási alapja;
- természeti erőforrások racionális használata;
- kompenzáció/szennyező fizet elv;
- környezeti károsítás tilalma;
- megelőzés/elővigyázatosság elve.

Az ET államok többsége rendelkezik az egészséges környezethez való jogról, a generációk közötti méltányosságról, valamint az állam kötelességévé teszi a környezet védelmét. A környezet védelme, a generációk közötti méltányosság illetve az egészséges környezethez való jog maga az ET államok többségében alkotmányos érték. 47 államból 30 állam alkotmányában található meg a környezet védelme, mint érték, vagy kötelezettség; 27 alkotmányban az egészséges környezethez való jog maga; valamint 26 állam alkotmányában a generációk közötti méltányosság elve. Európa polgárainak közel 2/3-át olyan alkotmány védi, amely tekintettel van nem csak a környezet védelmére, de az egészséges környezethez való jogra, és a generációk közötti méltányosságra is. Egyes alkotmányok részletesebb vizsgálatánál látszik, hogy attól, hogy egy alkotmány *expressis verbis* tartalmazza az egészséges környezethez való jogot, netán alkotmányos alapjognak is minősíti azt, az nem feltétlenül jelenti e jog klasszikus védelmi jellegű alanyi jogként való kezelését

(Magyarország). Ugyanakkor egyes államok alkotmánya bár nem tartalmazza e jogot, az alkotmányos szabályozás mégis olyan magas és komplex szintet ér el, hogy az egészséges környezethez való jog egyes elemei gyakorlatilag védelmet nyernek (Svájc). Más államok esetében bár csekély számú környezetvédelmi rendelkezést találunk az alkotmányban, de a bírói gyakorlat levezette az egészséges környezethez való jogot az alkotmány más rendelkezéseiből (Olaszország).

A vizsgált jogforrásokban találunk egyéni és kollektív jogvédelmet is. Az ET 47 tagállamának 26 alkotmánya említi a jövő generációkat, mint védendő kört. Mi indokolja a jövő nemzedékek érdekvédelmét, valamint a kollektív jogvédelmet az egészséges környezethez való jog rendszerében? E kérdés megválaszolásához a fenntartható fejlődés a kulcs. A fenntartható fejlődés egy olyan fejlődés kívánalma, amely kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk képességét saját célkitűzéseinek kielégítésére. A fenntartható fejlődés fogalmával egybevágh a generációk közötti méltányosság, amely azt fejezi ki, hogy egy generációnak úgy kell kielégíteni a szükségleteit, hogy az ne veszélyeztesse a rákövetkező generációt, saját szükségleteinek kielégítésében. Egy fejlődés csak akkor fenntartható, ha a generációk közötti méltányosság biztosított. A generációk közötti méltányosság tehát *sine qua non* eleme a fenntartható fejlődésnek.

A generációk közötti méltányosság nem egyenlő a generáción belüli méltányossággal, amely egy adott generáción belüli, a méltányosságból fakadó jogokat és kötelezettségeket jelenti. A generációk közötti méltányosság, a generáción belüli méltányosság nélkül nem valósulhat meg. A jelen generáció, mint kollektíva, a generációk közötti méltányosságon alapuló környezeti jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik, míg az egyén joga a generáción belüli méltányosságból eredeztethető. A generáción belüli és a generációk közötti méltányosságból adódóan a jelen generációnak meg kell őriznie a természeti erőforrásokat, fenn kell tartania a környezet minőségét, és lehetővé kell tennie a jövő generációk számára, hogy hozzáférjenek ehhez az örökséghez. E kötelezettség pozitív oldala a környezet minőségének megőrzése, negatív oldala pedig a környezetszennyezés és a környezeti károkozás megelőzése. Az egészséges környezethez való jog tehát nem csak a jelen generáció, de a jövő generáció érdekeit is védi, azonban csak a jelen generáció esetében beszélhetünk jogról. A jövő generáció esetében, jogalany híján csak az egészséges környezethez fűződő érdekről, és így érdekérvényesítésről lehet beszélni.

A környezetszennyezés sérthet bizonyos emberi jogokat: az élethez való jogot, az egészséghez való jogot, a magán és családi élethez való jogot vagy a tulajdonjogot. Fontos elhatárolni az egészséges környezethez való jog sérelmét, a környezetszennyezés által más emberi jogokban bekövetkezett sérelmekről. A környezethez való jog tárgya ugyanis nem az élet, az egészség, a magán- és családi élet, vagy a tulajdon, hanem a környezet. Az egészséges környezethez való jog *stricto sensu* célja a környezetnek, mint az emberi élet természeti alapjainak a védelme. Egészséges környezethez való jog helyett így pontosabb *környezet védelméhez való jog* kifejezés. A környezet védelméhez való jognak azonban nincs egy klasszikus értelemben vett alanyi jogi része, mivel e jog tárgya nem köthető kifejezetten egy jogalanyhoz (*egy egyénhez vagy egy kollektívához*). A környezet védelméhez való jog *kvázi* alanyi oldala a környezet védelme, a környezetszennyezés megelőzése, valamint a természeti erőforrások racionális használatának biztosítása, mint állami kötelezettségek. Ezen kötelezettségek a környezet védelméhez való jog eljárási jogaival kényszeríthetők ki.

A környezet védelméhez való jog az eljárási oldal alapján tartalmazza a környezeti információhoz való jogot, a döntéshozatalban való részvételhez való jogot, és az igazságszolgáltatáshoz való jogot is. Ezen három eljárásjog segítségével biztosítható emberi élet alapjainak védelme, a jelen és a jövő generációk érdekében. E három eljárási jog mindenkit megillet. Az egyéneket azért, mert ők a jelen generáció megtestesítői. A környezetvédelmi nem-kormányzati szervezeteket pedig azért, mert ők egyszerre képviselik a jelen és a jövő generációit. Az NGO-k érdekvédő szervezetek lévén, rendelkeznek azzal a potenciállal, hogy ellássák mind a jelen, mind a jövő nemzedékek érdekérvényesítését. Ez a generációk közötti méltányosság miatt szükséges, amit csak úgy lehet elérni, ha mind a jelen, mind a jövő nemzedékek érdekvédelme biztosított. Az NGO-k az érdekvédelmi tevékenységüket csak a három környezeti eljárásjogon keresztül tudják ellátni. A jelen generáció egyénei sokszor nincsenek tisztában a jogsértéssel, ezért szükséges az ő érdekeiket is garanciálisan becsatornázni. A környezet védelméhez való jog védendő köre továbbá a jövő generációi is. A jövő generációk nem lehetnek jogalanyok, így a jövő generációk környezet védelméhez való jogáról nem is beszélhetünk, kizárólag a jövő generációk egészséges környezethez fűződő érdekéről. Ezen érdek pedig az eljárásjogokon keresztül védhető.

A környezeti eljárási jogok alapján: Mindenkinek joga van meghatározott környezeti információhoz hozzáférni. A környezeti információ fogalmát a lehető legtágabban, míg a megtagadást a lehető legszűkebben kell értelmezni. Az államnak nem csak kérés esetén, de meghatározott időközönként kérés nélkül is nyilvánosságra kell hoznia meghatározott környezeti információt, valamint az információ gyűjtésére is köteles. A *döntéshozatalban való részvételhez való jog* alapján a jogosultak kellő időben valódi lehetőséget kell, hogy kapjanak a részvételre, a környezetre jelentős hatást gyakorló tevékenységek, környezettel kapcsolatos tervek, programok, politikák, és a környezetvédelem szempontjából jelentős végrehajtó jellegű szabályok, illetőleg az általánosan körtelező érvényű szabályozó eszközök előkészítésénél, módosításánál vagy felülvizsgálatánál. Az *igazságszolgáltatáshoz való jog* környezeti kérdések esetében egy különálló jogként funkcionál, valamint magában foglalja az információhoz való jog és a döntéshozatalban való részvétel jogának a kikényszeríthetőségét is. Az igazságszolgáltatáshoz való jog (*mint önálló eljárási jog*) alanya megtámadhatja a magánszemélyek és hatóságok olyan lépéseit és mulasztásait, amelyek ellentétesek az egészséges környezethez való jogból származó kötelezettségekkel.

Hogyan védi ehhez képest az EJEB az egészséges környezethez való jogot/környezet védelméhez való jogot? Az EJEB joggyakorlatában az élet, a magán- és családi élet, valamint a tulajdonhoz való jog élvez védelmet a környezeti károkozástól. Az Egyezmény 2. cikke alapján az államnak biztosítania kell, hogy környezeti károkozás (*beleértve a természeti katasztrófát*) nem sérti az élethez való jogot. A 8. cikk alapján az államnak megfelelő intézkedések meghozatalával és ezek végrehajtásával védenie kell a magán- és családi életet a közvetlen és súlyos környezeti károkozástól (*küszöb-szabály*). Ez mind a magán-, mind a közsféra tevékenységére kiterjed. A hatóságoknak informálniuk kell a nyilvánosságot az esetleges környezeti kockázatokról. A hatóságok adott esetben a környezet védelme érdekében (*mint törvényes célt követve*) korlátozhatják a magán és családi élet tiszteletben tartásához való jogot. Ezen döntések azonban megfelelő joggalappal kell, hogy rendelkezzenek, valamint arányban kell állniuk az elérni kívánt céllal. Az államnak mérlegelnie kell és egyensúlyban kell tartania az adott érdekeket, amely tevékenységében széles mérlegelési jogkör áll a rendelkezésére. A magán- és családi élet, valamint az otthon tiszteletéhez való jog ugyanakkor korlátozható a környezet védelme tekintetében.

Az *Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikke* értelmében a tulajdon védelmet élvez a környezeti károkozástól, és adott esetben a természeti katasztrófáktól; valamint a tulajdonjog korlátozása lehetséges a környezet védelme érdekében. Az egyének bár jogosultak a tulajdonuk békés élvezetére, és védelemben részesülnek a tulajdonuktól való jogtalan megfosztástól, ez azonban nem garantálja a tulajdon egészséges környezetben való élvezetét. A tulajdon békés használatát az államnak hatáskörén belül tevőlegesen is elő kell mozdítania és megfelelő környezeti standardokat kell biztosítania, annak érdekében, hogy a tulajdon ne veszítsen olyan mértékben az értékéből, hogy az a kisajátítás kategóriájába essen. A természeti katasztrófák következtében károsodott tulajdonnal kapcsolatban nem szükségszerűen áll fenn az állam tulajdon védelmi pozitív kötelezettsége. Természeti katasztrófák esetében ugyanis az állam elsősorú kötelessége az emberi élet védelme. Az állami hatóságok korlátozhatják a tulajdon élvezetének jogát a környezet védelme, mint közérdek miatt. E korlátozásnak azonban törvényesnek és arányosnak kell lenni az elérni kívánt céllal. Az állam kötelessége a közérdek és az egyéni érdekek közötti egyensúly megteremtése. Az államnak széles mérlegelési jogköre van a végrehajtásban, valamint annak eldöntésében, hogy a végrehajtás következményeit igazolja-e a közérdek. Az érdekek ütközésénél a gazdasági érdekeknek vagy más emberi jogoknak (*mint például a tulajdonhoz való jog*) nincs automatikus elsőbbségük a környezetvédelemmel szemben.

Sem az Egyezmény, sem a bírósági gyakorlat nem teszi az állam kötelezettségévé a környezet védelmét, vagy a környezetvédelem biztosítását. A környezeti károkozás tilalmát sem találjuk meg az Egyezmény rendszerében. Bár a jövő nemzedékekért érzett felelősség, a szennyező fizet elve és a megelőzés elve sem élvez védelmet, ezen környezetvédelmi célok és alapelvek már megjelennek itt-ott az ítélkezési gyakorlatban, a közös értékekre való utalásként.

A bíróság az eljárási oldalt is védi egy bizonyos szinten: a 2. cikk alapján az állam kötelezettsége, hogy biztosítsa az információhoz való hozzáférést meghatározott körülmények között. Az állam köteles az információt kifejezetten biztosítani azon egyének számára, akik élete veszélyeztetve van. Az államnak továbbá a 10. cikk alapján biztosítania kell az információ megszerzéséhez, valamint továbbításához való jogokat mind az egyének, mind a kollektívák számára. Ez nem jelenti azt, hogy a hatóságok hivatalból kötelezve lennének a környezeti információ gyűjtésére, feldolgozására és terjesztésére. A 10. cikkben lefektetett információhoz való jog

korlátozható, ha a korlátozás jog által előírt (*precíz, hozzáférhető, valamint előrelátható*), jogos cél által vezérelt, valamint szükséges egy demokratikus társadalomban (*nyomós társadalmi igény*).

A *döntéshozatalban való részvételhez való jog* alapján az államnak kellő súllyal figyelembe kell venni az érintett egyének érdekét a környezetet érintő döntések esetén. A nyilvánosságnak tudnia kell képviseltetnie magát a hatóságok előtt. Ahol a hatóságoknak komplex környezeti és gazdasági kérdésekről kell döntést hoznia, ott a döntéshozatal alatt megfelelő kutatást kell végezni és tanulmányokat kell készíteni, annak érdekében, hogy előre meg lehessen állapítani a lehetséges környezeti hatásokat, valamint, hogy az ütköző érdekeket ki lehessen egyenlíteni. A döntéshozatal során keletkezett kutatások és tanulmányok anyagához továbbá hozzáférést kell biztosítani a nyilvánosság számára. A döntéshozatal alatt az állam kötelessége biztosítani, hogy a különböző érdekek megfelelő súllyal számításba legyenek véve. Minden érintett joga a döntést bíróság vagy egyéb független szerv előtt hatékony módon megtámadni, amikor az egyén meggyőződése, hogy az érdekei nem lettek megfelelően számításba véve.

Az *igazságszolgáltatáshoz való joggal* kapcsolatban a bíróság kimondta, hogy ha az állam nemzeti jogrendszerében megtalálható az egészséges környezethez való, akkor e jog megsértése esetén az állam köteles biztosítani az igazságszolgáltatáshoz való jogot. Ehhez a vitának valósnak és komolynak kell lennie; valamint az eljárás kimenetele közvetlenül kell, hogy befolyásolja e jogot, vagy kötelezettséget. A környezetvédő civil szervezetek, amelyek a nemzeti jog alapján *locus standival* rendelkeznek, akkor rendelkeznek a bírósághoz fordulás jogával, ha áldozati státuszban vannak. A közérdek védelmében tett *actio popularis* kísérleteket a bíróság elfogadhatatlannak nyilvánítja. A 2. cikk alapján védett döntéshozatalban való részvétel jogának megsértése esetén is fennáll a bírósághoz fordulás joga. Ehhez nem feltétel, hogy az adott döntés meghatározó legyen a kérelmező jogaira nézve, vagy, hogy fennálljon súlyos veszély esélye. Az államnak biztosítani kell a hatékony jogorvoslathoz való jogot minden egyén számára, akiknek az élethez való joga sérült környezetet érintő ügyek során.

A legkiterjedtebb védelemmel tehát az információhoz való jog rendelkezik. A 10. cikk alapján ugyanis főszabály szerint nem csak az egyének, de a környezetvédő civil szervezetek joga is védve van. A döntéshozatalban való részvétel már nem élvez

ennyire széles védelmet. Az államnak csak az a kötelessége, hogy az érintettek érdekeit kellő súllyal figyelembe vegye. Ezáltal az államnak nem kötelessége a közvetlen demokrácia eszközeivel a nyilvánosságnak döntési jogot adni, de még az érintettekkel sem köteles konzultációt lefolytatni. Az érdekek kiegyenlítésében az államnak széles a mérlegelési jogköre. Kiemelendő, hogy a bíróság a gazdasági érdekeket, vagy egyéb emberi jogok védelmét nem tekinti egyértelműen előbbre való érdekeknek a környezetvédelemmel szemben. Sőt. A bíróság elismeri a környezet védelem egyre erősödő fontosságát. Az Egyezmény által védett igazságszolgáltatáshoz való jog természetesen csak az Egyezményben védett jogokhoz kapcsolódik, így az egészséges környezethez való jog egyéb elemeinek megsértése esetén az egyént csak akkor illeti meg az igazságszolgáltatáshoz való jog, ha a nemzeti jogrendszerben elismerést nyert ez a jog.

Az Egyezmény nem csak, hogy nem védi az egészséges környezethez való jog/környezet védelméhez való jog minden elemét, de a meglévő jogvédelemhez sem a legegyszerűbb hozzáférni. Az elfogadhatósági kritériumok szűkre szabják a potenciálisan elfogadható kérelmek körét. Az egészséges környezettel kapcsolatban a „legrelevánsabb” elfogadhatósági kritériumok az áldozati státusz és a jelentős hátrány kitétele. Egy egyén nagy valószínűséggel csak akkor fordul a strasbourgi bírósághoz, ha áldozatként jogai sérülését állítja. Az NGO-k azonban, amelyek az Egyezmény 34. cikke értelmében az egyének mellett szintén beadhatnak kérelmet, tipikusan közérdekeket szolgálnak, kollektív érdekeket juttatnak kifejezésre. Ennek ellenére a kollektív érdekek védelme már az elfogadhatósági szakasznál akadályba ütközik, mivel az NGO-nak is többek között áldozati státusszal kell rendelkeznie, ami azt jelenti, hogy az NGO *(vagy annak ilyen minőségben a tagjai)* az áldozat, a közvetett áldozat vagy a potenciális áldozat. Magában az áldozati státusz sem elegendő, ugyanis az áldozati státuszban lévő egyéneknek vagy nem-kormányzati szervezeteknek jelentős hátrányt kell elszenvednie ahhoz, hogy a kérelem elfogadható legyen.

Bár az egészséges környezethez való jog/környezet védelméhez való jog több eljárási elemét is védi az EJEB, átfogó védelemről nem beszélhetünk. Az eljárási jogok érvényesítése közvetlen érdekeltséghez kötött, az állam magasabb szintű környezetvédelmi kötelezettsége pedig teljesen hiányzik. Az Egyezmény kifejezetten nem tartalmazza a környezet védelméhez való jogot, csak közvetve említ pozitív kötelezettséget főleg a 2. cikk, és a 8. cikkel kapcsolatban. Az Egyezmény az egészség

védelmét is csak közvetve tartalmazza, így abszolút hiányzik egy érzékeny mérce a környezet védelmével, illetve a környezeti károkozással kapcsolatban.

Az egészséges környezethez való jog átfogó védelme két úton érhető el: az Egyezmény dinamikus értelmezése, illetve egy kiegészítő jegyzőkönyv által.

Az Egyezmény „*living instrument*” karakterének köszönhetően a bíróság magasabbra emelhetné az állam pozitív védelmi kötelezettségét, az élethez való jogból (2. cikk), valamint a magán- és családi élet tisztelgetben tartásához való jogból (8. cikk) kiindulva. E kötelezettségnek magában kell, hogy foglalja a környezet elemeinek védelmét és a természeti erőforrásokkal való racionális gazdálkodást. A bíróság legitimációját ehhez a lépéshez a közös alkotmányos hagyományok adnák, ugyanis az Európa Tanács 47 tagállamából 30 állam alkotmányában található meg a környezet védelme mit érték, vagy kötelezettség. Az ET polgárainak közel 2/3-át továbbá olyan alkotmány védi, amely tekintettel van a környezetvédelemre, az egészséges környezethez való jogra, valamint a generációk közötti méltányosságra. A bíróság továbbá az eljárási jogok védelmi szintjét is ki tudná terjeszteni, ha vélelmezné a környezetvédelmi civil szervezetek érintettségét, és így a közvetett áldozati státuszt. A legitimációt e lépéshez az a tény adná, hogy az ET 41 tagállama ratifikálta az Aarhusi Egyezményt, amely nemzetközi szerződés napjainkra a környezeti eljárás jogok legmagasabb szintű mércéjévé nőtte ki magát, és amely előírja, hogy egy állam nem határozhat meg olyan szigorú feltételeket, hogy az gyakorlatilag lehetetlen helyzetbe hozza a civil szervezeteket az érdekérvényesítés terén. Továbbá mind nemzeti és nemzetközi szinten a környezeti jogok szabályozásának exponenciális növekedése figyelhető meg, az egyre nagyobb méreteket öltő környezeti problémák jelentkezésével összefüggésben. A bíróság azzal tudná megtartani az Egyezmény naprakész és így legitim jellegét, ha ezekre a faktorokra érdemben reagálna.

A dinamikus értelmezés eszköze természetesen korlátozott. Tisztább jogi megoldás lenne, ha a *környezet védelméhez való jog* kiegészítő jegyzőkönyv formájában az Egyezmény részét képezné. A környezet védelméhez való jog biztosítaná az eljárási oldal hiányzó elemeinek a védelmét, valamint állami kötelezettségként írná elő a környezet védelmét, a környezetszennyezés megelőzését, valamint a természeti erőforrások racionális használatának biztosítását. A kiegészítő jegyzőkönyvhöz azonban hiányzik a politikai elhivatottság: Az Európa Tanács Parlamenti

Közgyűlésének (*továbbiakban Parlamenti Közgyűlés*) ez irányba tett három ajánlása mind háromszor e lett utasítva. 1999 novemberében a Parlamenti Közgyűlés az 1431-es számú ajánlásában 8. pontjában kifejezi abbéli véleményét, hogy az Egyezménynek magába kellene foglalnia az egészséges és élhető környezethez való jogot, mint alapvető emberi jogot.²⁸² Miután a Miniszterek Tanácsa elvetette az ajánlást, a Parlamenti Közgyűlés 2003-ban újra próbálkozott az 1614-es ajánlással, ami a Környezet és az Emberi jogok címet viseli. Az ajánlás a 3. pontjában kiemeli, hogy a nemzetközi jog fejlődésére, valamint az Emberi Jogok Európai Bíróságának az esetjogára tekintettel elérkezett az idő arra, hogy az emberi jogok védelmi rendszere hozzájáruljon a környezet védelméhez is. A Parlamenti Közgyűlés azt javasolta a tagállamoknak, hogy ismerjék el alkotmányos szinten az egészséges és élhető környezethez való emberi jogot, majd kéri a Miniszterek Tanácsát, hogy készítse az Egyezményhez egy kiegészítő jegyzőkönyvet, ami deklarálja az Aarhusi Egyezményben lefektetett környezeti eljárási jogokat.²⁸³ A Miniszterek Tanácsa ezt az ajánlást is elutasította. Hivatkozásának fő érvei szerint már több tagállam alkotmányában szerepel az egészséges környezethez való jog; az Egyezmény közvetetten már védi az egészséges környezethez való emberi jogot; valamint az Európai Unió Alapjogi Chartájának 37. cikke is deklarálja az egészséges környezethez való jogot.²⁸⁴ 2009. szeptember 11-én a Parlamenti Közgyűlés újra benyújtott egy kiegészítő jegyzőkönyvről szóló ajánlást.²⁸⁵ Az ajánlás szól az egészséges környezethez való jog eddig elért nemzetközi, nemzeti és regionális szabályozásáról, majd rámutat arra, hogy az Egyezményből teljesen hiányzik egy ehhez hasonló jog. Annak ellenére, hogy az ajánlást egyhangú nyilatkozattal fogadta el a Parlamenti Közgyűlés, az Emberi Jogokat Irányító Bizottság (*Steering Committee for Human Rights, CDDH*) a tervezet ellen szólt, ugyanazokat az ismert indokokat

²⁸² Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1431 (1999) számú ajánlása, 8. pont. Az ajánlás a következő címet viseli: Európa Tanács által meghozandó intézkedések a környezetvédelem terén (*Future action to be taken by the Council of Europe in the field of environment protection*).

²⁸³ Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1614 (2003) számú ajánlása, 3. és 10. pontok. Az ajánlás a következő címet viseli: Környezet és az emberi jogok (*Environment and human rights*).

²⁸⁴ Doc. 10041, 24 January 2004, Reply from the Committee of Ministers, adopted at the 869th meeting of the Ministers' Deputies, 2-5 pontok.

²⁸⁵ Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1885 (2009) számú ajánlása, amely a következő címet viseli: Az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez csatolandó kiegészítő jegyzőkönyv készítése, az egészséges környezethez való jogról (*Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment*).

felsorakoztatva, amit a Miniszterek Tanácsa használt 2004-ben.²⁸⁶ Ez előrevetítette a Miniszterek Tanácsának azon döntését, ami figyelmen kívül hagyva a Közgyűlés érveit, 2010 júniusában elutasította a tervezet elkészítését.²⁸⁷ A Tanács válaszában kifejezi, hogy felismeri az egészséges és élhető környezet fontosságát, mint az emberjogi védelem releváns tényezőjét, majd utal a 2003-as válaszára, és kijelenti, hogy álláspontja nem változott, miszerint: bár az Egyezmény kifejezetten nem ismeri az egészséges környezethez való jogot, de az egyezmény rendszere közvetetten már hozzájárul a környezetvédelemhez, a Bíróság jogértelmezési gyakorlata által.²⁸⁸

A környezetvédelem tehát két okból emberi jogi kérdés is. Egyrészt a környezet védelméhez való jog önálló emberi jogként hozzájárul a környezet védelméhez, a környezet szennyezés megelőzéséhez és a természeti erőforrások racionális használatához. Másrészt a környezetszennyezés sérthet olyan, a környezet védelméhez való jogon kívüli emberi jogokat is, mint az élethez való jog, a magán- és családi élethez való jog, vagy a tulajdon védelméhez való jog. Ezáltal a felsorolt emberi jogok (*az élethez való jog, a magán- és családi élethez való jog, vagy a tulajdon védelméhez való jog*) megfelelő védelme is hozzájárul a környezet védelméhez. A környezet emberi jogi eszközökkel való védelme tehát nem csak lehetséges, de nélkülözhetetlen is.

²⁸⁶ Steering Committee for Human Rights, DH-DEV(2010)03, 3. pont: „In its comments to Recommendation 1614 (2003) on “Environment and human rights”, the CDDH recognised that neither the Convention nor its additional protocols expressly recognise a right to the protection of the environment, but also noted that the Convention system already indirectly contributes to the protection of the environment through existing Convention rights and their interpretation in the case-law of the European Court of Human Rights which shows that the Convention already offers a certain degree of protection in relation to environmental issues. That being so, the CDDH considered that it would not be advisable to draft an additional protocol on this subject. However, it recognised the merit in the idea of drafting an appropriate instrument and consequently, in 2006, this led to the adoption of a Manual on human rights and the environment.” Az Emberi Jogokat Irányító Bizottság érvelésének teljes szövegét lásd: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/DH-DEV/DH-DEV-docs/DH-DEV_2010_03_en.pdf (2016. augusztus 2.).

²⁸⁷ CM Documents, [CM/AS\(2010\)Rec1883-1885-final](#) 18 June 2010 (2016. augusztus 2.).

²⁸⁸ CM/AS(2010)Rec1883-1885-final, 7-10. pontok.

Mellékletek

1. számú melléklet: Az ET tagállamainak egészséges környezethez való joggal kapcsolatos alkotmányos szabályozása angol nyelven.

Forrás: <http://www.legislationline.org/documents/section/constitutions>

Albánia/Albania

Constitution of the Republic of Albania (1998):

- Art. 56: *“Everyone has the right to be informed about the status of the environment and its protection.”*
- Art. 59 par. 1 d) & dh): *„The state, within its constitutional powers and the means at its disposal, and to supplement private initiative and responsibility, aims at:*
d) a healthy and ecologically adequate environment for the present and future generations;
dh) the rational exploitation of forests, waters, pastures and other natural resources on the basis of the principle of sustainable development.”

Andorra/Andorra

Constitution of the Principality of Andorra (1993):

- Preamble par. 4 : *„The Andorran People, with full liberty and independence, and in the exercise of their own sovereignty, (...) Willing to bring their collaboration and effort to all the common causes of mankind, and especially to those of preserving the integrity of the Earth and guaranteeing an environment fit for life for the coming generations.”*
- Art. 31: *“The State has the task of ensuring the rational use of the land and of all natural resources, so as to guarantee a fitting quality of life for all and, for the sake of future generations, to restore and maintain a reasonable ecological balance in the atmosphere, water and land, as well as to protect the autochthonous flora and fauna.”*
- Art. 80 par. 1 & 2: *“(1) Within the framework of their administrative and financial autonomy, the Local Councils have their powers delimited by a Qualified Law, at least in the following matters: (...) g) Natural resources.*
(2) Within the framework of the State’s power to impose taxes, the aforementioned Qualified Law determines the economic and fiscal faculties of the Local Councils required in the exercise of their jurisdiction. These faculties shall deal at least, with the use and exploitation of natural resources (...).”

Ausztria/Austria

Constitution of the Federal Republic of Austria (1930):

- Art. 10 par. 1 9) & 12): *“(1) The Federation has powers of legislation and execution in 9. (...) environmental compatibility evaluation for projects relating to these matters where material effects on the environment are to be anticipated;*
12. (...) measures to counter factors hazardous to the environment through the transgression of the immission limit; clear air maintenance notwithstanding the competence of the provinces for heating installations; refuse disposal in respect of dangerous refuse, but in respect of other refuse only in so far as a need for the issue of uniform regulations exists (...).”
- Art. 11 par. 1 7): *“(1) In the following matters legislation is the business of the Federation, execution that of the provinces: (...) 7. Environmental impact assessment for projects*

relating to these matters where material effects on the environment are to be anticipated; in so far as a need for the issue of uniform regulations is considered to exist, the approval of such projects."

- Art. 14 par. 5a): *"In a partnership - like cooperation between pupils, parents and teachers, children and juveniles are to be allowed the optimal intellectual, mental and physical development to let them become healthy, self-confident, happy, performance-oriented, dutiful, talented and creative humans capable to take over responsibility for themselves, fellow human beings, environment and following generations, oriented in social, religious and moral values. (...)"*
- Art. 131 par. 4) 2/a: *"By federal law may be provided (...) 2. a competence of the administrative courts of the Federation: a) in legal matters in matters of environmental compatibility examinations for projects, where material effects on the environment are to be anticipated."*

Azerbajdzsán/ Azerbaijan

Constitution of the Republic of Azerbaijan (1995):

- Preamble: *"(...) understanding the responsibility before the past, present and future generations (...)"*
- Art. 16 par. 2: *"Azerbaijani state (...) protects environment, (...)"*
- Art. 39: *"(1) Everyone has the right to live in healthy environment.
(2) Everyone has the right to gain information about true ecological situation and to get compensation for damage done to his/her health and property because of violation of ecological requirements.
(3) No one may cause threat or damage to the environment and natural resources to the extent that it is higher than the limit prescribed by law.
(4) The state guarantees the preservation of ecological balance and protection of the species of wild plants and animals determined by law."*
- Art. 78: *"Every citizen is responsible for protection of environment."*

Belgium/Belgium

Constitution of the Kingdom of Belgium (1994):

- Art. 7bis: *"In the exercise of their respective competences, the Federal State, the Communities and the Regions follow the objectives of lasting development in its social, economic and environmental aspects, taking into account the solidarity between the generations."*
- Art. 23 par. 4: *"Everyone has the right to lead a life in keeping with human dignity. To this end, the laws, federate laws and rules referred to in Article 134 guarantee economic, social and cultural rights, taking into account corresponding obligations, and determine the conditions for exercising them. These rights include among others: (...) (4) the right to the protection of a healthy environment."*

Bosznia és Hercegovina/ Bosnia and Herzegovina

Constitution of Bosnia and Herzegovina (1995):

—*

**Art. 2 par. 2: "The rights and freedoms set forth in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols shall apply directly in Bosnia and Herzegovina. These shall have priority over all other law."*

Bulgária/Bulgaria**Constitution of the Republic of Bulgaria (1991):**

- Art. 15: *„The Republic of Bulgaria shall ensure the protection and reproduction of the environment, the conservation of living Nature in all its variety, and the sensible utilization of the country’s natural and other resources.”*
- Art. 55: *„Citizens shall have the right to a healthy and favourable environment corresponding to established standards and norms. They shall protect the environment.”*

Ciprus/Cyprus**Constitution of the Republic of Cyprus (1960):**

—

Csehország/Czech Republic**Constitution of the Czech Republic (1992):**

- Preamble: *“Resolved to guard and develop together the natural and cultural, material and spiritual wealth handed down to us,(...)”*
- Art. 7: *„The state shall concern itself with the prudent use of its natural resources and the protection of its natural wealth.”*

Charter of Fundamental Rights and Basic Freedoms (1992):

- Preamble: *“Recalling its share of responsibility towards future generations for the fate of all life on Earth”*
- Art. 11 par 3): *“Ownership entails obligations. It may not be misused to the detriment of the rights of others or in conflict with legally protected public interests. Property rights may not be exercised so as to harm human health, nature, or the environment beyond the limits laid down by law.”*
- Art. 35 *„(1) Everyone has the right to a favourable environment.
(2) Everyone has the right to timely and complete information about the state of the environment and natural resources.
(3) No one may, in exercising her rights, endanger or cause damage to the environment, natural resources, the wealth of natural species, or cultural monuments beyond the extent designated by law.”*

Dánia/Denmark**Constitution of the Kingdom of Denmark (1953):**

—

Egyesült Királyság/United Kingdom

—*

* Az Egyesült Királyság alkotmányi szinten nem rendelkezik az egészséges környezethez való jogról. Az egészséges környezethez való joghoz köthető alacsonyabb szintű normákról és bírói precedensekről lásd: 2.2.2. fejezet f. pont.

Észtország/Estonia**Constitution of the Republic of Estonia (1992):**

- Preamble par. 3: *“(…) the state which (…) forms a pledge to present and future generations for their social progress and welfare (…).”*
- Art. 5: *“The natural wealth and resources of Estonia are national riches which must be used economically.”*
- Art. 34: *„(…) The right to freedom of movement may be circumscribed in the cases (…) to protect the natural environment (…).”*

- Art. 53: *“Everyone has a duty to preserve the human and natural environment and to compensate for harm that he or she has caused to the environment. The procedure for compensation is provided by law.”*

Finnország/Finland

Constitution of the Republic of Finland (1999):

- Art. 20: *“Nature and its biodiversity, the environment and the national heritage are the responsibility of everyone. The public authorities shall endeavour to guarantee for everyone the right to a healthy environment and for everyone the possibility to influence the decisions that concern their own living environment.”*

Franciaország/France

Constitution of the French Republic (1959):

- Art. 34: *„Statutes shall also determine the rules governing: (...) the preservation of the environment (...).”*

Charter for the Environment (2004):

- Preamble: *„Natural resources and equilibriums have conditioned the emergence of mankind; the future and very existence of mankind are inextricably linked with its natural environment; the environment is the common heritage of all mankind; mankind exerts ever-increasing influence over the conditions for life and its own evolution; biological diversity, the fulfilment of the person and the progress of human societies are affected by certain types of consumption or production and by excessive exploitation of natural resources; care must be taken to safeguard the environment along with the other fundamental interests of the Nation; in order to ensure sustainable development, choices designed to meet the needs of the present generation should not jeopardise the ability of future generations and other peoples to meet their own needs,”*
- Art. 1: *„Everyone has the right to live in a balanced environment which shows due respect for health.”*
- Art. 2: *„Everyone is under a duty to participate in preserving and enhancing the environment.”*
- Art. 3: *„Everyone shall, in the conditions provided for by law, foresee and avoid the occurrence of any damage which he or she may cause to the environment or, failing that, limit the consequences of such damage.”*
- Art. 4: *„Everyone shall be required, in the conditions provided for by law, to contribute to the making good of any damage he or she may have caused to the environment.”*
- Art. 5: *„When the occurrence of any damage, albeit unpredictable in the current state of scientific knowledge, may seriously and irreversibly harm the environment, public authorities shall, with due respect for the principle of precaution and the areas within their jurisdiction, ensure the implementation of procedures for risk assessment and the adoption of temporary measures commensurate with the risk involved in order to preclude the occurrence of such damage.”*
- Art. 6: *„Public policies shall promote sustainable development. To this end they shall reconcile the protection and enhancement of the environment with economic development and social progress.”*
- Art. 7: *„Everyone has the right, in the conditions and to the extent provided for by law, to have access to information pertaining to the environment in the possession of public bodies and to participate in the public decision-taking process likely to affect the environment.”*

- Art. 8–9: *„Education and training with regard to the environment shall contribute to the exercising of the rights and duties set out in this Charter. Research and innovation shall contribute to the preservation and development of the environment.”*

Grúzia/Georgia

Constitution of Georgia (1995):

- Art. 37 par. 3: *“Everyone shall have the right to live in healthy environment and enjoy natural and cultural surroundings. Everyone shall be obliged to care for natural and cultural environment.”*
- Art. 37 par. 4: *“With the view of ensuring safe environment for the human health, in accordance with ecological and economic interests of society, with due regards to the interests of the current and future generations the state guarantees the protection of environment and the rational use of natural resources, sustainable development of the country.”*
- Art. 37 par. 5: *“Everyone has the right to timely receive complete and objective information about the state of environment.”*

Görögország/Greece

Constitution of the Hellenic Republic (1975):

- Art. 24 par. 1: *“The protection of the natural and cultural environment constitutes a duty of the State and a right of every person. The State is bound to adopt special preventive or repressive measures for the preservation of the environment in the context of the principle of sustainability. Matters pertaining to the protection of forests and forest expanses in general shall be regulated by law. The compilation of a forest register constitutes an obligation of the State. Alteration of the use of forests and forest expanses is prohibited, except where agricultural development or other uses imposed for the public interest prevail for the benefit of the national economy. Interpretative clause: The term forest or forest ecosystem means the organic whole of wild plants with woody trunk on the necessary area of ground which, together with the flora and fauna co-existing there, constitute via their mutual interdependence and interaction (...).”*

Hollandia/the Netherlands

Constitution of the Kingdom of the Netherlands (2008):

- Art. 21: *“It shall be the concern of the authorities to keep the country habitable and to protect and improve the environment.”*

Horvátország/Croatia

Constitution of the Republic of Croatia (2010):

- Art. 2 par. 4: *„The Croatian Parliament and people shall directly, independently, and in compliance with the Constitution and law, decide upon: (...) the preservation of natural and cultural wealth and use of the same; (...)”*
- Art. 3: *“Freedom, equal rights, national and gender equality, peace-making, social justice, respect for human rights, inviolability of ownership, conservation of nature and the environment, the rule of law and a democratic multiparty system are the highest values of the constitutional order of the Republic of Croatia.”*
- Art. 50 par. 2: *„Free enterprise and property rights may be exceptionally restricted by law for the purposes of protecting the interests and security of the Republic of Croatia, nature and the human environment and human health.”*
- Art. 52: *„The sea, seashore, islands, waters, air space, mineral resources, and other natural assets, as well as land, forests, flora and fauna, other components of the natural environment,*

real estate and items of particular cultural, historical, economic or ecological significance which are specified by law to be of interest to the Republic of Croatia shall enjoy its special protection. The manner in which any assets of interest to the Republic of Croatia may be used and exploited by holders of rights thereto and by their owners, as well as compensation for any restrictions as may be imposed thereon, shall be regulated by law."

- Art. 70: *"Everyone shall have the right to a healthy life. The state shall ensure conditions for a healthy environment. Everyone shall, within the scope of their powers and activities, accord particular attention to the protection of human health, nature and the human environment."*

Izland/Iceland

Constitution of the Republic of Iceland (1994):

—

Írország/Ireland

Constitution of Ireland (1937):

—

Liechtenstein/Liechtenstein

Constitution of the Principality of Liechtenstein (1921):

—

Lengyelország/Poland

Constitution of the Republic of Poland (1997):

- Preamble: *"Obliged to bequeath to future generations all that is valuable from our over one thousand years' heritage,"*
- Art. 5: *"The Republic of Poland shall (...) ensure the protection of the natural environment pursuant to the principles of sustainable development."*
- Art. 31 par. 3: *"Any limitation upon the exercise of constitutional freedoms and rights may be imposed only by statute, and only when necessary in a democratic state for the protection (...) the natural environment,(...). Such limitations shall not violate the essence of freedoms and rights."*
- Art. 68 par. 4: *"Public authorities shall combat epidemic illnesses and prevent the negative health consequences of degradation of the environment."*
- Art. 74: *"Public authorities shall pursue policies ensuring the ecological security of current and future generations. Protection of the environment shall be the duty of public authorities. Everyone shall have the right to be informed of the quality of the environment and its protection. Public authorities shall support the activities of citizens to protect and improve the quality of the environment."*
- Art. 86: *"Everyone shall care for the quality of the environment and shall be held responsible for causing its degradation. The principles of such responsibility shall be specified by statute."*

Lettország/Latvia

Constitution of the Republic of Latvia (1933):

- Art. 115: *"The State shall protect the right of everyone to live in a benevolent environment by providing information about environmental conditions and by promoting the preservation and improvement of the environment."*

Litvánia/Lithuania

Constitution of the Republic of Lithuania (1992):

- Art. 53 par. 3: *„The State and each person must protect the environment from harmful influences.“*
- Art. 54: *„The State shall take care of the protection of the natural environment, wildlife and plants, individual objects of nature and areas of particular value and shall supervise a sustainable use of natural resources, their restoration and increase. The destruction of land and the underground, the pollution of water and air, radioactive impact on the environment as well as depletion of wildlife and plants shall be prohibited by law.“*

Luxemburg/Luxembourg

Constitution of the Grand-Duchy of Luxembourg (1868):

- Art.11bis: *“The State guarantees the protection of the human and cultural environment, and works for the establishment of a durable equilibrium between the conservation of nature, in particular its capacity for renewal, and the satisfaction of the needs of present and future generations.“*

Macedónia volt Jugoszláv Köztársaság/former Yugoslav Republic of Macedonia

Constitution of the former Yugoslav Republic of Macedonia (1991):

- Art. 8: *„The fundamental values of the constitutional order of the Republic of Macedonia are: (...) proper urban and rural planning to promote a congenial human environment, as well as ecological protection and development (...).“*
- Art. 43: *“Everyone has the right to a healthy environment to live in. Everyone is obliged to promote and protect the environment. The Republic provides conditions for the exercise of the right of citizens to a healthy environment.“*
- Art. 55 par. 3: *“The freedom of the market and entrepreneurship can be restricted by law only for reasons of the defence of the Republic, protection of the natural and living environment or public health.“*
- Art. 56 par 1: *“All the natural resources of the Republic of Macedonia, the flora and fauna, amenities in common use, as well as the objects and buildings of particular cultural and historical value determined by law, are amenities of common interest for the Republic and enjoy particular protection.“*
- IV. supplement: *“The citizens of the Republic of Macedonia, the Macedonian people, as well as citizens living within its borders who are (...) responsible to future generations (...).“*
- XVII. supplement par. 1: *“In units of local self-government, citizens directly and through representatives participate in decision-making on issues of local relevance particularly in the fields of public services, urban and rural planning, environmental protection, local economic development, local finances, communal activities, culture, sport, social security and child care, education, health care and other fields determined by law.“*
- par. 2: *“In the city of Skopje the citizens directly and through representatives participate in decision-making on issues of relevance to the city of Skopje, particularly in the fields of public services, urban and rural planning, environmental protection, local economic development, local finances, communal activities, culture, sport, social security and child care, education, health care and other fields determined by law.“*

Magyarország/Hungary

The Fundamental Law of Hungary (2011):

- Preamble par. 9, 2nd sentence: „ We bear responsibility for our descendants; therefore we shall protect the living conditions of future generations by making prudent use of our material, intellectual and natural resources.”
- Art. P par. 1): „(1) Natural resources, in particular arable land, forests and the reserves of water, biodiversity, in particular native plant and animal species, as well as cultural assets form the common heritage of the nation; it shall be the obligation of the State and everyone to protect and maintain them, and to preserve them for future generations.,,
- Art. XX: „(1) Everyone shall have the right to physical and mental health.
(2) Hungary shall promote the application of the right referred to in Paragraph (1) by an agriculture free of genetically modified organisms, by ensuring access to healthy food and drinking water, by organising safety at work and healthcare provision, by supporting sports and regular physical exercise, as well as by ensuring the protection of the environment.”
- Art. XXI: “(1) Hungary recognises and enforces the right of everyone to a healthy environment.
(2) Anyone who causes damage to the environment shall be obliged to restore it or to bear the costs of restoration, as provided for by an Act.
(3) It shall be prohibited to import pollutant waste to Hungary for the purpose of disposal.”

Málta/Malta

Constitution of the Republic of Malta (1964):

- Art. 9: “The State shall safeguard the landscape and the historical and artistic patrimony of the Nation.”

Moldova/Moldova

Constitution of the Republic of Moldova (1994):

- Preamble: “(...) being aware of our responsibility and obligations towards the previous, present and future generations,(...)”
- Art. 37: „(1) Every human being shall have the right to live in an ecologically safe and healthy environment, to consume healthy food products and to use harmless household appliances.
(2) The State shall guarantee to anyone the right of free access and dissemination of the truthful information related to the environment state, living and working conditions, and the quality of food products and household appliances.
(3) Concealment or forgery of the information regarding the factors detrimental to human health shall be prohibited by law.
(4) Natural and legal entities shall be held liable for the damages caused to a person’s health and property due to ecological trespasses.”
- Art. 46 par. 5: „The right to hold private property shall coerce to the observance of duties as regarding the environment protection and maintenance of good neighbourhood, as well as other tasks incumbent upon the owner, under the law.”
- Art. 59: “The protection of environment and the preservation of historical and cultural monuments shall represent a duty ascribed to each citizen.”
- Art. 126: “The State must ensure: (...) f) the restoration and protection of the environment, as well as the maintenance of ecological balance.”

Monaco/Monaco

Constitution of the Principality of Monaco (1962):

—

Montenegró/Montenegro

Constitution of the Republic of Montenegro (2007):

- Preamble: *“The conviction that the state is responsible for the preservation of nature, sound environment, sustainable development, balanced development of all its regions and the establishment of social justice;(…)”*
- Art. 23: *“Everyone shall have the right to a sound environment. Everyone shall have the right to receive timely and full information about the status of the environment, to influence the decision-making regarding the issues of importance for the environment, and to legal protection of these rights. Everyone, the state in particular, shall be bound to preserve and improve the environment.”*
- Art. 59 par. 2: *“Freedom of entrepreneurship may be limited only if so necessary in order to protect the health of the people, environment, natural resources, cultural heritage or security and defence of Montenegro.”*
- Art. 78: *“Everyone shall be obliged to preserve natural and cultural heritage of general interest. The state shall protect the natural and cultural heritage.”*

Németország/Germany

Constitution of the Federal Republic of Germany (1949):

- Art. 20: *“Mindful also of its responsibility toward future generations, the state shall protect the natural foundations of life and animals by legislation and, in accordance with law and justice, by executive and judicial action, all within the framework of the constitutional order.”*

Norvégia/Norway

Constitution of the Kingdom of Norway (1814):

- Art. 112: *“Every person has the right to an environment that is conducive to health and to a natural environment whose productivity and diversity are maintained. Natural resources shall be managed on the basis of comprehensive long-term considerations which will safeguard this right for future generations as well. In order to safeguard their right in accordance with the foregoing paragraph, citizens are entitled to information on the state of the natural environment and on the effects of any encroachment on nature that is planned or carried out. The authorities of the state shall take measures for the implementation of these principles.”*

Olaszország/Italy

Constitution of the Republic of Italy (1948):

- Art. 9 par. 2: *“It (the Republic) safeguards natural landscape and the historical and artistic heritage of the Nation.”*
- Art. 117: *„The State has exclusive legislative powers in the following matters: (...) s) protection of the environment, the ecosystem and cultural heritage. Concurring legislation applies to the following subject matters: (...) enhancement of cultural and environmental properties (...)”*

Oroszország/Russian Federation

Constitution of the Russian Federation (1995):

- Preamble: „ (...) proceeding from the responsibility for our Fatherland before present and future generations, (...)”
- Art. 9 par. 1: “Land and other natural resources shall be utilised and protected in the Russian Federation as the basis of life and activity of the people living in the corresponding territories.”
- Art. 36 par. 2: „Possession, utilization and disposal of land and other natural resources shall be exercised by the owners freely, if it is not detrimental to the environment and does not violate the rights and lawful interests of other people.”
- Art. 42: “Everyone shall have the right to a favourable environment, reliable information about its state and to restitution for damage inflicted on his health and property by ecological transgressions.”
- Art. 58: “Everyone shall be obliged to preserve nature and the environment, treat and carefully the riches of nature.”
- Art. 72 par. 1: “(1) The joint jurisdiction of the Russian Federation and the subjects of the Russian Federation includes: (...)
 - c) issues of possession, use and disposal of land, subsoil, water and other natural resources; (...)
 - e) utilization of natural resources, protection of the environment and ensuring ecological safety; specially protected natural territories; (...)
 - j) (...) land, water, and forest legislation; legislation on subsoil and environmental protection; (...).”
- Art. 74 par. 2: “Limitations on the transfer of goods and services may be introduced according to federal law, if it is necessary to ensure security, protect the life and health of people, protect nature and items of cultural values.”

Örményország/Armenia

Constitution of the Republic of Armenia (1995):

- Preamble: „ (...) to ensure the freedom, general well being and civic harmony of future generations (...).”
- Art. 10: “The state shall ensure the protection and reproduction of the environment and the reasonable utilization of natural resources.”
- Art. 31: “The right to property shall not be exercised to cause damage to the environment (...).”
- Art. 33.2: “Everyone shall have the right to live in an environment favourable to his/her health and well-being and shall be obliged to protect and improve it in person or jointly with others. The public officials shall be held responsible for hiding information on environmental issues and denying access to it.”
- Art. 48 par. 10: “The basic tasks of the state in the economic, social and cultural spheres are: (...) to pursue the environmental security policy for present and future generations; (...).”
- Art. 89 par. 5: “The Government shall (...) implement state policies in the areas of science, education, culture, health, social security and environmental protection.”

Portugália/Portugal

Constitution of the Portuguese Republic (1974):

- Art. 9 par. d) & e): *“The fundamental tasks of the state shall be:*
 - d) *To promote the people’s well-being and quality of life and real equality between the Portuguese, as well as the effective implementation of economic, social, cultural and environmental rights by means of the transformation and modernisation of economic and social structures;*
 - e) *To protect and enhance the Portuguese people’s cultural heritage, defend nature and the environment, preserve natural resources and ensure proper town and country planning;”*
- Art. 52 par. 3 a) & b): *„Everyone shall be granted the right of actio popularis, to include the right to apply for the appropriate compensation for an aggrieved party or parties, in such cases and under such terms as the law may determine, either personally or via associations that purport to defend the interests in question. The said right shall particularly be exercised in order to:*
 - a) *Promote the prevention, cessation or judicial prosecution of offences against public health, consumer rights, the quality of life or the preservation of the environment and the cultural heritage;*
 - b) *Safeguard the property of the state, the autonomous regions and local authorities.”*
- Art. 66: *„(1) Everyone shall possess the right to a healthy and ecologically balanced human living environment and the duty to defend it.*
 - (2) *In order to ensure enjoyment of the right to the environment within an overall framework of sustainable development, acting via appropriate bodies and with the involvement and participation of citizens, the state shall be charged with:*
 - a) *Preventing and controlling pollution and its effects and the harmful forms of erosion;*
 - b) *Conducting and promoting town and country planning with a view to a correct location of activities, balanced social and economic development and the enhancement of the landscape;*
 - c) *Creating and developing natural and recreational reserves and parks and classifying and protecting landscapes and places, in such a way as to guarantee the conservation of nature and the preservation of cultural values and assets that are of historic or artistic interest;*
 - d) *Promoting the rational use of natural resources, while safeguarding their ability to renew themselves and maintain ecological stability, with respect for the principle of inter-generational solidarity;*
 - e) *Acting in cooperation with local authorities, promoting the environmental quality of rural settlements and urban life, particularly on the architectural level and as regards the protection of historic zones;*
 - f) *Promoting the integration of environmental objectives into the various policies of a sectoral nature;*
 - g) *Promoting environmental education and respect for environmental values;*
 - h) *Ensuring that fiscal policy renders development compatible with the protection of the environment and the quality of life.”*
- Art. 90: *„The objective of economic and social development plans shall be to promote (...) the defence of the environment and the quality of life of the Portuguese people.”*

Románia/Romania

Constitution of Romania (1991):

- Art. 35: „(1) *The State recognizes the right of everyone to a healthy, ecologically balanced environment.*
(2) *The State shall provide the legislative framework for the exercise of this right.*
(3) *Natural persons and legal entities shall have a duty to protect and improve the environment.*”
- Art. 44 par. 7: “*The right of property compels to the observance of duties relating to environmental protection and the ensurance of neighbourliness, as well as of other duties incumbent upon the owner, in accordance with the law or custom.*”
- Art. 135 par. 2: “(2) *The state must secure (...)*
d) exploitation of natural resources, in conformity with national interests;
e) environmental protection and restoration, as well as preservation of the ecological balance;(…).”
- Art. 136 par. 3: “*Underground mineral resources of public interest, the air, the waters with energy potential that can be used for national interests, the beaches, the territorial sea, the natural resources of the economic zone and the continental shelf, as well as other assets established by the organic law, shall be public property exclusively.*”

San Marino/San Marino

Constitution of the Republic of San Marino (1974):

- Art. 10: „*The Republic protects the historical and cultural heritage and the natural environment.*”

Spanyolország/Spain

Constitution of the Kingdom of Spain (1978):

- Art. 45: „(1) *Everyone has the right to enjoy an environment suitable for personal development, as well as the duty to preserve it.*
(2) *The public authorities shall safeguard rational use of all natural resources with a view to protecting and improving the quality of life and preserving and restoring the environment, by relying on essential collective solidarity.*
(3) *Criminal or, where applicable, administrative sanctions, as well as the obligation to restore the damage, shall be imposed, under the terms established by the law, against those who violate the provisions contained in the previous clause.*”
- Art. 148 par. 1 ix: “(1) *The Autonomous Communities may assume competences over (...)*
ix) environmental protection management;(…).”
- Art. 149 par. 1 xxiii: “(1) *The State holds exclusive competence over (...)* xxiii) *basic legislation on environmental protection.*”

Svájc/Switzerland

Constitution of the Swiss Confederation (1999):

- Preamble: „*The Swiss People and the Cantons (...)* conscious of their responsibility towards future generations, (...).”
- Art. 2 par. 4: “*It (Swiss Federation) is committed to the long term preservation of natural resources (...).*”
- Art. 54 par 2: “*The Confederation (...)* shall in particular assist in the (...) conservation of natural resources.”

- Art. 65 par. 1: *“The Confederation shall compile the necessary statistical data on the (...) environment in Switzerland.”*
- Art. 73: *“The Confederation and the Cantons shall endeavour to achieve a balanced and sustainable relationship between nature and its capacity to renew itself and the demands placed on it by the population.”*
- Art. 74: *“(1) The Confederation shall legislate on the protection of the population and its natural environment against damage or nuisance.”*

(2) *It shall ensure that such damage or nuisance is avoided. The costs of avoiding or eliminating such damage or nuisance are borne by those responsible for causing it.*

(3) *The Cantons are responsible for the implementation of the relevant federal regulations, except where the law reserves this duty for the Confederation.”*
- Art. 76: *“(1) The Confederation shall within the scope of its powers ensure the economic use and the protection of water resources and provide protection against the harmful effects of water.*

(2) *It shall lay down principles on the conservation and exploitation of water resources, the use of water for the production of energy and for cooling purposes, as well as on other measures affecting the water-cycle.*

(3) *It shall legislate on water protection, on ensuring appropriate residual flow, on hydraulic engineering and the safety of dams, and on measures that influence precipitation.*

(4) *The Cantons shall manage their water resources. They may levy charges for the use of water, subject to the limits imposed by federal legislation. The Confederation has the right to use water for its transport operations subject to payment of a charge and compensation.*

(5) *The Confederation, in consultation with the Cantons concerned, shall decide on rights to international water resources and the charges for them. If Cantons are unable to agree on rights to inter-cantonal water resources, the Confederation shall decide.*

(6) *The Confederation shall take account of the concerns of the Cantons where the water originates in fulfilling its duties.”*
- Art. 77: *“(1) The Confederation shall ensure that the forests are able to fulfil their protective, commercial and public amenity functions.*

(2) *It shall lay down principles on the protection of the forests.*

(3) *It shall encourage measures for the conservation of the forests.”*
- Art. 78: *“(1) The protection of natural and cultural heritage is the responsibility of the Cantons.*

(2) *In the fulfilment of its duties, the Confederation shall take account of concerns for the protection of natural and cultural heritage. It shall protect the countryside and places of architectural, historical, natural or cultural interest; it shall preserve such places intact if required to do so in the public interest.*

(3) *It may support efforts made for the protection of natural and cultural heritage and acquire or preserve properties of national importance by contract or through compulsory purchase.*

(4) *It shall legislate on the protection of animal and plant life and on the preservation of their natural habitats and their diversity. It shall protect endangered species from extinction.*

(5) *Moors and wetlands of special beauty and national importance shall be preserved. No buildings may be built on them and no changes may be made to the land, except for the construction of facilities that serve the protection of the moors or wetlands or their continued use for agricultural purposes.”*

- Art. 79: *“The Confederation shall lay down principles on fishing and hunting and in particular on the preservation of the diversity of fish species, wild mammals and birds.”*
- Art. 80: *“(1) The Confederation shall legislate on the protection of animals.
(2) It shall in particular regulate:
a. the keeping and care of animals;
b. experiments on animals and procedures carried out on living animals;
c. the use of animals; d. the import of animals and animal products;
e. the trade in animals and the transport of animals;
f. the slaughter of animals.
(3) The enforcement of the regulations is the responsibility of the Cantons, except where the law reserves this to the Confederation.”*
- Art. 89 par. 1: *“Within the scope of their powers, the Confederation and Cantons shall endeavour to ensure a sufficient, diverse, safe, economic and environmentally sustainable energy supply as well as the economic and efficient use of energy.”*
- Art. 104 par. 1 b: *“The Confederation shall ensure that agricultural sector, by means of a sustainable and market oriented production policy, makes an essential contribution towards (...) b) the conservation of natural resources and the upkeep of the countryside;(...).”*
- Art. 104 par. 3 b: *“The Confederation shall organise measures in such a manner that the agricultural sector fulfils its multi-functional duties. It has in particular the following powers and duties: (...) b) encouraging by means of economically advantageous incentives methods of production that are specifically near-natural and respectful of both the environment and livestock.”*
- Art. 114 par 3 d: *„The Confederation shall organise measures in such a manner that the agricultural sector fulfils its multi-functional duties. It has in particular the following powers and duties: (...) d) protecting the environment against the detrimental effects of the excessive use of fertilisers, chemicals and other auxiliary agents.”*
- Art. 120: *“(1) Human beings and their environment shall be protected against the misuse of gene technology.
(2) The Confederation shall legislate on the use of reproductive and genetic material from animals, plants and other organisms. In doing so, it shall take account of the dignity of living beings as well as the safety of human beings, animals and the environment, and shall protect the genetic diversity of animal and plant species.”*

Svédország/Sweden

Constitution of the Kingdom of Sweden (1991):

- Part 1 Art. 2 par. 3: *„The public institutions shall promote sustainable development leading to a good environment for present and future generations.”*
- Part 2 Art. 18 par. 3: *“There shall be access for all to the natural environment in accordance with the right of public access, notwithstanding the above provisions.”*
- Part 8 Art. 7 par 4: *“With authority in law, the Government may, without hindrance of the provisions of Article 3 or 5, adopt, by means of a statutory instrument, provisions relating to matters other than taxes, provided such provisions relate to any of the following matters: (...) (4) the cultural environment, hunting, fishing, animal protection, or nature conservation and environmental protection;(...).”*

Szerbia/Serbia

Constitution of the Republic of Serbia (2006):

- Art. 74: *„Everyone shall have the right to healthy environment and the right to timely and full information about the state of environment. Everyone, especially the Republic of Serbia and autonomous provinces, shall be accountable for the protection of environment. Everyone shall be obliged to preserve and improve the environment.“*
- Art. 83 par. 2: *„Entrepreneurship may be restricted by the Law, for the purpose of protection of people’s health, environment and natural goods and security of the Republic of Serbia.“*
- Art. 88 par. 2: *“The Law may restrict the models of utilisation and management, that is stipulate terms of utilisation and management, in order to eliminate the danger of causing damage to environment or prevent violation of rights and legally based interests of other persons.“*
- Art. 97 par. 9: *“The Republic of Serbia shall organise and provide for: (...) sustainable development; system of protection and improvement of environment; protection and improvement of flora and fauna; production, trade and transport of arms, poisonous, inflammable, explosive, radioactive and other hazardous substances;“*
- Art. 183 par. 2: *“Autonomous provinces shall, in accordance with the Law, regulate the matters of provincial interest in (...) agriculture, water economy, forestry, hunting, fishery, tourism, catering, spas and health resorts, environmental protection, industry and craftsmanship, road, river and railway transport and road repairs, organising fairs and other economic events,“*
- Art. 190 par. 6: *“The municipality shall, through its bodies, and in accordance with the Law be responsible for environmental protection, protection against natural and other disasters; protection of cultural heritage of the municipal interest;(...).“*

Szlovákia/Slovakia

Constitution of the Slovak Republic (1992):

- Art. 20 par. 3, 2nd sentence: *„The exercising of the ownership right may not harm human health, nature, cultural monuments and the environment beyond limits laid down by law.“*
- Art. 23 par. 3: *„Freedom of movement and right of abode are guaranteed and the right to freely leave this territory may be restricted by law, if it is necessary for (...) the interest of environmental protection.“*
- Art. 44: *„(1) Everyone has the right to a favourable environment.
(2) Everyone is obliged to protect and enhance the environment and the cultural heritage.
(3) No one may endanger, or damage the environment, natural resources, and the cultural heritage beyond the extent laid down by law.
(4) The state looks after a cautious use of natural resources, ecological balance, and effective environmental care, and provides for the protection of specified species of wild plants and animals.
(5) The details of the rights and obligations according to paragraphs 1 to 4 shall be laid down by law.“*
- Art. 45: *„Everyone has the right to timely and complete information about the state of the environment and about the causes and consequences of its condition.“*

Szlovénia/Slovenia

Constitution of the Republic of Slovenia (1991):

- Art. 5: *„In its own territory, the state (...) shall provide for the preservation of the natural wealth and cultural heritage and create opportunities for the harmonious development of society and culture in Slovenia.”*
- Art. 70 3rd sentence: *“The law may provide that natural resources may also be exploited by foreign persons and shall establish the conditions for such exploitation.”*
- Art. 72: *“Everyone has the right in accordance with the law to a healthy living environment. The state shall promote a healthy living environment. To this end, the conditions and manner in which economic and other activities are pursued shall be established by law. The law shall establish under which conditions and to what extent a person who has damaged the living environment is obliged to provide compensation. The protection of animals from cruelty shall be regulated by law.”*
- Art. 73: *“Everyone is obliged in accordance with the law to protect natural sites of special interest, rarities, and cultural monuments. The state and local communities shall promote the preservation of the natural and cultural heritage.”*

Törökország/Turkey

Constitution of the Republic of Turkey (1982):

- Art. 56: *„Everyone has the right to live in a healthy, balanced environment. It is the duty of the state and citizens to improve the natural environment, and to prevent environmental pollution. To ensure that everyone leads their lives in conditions of physical and mental health and to secure cooperation in terms of human and material resources through economy and increased productivity, the state shall regulate central planning and functioning of the health services. The state shall fulfil this task by utilizing and supervising the health and social assistance institutions, in both the public and private sectors. In order to establish widespread health services general health insurance may be introduced by law.”*
- Art. 63: *“The state shall ensure the conservation of the historical, cultural and natural assets and wealth, and shall take supportive and promotive measures towards that end. Any limitations to be imposed on such privately owned assets and wealth and the compensation and exemptions to be accorded to the owners of such, as a result of these limitations, shall be regulated by law.”*
- Art. 168: *“Natural wealth and resources shall be placed under the control of, and put at the disposal of the state. The right to explore and exploit resources belongs to the state. The state may delegate this right to individuals or public corporations for specific periods. Of the natural wealth and resources, those to be explored and exploited by the state in partnership with individuals or public corporations, and those to be directly explored and exploited by individuals or public corporations shall be subject to the explicit permission of the law. The conditions to be observed in such cases by individuals and public corporations, the procedure and principles governing supervision and control by the state, and the sanctions to be applied shall be prescribed by law.”*
- Art. 169: *“The state shall enact the necessary legislation and take the measures necessary for the protection of forests and the extension of their areas. Forest areas destroyed by fire shall be reforested; other agricultural and stock-breeding activities shall not be allowed in such areas. All forests shall be under the care and supervision of the state. The ownership of state forests shall not be transferred to others. state forests shall be managed and exploited by the*

state in accordance with the law. Ownership of these forests cannot be acquired through prescription, nor shall servitude other than that in the public interest be imposed in respect of such forests. Acts and actions which might damage forests shall not be permitted. No political propaganda which might lead to the destruction of forests shall be made; no amnesties or pardons specifically granted for offences against forests shall be legislated. Offences committed with the intention of burning or destroying forests or reducing forest areas shall not be included within the scope of amnesties or pardons applicable on other occasions. The limiting of forest boundaries shall be prohibited, except in respect of areas whose preservation as forests is considered technically and scientifically useless, but whose conversion into agricultural land has been found to be definitely advantageous, and in respect of fields, vineyards, orchards, olive groves or similar areas which technically and scientifically ceased to be forest before 31 December 1981 and whose use for agricultural or stock-breeding purposes has been found advantageous, and in respect of built-up areas in the vicinity of cities, towns or villages."

- *Art. 170: "Measures shall be introduced by law to secure co-operation between the state and the inhabitants of villages located in or near forests in the supervision and exploitation of forests for the purpose of ensuring their conservation and improving the living conditions of their inhabitants; the law shall also regulate the development of areas which technically and scientifically ceased to be forests before 31 December 1981, the identification of areas whose preservation as forest is considered technically and scientifically useless, their exclusion from forest boundaries, their improvement by the state for the purpose of settling all or some of the inhabitants of forest villages in them, and their allocation to these villages. The state shall take measures to facilitate the acquisition, by these inhabitants, of farming equipment and other inputs. The land owned by villagers resettled outside a forest shall immediately be reforested as a state forest."*

Ukrajna/Ukraine

Constitution of Ukraine (1996):

- *Preamble: "(...) aware of our responsibility before God, our own conscience, past, present and future generations,(...)"*
- *Art. 50: "Everyone has the right to an environment that is safe for life and health, and to compensation for damages inflicted through the violation of this right. Everyone is guaranteed the right of free access to information about the environmental situation, the quality of food and consumer goods, and also the right to disseminate such information. No one shall make such information secret."*
- *Art. 85 par. 6: "The authority of the Verkhovna Rada of Ukraine comprises approving national programmes of economic, scientific-technical, social, national, cultural development, and of the protection of the environment;"*
- *Art. 92 par. 5/5: "The following are determined exclusively by the laws of Ukraine: the principles of the use of natural resources, the exclusive (maritime) economic zone and the continental shelf, the exploration of outer space, the organisation and operation of power supply systems, transportation and communications;"*
- *Art. 116 par. 3: "The Cabinet of Ministers of Ukraine ensures (...) the implementation of financial, pricing, investment and taxation policy; the policy in the spheres of labour and employment of the population, social security, education, science and culture, environmental protection, ecological safety and the utilisation of nature;"*

- *Art. 119 par. 3: "Local state administrations on their respective territory ensure (...) the implementation of national and regional programmes for socio-economic and cultural development, programmes for environmental protection, and also — in places of compact residence of indigenous peoples and national minorities — programmes for their national and cultural development;"*
- *Art. 138 par. 5: "The competence of the Autonomous Republic of Crimea comprises (...) elaborating, approving and realising programmes of the Autonomous Republic of Crimea for socio-economic and cultural development, the rational utilisation of nature, and environmental protection in accordance with national programmes;(...)."*

Ábrák jegyzéke

1. ábra: <i>A környezet és az ember kapcsolatát vizsgáló nézetek két pólusa</i>	22
2. ábra: <i>Antropocentrikus-, vegyes-, és az ököcentrikus megközelítések összehasonlítása</i>	26
3. ábra: <i>Az emberi jogok ismérvei</i>	30
4. ábra: <i>A. H. Maslow motivációelméletének tipikus ábrázolása</i>	38
5. ábra: <i>A. H. Maslow motivációelméletének atipikus ábrázolása</i>	38
6. ábra: <i>Az emberi jogok, a szükségletek, az egyenlőség és a méltóság viszonya</i>	40
7. ábra: <i>Az egészséges környezethez való jog általános célja és speciális tárgya közötti kapcsolat</i>	42
8. ábra: <i>A méltóság, az emberi jogok, az egészséges környezethez való jog, és a környezet viszonya</i>	43
9. ábra: <i>Generációk közötti méltányosság</i>	47
10. ábra: <i>Az ET államainak alkotmányos rendelkezései</i>	90
11. ábra: <i>Jogok és kötelezettségek lefedettsége</i>	91
12. ábra: <i>Összehasonlító táblázat</i>	92

Jogesetek jegyzéke

1. Emberi Jogok Európai Bírósága

- *Golder kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 1975. február 21., ügyszám: 4451/70)
- *Tyrer kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 1978. április 25., ügyszám: 5856/72)
- *Klass és mások kontra Németország* (ítélet: 1978. szeptember 6., ügyszám: 5029/71)
- *Silver és mások kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 1983. március 25., ügyszámok: 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75, 7136/75)
- *Leander kontra Svédország* (ítélet: 1987. március 26., ügyszám: 9248/81)
- *Powell és Rayner kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 1990. február 21., ügyszám: 9310/81)
- *Fredin kontra Svédország No. 1.* (ítélet: 1991. február 18., ügyszám: 12033/86)
- *Observer és Guardian kontra Egyesült Királyság:* (ítélet: 1991. november 26., ügyszám: 13585/88)
- *Pine Valley Developments Ltd és mások kontra Írország* (1991. november 29., ügyszám: 12742/87)
- *Ortenberg kontra Ausztria* (ítélet: 1994. november 25., ügyszám: 12884/87)
- *López Ostra kontra Spanyolország* (ítélet: 1994. december 9., ügyszám: 16798/90)
- *McMichael kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 1995. február 24., ügyszám: 16424/90)
- *Hornsby kontra Görögország* (1997. március 19., ügyszám: 18357/91)
- *Balmer-Schafroth és mások v Svájc* (ítélet: 1997. augusztus 26., ügyszám: 22110/93)
- *Guerra és mások kontra Olaszország* (ítélet: 1998. február 19, ügyszám: 14967/89)
- *L.C.B. kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 1998. június 9., ügyszám: 23413/94)
- *McGinley és Egan v Egyesült Királyság* (ítélet: 1998. június 9., ügyszámok: 21825/93, 23414/94):
- *Iatridis kontra Görögország* (ítélet: 1999. március 25., ügyszám: 31107/96)
- *Selmouni kontra France* (ítélet: 1999. július 28., ügyszám: 25803/94)
- *Athanassoglou és mások kontra Svájc* (ítélet: 2000. április 6., ügyszám: 27644/95)
- *Chapman kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 2001. január 18, ügyszám: 27238/95)
- *Verein gegen Tierfabrikern kontra Svájc* (ítélet: 2001. június 28., ügyszám: 24699/94)
- *Papastavrou és mások kontra Görögország* (ítélet: 2003. április 10., ügyszám: 46372/99)
- *Kyrtatos kontra Görögország* (ítélet: 2003. május 22., ügyszám: 41666/98)
- *Hatton és mások kontra Egyesült Királyság* (ítélet: 2003. július 8., ügyszám: 36022/97)

- Gorraiz Lizarraga és mások *kontra* Spanyolország (ítélet: 2004. április 27., ügyszám: 62543/00)
- Vides Aizsardzibas Klubs *kontra* Lettország (ítélet: 2004. május 27., ügyszám: 57829/00)
- Kopecky *kontra* Szlovákia (ítélet: 2004. szeptember 28., ügyszám: 44912/98) - GC
- Moreno Gómez *kontra* Spanyolország (ítélet: 2004. november 16., ügyszám: 4143/02)
- Taşkin és mások *kontra* Törökország (ítélet: 2004. november 10., ügyszám: 46117/99)
- Önergyildiz *kontra* Törökország (ítélet: 2004. november 30., ügyszám: 48939/99) –GC
- Steel és Morris *kontra* Egyesült Királyság (ítélet: 2005. február 15., ügyszám: 68416/01)
- Fadeyeva *kontra* Oroszország (ítélet: 2005. június 9., ügyszám: 55723/00)
- N.A. és mások *kontra* Törökország (ítélet: 2005. október 11., ügyszám: 37451/97)
- Roche *kontra* Egyesült Királyság (ítélet: 2005. október 19., ügyszám: 32555/96)
- Ledyayeva és mások *kontra* Oroszország (ítélet: 2006. október 26., ügyszámok: 53157/99 53247/99 56850/00 53695/00)
- Öçkan és mások *kontra* Törökország (ítélet: 2006. március 28., ügyszám: 46771/99)
- Giacomelli *kontra* Olaszország (ítélet: 2006. november 2., ügyszám: 59909/00)
- Lemke *kontra* Törökország (ítélet: 2007. június 5., ügyszám: 17381/02)
- Hamer *kontra* Belgium (ítélet: 2007. november 27., ügyszám: 21861/03)
- Budayeva és mások *kontra* Oroszország (ítélet: 2008. március 20., ügyszámok: 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 és 15343/02)
- Borysiewicz *kontra* Lengyelország (ítélet: 2008. július 1., ügyszám: 71146/01)
- Tătar *kontra* Románia (ítélet: 2009. január 27., ügyszám: 67021/01)
- Brândușe *kontra* Románia (ítélet: 2009. április 7., ügyszám: 6586/03)
- Verein gegen Tierfabrikern *kontra* Svájc Nr. 2 (ítélet: 2009. június 30., ügyszám: 32772/02)
- Leon és Agnieszka Kania *kontra* Lengyelország (ítélet: 2009. július 21., ügyszám: 12605/03)
- Brosset-Triboulet és mások *kontra* Franciaország (ítélet: 2010. március 29., ügyszám: 34078/02)
- Depalle *kontra* Franciaország (ítélet: 2010. március 29., ügyszám: 34044/02)
- Bacila *kontra* Románia: (ítélet: 2010. március 30., ügyszám: 19234/04)
- Mangouras *kontra* Spanyolország (ítélet: 2010. szeptember 28., ügyszám: 12050/04)
- Deés *kontra* Magyarország (ítélet: 2010. november 9., ügyszám: 2345/06)
- Dubetska és mások *kontra* Ukrajna (ítélet: 2011. február 10., ügyszám: 30499/03)

- Grimkovskaya *kontra* Ukrajna (ítélet: 2011. július 21., ügyszám: 38182/03)
- Vilnes és mások *kontra* Norvégia (ítélet: 2013. december 5., ügyszámok: 52806/09, 22703/10)
- Bor *kontra* Magyarország (ítélet: 2013. június 18., ügyszám: 50474/08)
- Dzemyuk *kontra* Ukrajna (ítélet: 2014. szeptember 4., ügyszám: 42488/02)
- Brincat és mások *kontra* Málta (ítélet: 2014. július 24., ügyszámok: 60908/11 62110/11 62129/11 62312/11 62338/11)

2. Egyéb jogesetek

- Bős-Nagymaros vízlépcső rendszerrel kapcsolatos ügy; Case concerning Gabčíkovo-Nagymaros Project, 1997. Szeptember 25.
- Berkely *kontra* Secretary of State for the Environment és mások ügy (*Egyesült Királyság, House of Lords, 2000. július 6.*)
- Dennis *kontra* Ministry of Defence (*Egyesült Királyság, 2003, EWHC 793 (QB), 02/TLQ/0970, High Court of Justice*)
- Marcic *kontra* Thames Water Utilities Ltd. ügy (*Egyesült Királyság, House of Lords, 2003 UKHL 66*)
- R (*Greenpeace Ltd.*) *kontra* Secretary for the State and Industry ügy (*Egyesült Királyság, 2007 EWHC 311 (Admin), CO/8197/2006, High Court of Justice, Administrative Court*)
- R. (*Hardy*) *kontra* Milford Haven Port Authority ügy (*Egyesült Királyság, Supreme Court of Judicature Court of Appeal, Civil Division, Administrative Court, 2007, EWCA Civ 1403*)
- 4/73. sz. Nold KG *kontra* Bizottság ügy (EUB, 1974)
- 36/75. sz. Rutili *kontra* Ministre de l'intérieur ügy (EUB, 1975)
- 26/69. sz. Stauder *kontra* Ulm városa ügy (EUB, 1969)
- 11/70. számú Internationale Handelsgesellschaft mbH *kontra* Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel ügy (EUB, 1970)
- C-328/04. sz. ügy – Vajnai Attila elleni büntetőeljárás (EUB, 2005)

Bibliográfia

1. Szakkönyvek, monográfiák, kommentárok, tanulmányok

- A. H. Maslow: *Motivation and Personality*. New York, Harper, 2. kiadás, 1970.
- A. H. Maslow: *A lét pszichológiája felé*. Ursis Libris kiadó, Budapest, 2003.
- A. H. Maslow & R. Assogoli & K. Wilber: *Bevezetés a transzperszonális pszichológiába – válogatás Abraham Maslow, Roberto Assogoli és Ken Wilber írásaiból*. Ursus Libris, 2013.
- Alan Boyle: *Human Rights and the Environment: Where Next?* In: Ben Boer (ed.): *Environmental Law Dimensions of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- Alan Boyle: *Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment*. In: Dinah Shelton (ed.): *Human Rights and the Environment Volume I*. Edward Elgar Publishing
- Anja Källner In: Jürgen Schwarze (Hrsg.) *EU- Kommentar* 3. Auflage 2012. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2012. 2708.
- Alexandre Kiss & Dinah Shelton, *Guide to International Environmental Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2007.
- Axel Gosseries: *On Future Generations' Future Rights*. *Journal of Political Philosophy*, 2008.
- Conway W. Henderson: *Understanding International Law*. Wiley-Blackwell. A John Wiley&Sons, Ltd., Publications.2010.
- Dinah Shelton: *Human Rights, Environmental Rights, and the Rights to Environment*. *Stanford Journal of International Law*, 1991-92.
- Ádány Róza: *Megelőző orvostan és népegészségtan*. Medicina Könyvkiadó Zrt., 2011, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_524_Megelőzo_orvostan_nepegeszsegtan/ch03s05.html (2016. augusztus 2.)
- Árva Zsuzsa: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*, 2013.
- Bándi Gyula: *Gondolatok a környezethez való jogról*. In: Raisz Anikó (szerk.): *A nemzetközi közjog aktuális kihívásai*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012.
- Bándi Gyula: *A környezethez való jog aktualitása*. *Rendészeti szemle*, 57. évf. 1. sz. / 2009 - 2009. január.
- Bándi Gyula: *Környezetjog*. Szent István Társulat, Budapest, 2014. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_539_Kornyezetjog/ch01.html (2016. január 24.).

- Bernhard Ehrenzeller & Philippe Mastronardi & Rainer J. Schweizer & Klaus A. Vallender (eds.): *Die schweizerische Bundesverfassung Kommentar*, 2. kiadás, Dike Verlag AG, 2008.
- Dinah Shelton: *Advanced introduction to International Human Rights Law*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, 2014.
- Dinah Shelton: *Human Rights, Environmental Rights, and the Rights to Environment*. *Stanford Journal of International Law*, 1991-1992.
- Edit Brown Weiss: *Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment*. In Steve Vanderheiden (ed.), *Environmental Rights*, UK, 2012.
- Fodor László: *A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásainak tükrében*. *Miskolci Jogi Szemle*, 2. évfolyam (2007) 1. szám.
- Fodor László: *Környezetvédelem az Alkotmányban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.
- Fodor László: *Fejezetek a Motivációkutatásból*. Gondolat Kiadói Kör, 2007.
- Fülöp Sándor: *Az Aarhusi Egyezmény eszméi*. in *Fundamentum* 2008/1 szám.
- Giovanni Biaggini: *Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft (BV)*. in: *BV Kommentar Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft und Auszüge aus der EMRK, den UNO Pakten sowie den BGG*, Orell Füssli Verlag AG, 2007.
- Giuseppe de Vergittini: *Diritto costituzionale*. 7. kiadás, Padova, 2010.
- Gregor Heissl: *Handbuch Menschenrechte*. Facultas Verlags- und Buchhandels AG, Bécs, 2009.
- Greksza Veronika: *Questions on a Comprehensive Protection of the Right to a Healthy Environment in Strasbourg*. In: *Pécs Journal of International and European Law (PJIEL)* 2015/1.
- Greksza Veronika & Mohay Ágoston: *Bevezetés az Európai Unió jogába*. *Studia Europaea* sorozat, Publikon Kiadó, 2014, Pécs.
- Greksza Veronika: *The Right to Water – A Specific Environmental Issue in need of a Comprehensive European System of Guarantees*. In: Greksza Veronika/Szabó Marcel (szerk.): *Right to Water and the Protection of Fundamental Rights in Hungary*. PTE ÁJK Európa Központ *STUDIA EUROPAEA* sorozat része, Pécs 2013.
- Huster & Rux: *Beck'scher Online Kommentar GG*. Epping/Hillgruber, 26. kiadás, 2015.
- Edith Brown Weiss: *Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment*. *American Journal of International Law*, 1990.
- James Griffin: *Human Rights and the Autonomy of International Law*. In: Samantha Besson–John Tasioulas (eds.): *Phylosophy of International Law*, New York, Oxford University Press, 2010.

- James Nickel–Daniel Magraw: *Philosophical Issues in International Environmental Law*. In: Samantha Besson–John Tasioulas (eds.): *The Philosophy of International Law*. Oxford University Press, Oxford, 2010.
- Jan Klabbers: *International Law*. Cambridge University Press.
- Joseph Raz: *Human Rights without foundations*. In: Samantha Besson & John Tasioulas (Eds.) *The Philosophy of International Law*, Oxford University Press, 2010.
- Kardosné Kaponyi Erzsébet: *Az emberi jogok nemzetközi védelme*, doktori értekezés. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/118/1/kaponyi_erszebet.pdf (2016. január 15.)
- Kecskés Gábor: *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*, doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
- Kovács Péter: *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata kidolgozásának története és elfogadásának körülményei*. Isustum Aequum Salutare V. 2009/2. <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20092sz/03.pdf> (letöltve 2016. január 15.)
- Ludwig Krämer: *Az Európai Unió környezeti joga*. Dialóg Campus. Budapest-Pécs, 2012.
- Malgosia Fitzmaurice: *Environmental Degradation*. In: Daniel Moeckli–Sangeeta Shah–Sandesh Sivakumaran (eds.): *International Human Rights Law*. Oxford University Press, Második Kiadás, 2014.
- Malcolm N. Shaw: *International Law*. Cambridge University Press, 2014.
- Mohay Ágoston: *Back to the Drawing Board? Opinion 2/13 of the Court of Justice on the Accession of the EU to the ECHR - Case note*. In: Pécs Journal of International and European Law, Vol. 2015, no. 1.
- Ole W. Pedersen: *A Bill of Rights, Environmental Rights and the UK Constitution*, SSRNid1673122.
- Osztovits András (szerk.): *Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata* (Complex, 2011)
- Patricia Birnie & Alan Boyle & Catherine Redgwell (eds.): *International Law and the Environment*. Oxford University Press, New York, 2009.
- Pánovics Attila: *Az Aarhusi Egyezmény hatása az EU jogára, különös tekintettel az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésre*. In: Pánovics Attila & Glied Viktor (szerk.): *...Cselekedj lokálisan!: társadalmi részvétel környezeti ügyekben*. Pécs, Publikon Kiadó, 2012.
- Richard P. Hiskes: *The Rights to a Green Future: Human Rights, Environmentalism, and Intergenerational Justice*. Human Rights Quarterly, 2005.
- Roda Mushkat: *Contextualizing Environmental Human Rights: A relativist Perspective*. In: Dinah Shelton (ed.): *Human Rights and the Environment Volume I*. Edward Elgar Publishing.

- René Rhinow & Markus Schefer: *Schweizerisches Verfassungsrecht*, 2. kiadás, 2009.
- Richard Clayton & Hugh Tomlinson (eds.): *The Law of Human Rights*. Second Edition, Volume 1, Oxford University Press, 2009.
- Rodolfo Stavenhagen: *Needs, Rights and Social Development*. United Nations Research Institute for Social Development, 2003.
- Riccardo Pavoni: *Environmental Jurisprudence of the European and Inter-American Courts of Human Rights*. In: Ben Boer (ed.): *Environmental Law Dimensions of Human Rights*. Oxford University Press, Oxford, 2015.
- Samantha Besson: *Justifications*. In: Daniel Moeckli & Sangeeta Shah & Sandesh Sivakumaran (eds.): *International Human Rights Law*. Oxford University Press, Második Kiadás, 2014.
- Sólyom László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2011.
- Stephen C. Neff: *United Kingdom*. In: Dinah Shelton (ed.), *International Law and Domestic Legal Systems – Incorporation, Transformation, and Persuasion*, Oxford University Press, 2011.
- Stephen J. Turner: *A Substantive Environmental Right*. Wolters Kluwer Law & Business, 2008.
- Szalayné Sándor Erzsébet: *Az egyén jogi helyzete az Európai Unióban*. PTE ÁJK Európa Központ, Nemzetközi- és Európaijogi Tanszék, valamint Babes-Boyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 2010.
- Szalayné Sándor Erzsébet: *Interlaken-Izmir-Brighton: a strasbourgi jogorvoslati rendszer átalakítása*. Közjogi Szemle, 2013. március.
- Thomas Buergenthal: *Human Rights*. In: Max Planck Encyclopedia of Public International Law.
- Thierry S. Renaux & Michel de Villers: *Code Constitutionnel*. 2011, Lexis Nexis SA, Paris, 2010.
- Ulrich Häferlin & Walter Haller & Hellen Keller: *Schweizerisches Bundesstaatsrecht*, 8. kiadás, 2012.

2. Jogi normák

2.1. Alkotmányok

- Albánia Köztársaság 1998. évi Alkotmánya
- Andorrai Hercegség 1993. évi Alkotmánya
- Osztrák Köztársaság 1930. évi Alkotmánya
- Azerbajdzsán Köztársaság 1995. évi Alkotmánya
- Belga Királyság 1994. évi Alkotmánya
- Bosznia és Hercegovina Köztársaság 1995. évi Alkotmánya
- Bolgár Köztársaság 1991. évi Alkotmánya
- Ciprus Köztársaság 1960. évi Alkotmánya
- Cseh Köztársaság 1992. évi Alkotmánya (+*Alapvető jogok és szabadságok 1992. évi Chartája*)
- Dán Királyság 1953. évi Alkotmánya
- Egyesült Királyság: Magna Carta (1297), The Petition of Right (1628), Habeas Corpus Act (1679), Bill of Rights (1689), Act of Settlement (1701), Union with Scotland Act (1706), Union with Ireland Act (1800), Parliament Acts (1911 & 1949), Life Peerages Act (1958), European Communities Act (1972), Senior Courts Act (1981), Northern Ireland Act (1998), Scotland Act (1998), Human Rights Act (1998), House of Lords Act (1999), Constitutional Reform Act (2005), Government of Wales Act (2006), Fixed-term Parliaments Act (2011)
- Észt Köztársaság 1992. évi Alkotmánya
- Finn Köztársaság 1999. évi Alkotmánya
- Francia Köztársaság 1959. évi Alkotmánya (+2004. évi *Környezeti Charta*)
- Grúz Köztársaság 1995. évi Alkotmánya
- Görög Köztársaság 1975. évi Alkotmánya
- Holland Királyság 2008. évi Alkotmánya
- Horvát Köztársaság 2010. évi Alkotmánya
- Izland Köztársaság 1944. évi Alkotmánya
- Írország 1937. évi Alkotmánya
- Liechtenstein Hercegség 1921. évi Alkotmánya
- Lengyel Köztársaság 1997. évi Alkotmánya

- Lett Köztársaság 1933. évi Alkotmánya
- Litván Köztársaság 1992. évi Alkotmánya
- Luxemburgi Nagyhercegség 1868. évi Alkotmánya
- Macedón Köztársaság 1991. évi Alkotmánya
- Magyarország 2011. évi Alaptörvénye
- Málta Köztársaság 1964. évi Alkotmánya
- Moldovai Köztársaság 1994. évi Alkotmánya
- Monaco Hercegség 1962. évi Alkotmánya
- Montenegró Köztársaság 2007. évi Alkotmánya
- Német Köztársaság 1949. évi Alaptörvénye
- Norvég Királyság 1814. évi Alkotmánya
- Olasz Köztársaság 1948. évi Alkotmánya
- Orosz Föderáció 1995. évi Alkotmánya
- Örmény Köztársaság 1995. évi Alkotmánya
- Portugál Köztársaság 1974. évi Alkotmánya
- Román Köztársaság 1991. évi Alkotmánya
- San Marino Köztársaság 1974. évi Alkotmánya
- Spanyol Királyság 1978. évi Alkotmánya
- Svájc Köztársaság 1999. évi Alkotmánya
- Svéd Királyság 1991. évi Alkotmánya
- Szerb Köztársaság 2006. évi Alkotmánya
- Szlovák Köztársaság 1992. évi Alkotmánya
- Szlovén Köztársaság 1991. évi Alkotmánya
- Török Köztársaság 1982. évi Alkotmánya
- Ukrán Köztársaság 1996. évi Alkotmánya

2.2. Egyéb nemzeti jogforrások

- 13/2013. (VI. 17.) AB határozat
- 3114/2016. (VI. 10.) AB határozat

Egyesült Királyság:

- Freedom of Information Act
- Environmental Impact Assessment Directive

Franciaország:

- 1976. évi július 10-i természet védelméről szóló törvény
- 1995. évi február 2-i Környezetvédelmi törvény

Magyarország:

- 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról
- 1994. évi LV. törvény a termőföldről
- 2011. évi CXCVI. törvény a nemzeti vagyonról
- 18/1994.(V.20.) AB határozat
- 14/1998. (V. 8.) AB Határozat

Svájc:

- Környezetvédelméről szóló törvény
- Rendelet a környezetre káros anyagokról (*Stoffverordnung, StoV, SR 814.013*)
- Rendelet a súlyos balesetek elleni védelemről (*Störfallverordnung, StFV, 814.012*)
- Zajcsökkentési rendelet (*Lärmschutz-Verordnung, LSV; SR 814.41*)
- Levegőtisztasági rendelet (*Luftreinhalte-Verordnung, LRV; SR 814.318.142.1*)
- Környezeti hatásvizsgálatról szóló rendelet (*Umweltverträglichkeitsprüfungs-Verordnung, UVPV, SR 814.011*)
- Hulladékról szóló technikai rendelet (*Technische Verordnung über Abfälle, TVA; SR 814.600*)
- Italcsomagolásról szóló rendelet (*Getränkeverpackungs-Verordnung, VGV; SR 814.621*)
- Szennyezett területek helyreállításáról szóló rendelet (*Altlasten-Verordnung, AltIV; SR 814.680*)

- Környezetbe történő kibocsátásról szóló rendelet (*Freisetzungsverordnung, FrSV; SR 814.911*)
- Nem ionizáló sugárzás elleni védelemről szóló rendelet (*Verordnung über den Schutz vor nichtionisierender Strahlung, NISV; SR 814.710*)

2.3. Nemzetközi jogi normák

2.3.1. Európai Unió

- Európai Unióról szóló szerződés
- Európai Unió működéséről szóló szerződés
- Európai Unió Alapjogi Chartája
- EUB 2/13 számú tanácsadó véleménye
- Az Európai Parlament és a Tanács 1049/2001/EK rendelete, (2001. május 30.) az Európai Parlament, a Tanács és a Bizottság dokumentumaihoz való nyilvános hozzáférésről
- Az Európai Parlament és a Tanács 2003/4/EK irányelve (2003. január 28.) a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről
- Az Európai Parlament és a Tanács 2003/35/EK irányelve (2003. május 26.) a környezettel kapcsolatos egyes tervek és programok kidolgozásánál a nyilvánosság részvételéről, valamint a nyilvánosság részvétele és az igazságszolgáltatáshoz való jog tekintetében a 85/337/EGK és a 96/61/EK tanácsi irányelv módosításáról
- Európai Bizottságnak az irányelvjavaslata az igazságszolgáltatáshoz való hozzájárulásról. COM (2003) 624, 2003. október 22.
- Az Európai Parlament és a Tanács 1367/2006/EK rendelete, (2006. szeptember 6.) a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló Aarhusi Egyezmény rendelkezéseinek a közösségi intézményekre és szervekre való alkalmazásáról
- Az Európai Parlament és a Tanács 1386/2013/EU határozata (2013. november 20.) a „Jólét bolygónk felélése nélkül” című, a 2020-ig tartó időszakra szóló általános uniós környezetvédelmi cselekvési programról

2.3.2. Európa Tanács

- Európa Tanács Alapszabálya
- Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről (*Emberi Jogok Európai Egyezménye*), Róma, 1950. november 4.
- 15. kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményhez (*Strasbourg, 2013. június 24.*)
- 16. kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményhez (*Strasbourg, 2013. október 2.*)
- Emberi Jogok Európai Bíróságának Szabályzata (*2014. január 1.*)
- Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1431 (1999) számú ajánlása (*Európa Tanács által meghozandó intézkedések a környezetvédelem terén*)
- Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1614 (2003) számú ajánlása (*Környezet és az emberi jogok*)
- Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1885 (2009) számú ajánlása (*Az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez csatolandó kiegészítő jegyzőkönyv készítése, az egészséges környezethez való jogról*)
- Miniszterek Tanácsának válasza a PK 1614-es ajánlására (*Doc. 10041, 2004. január 24.*)
- Emberi Jogokat Irányító Bizottság reagálása a PK 1885-ös ajánlására (*DH-DEV(2010)03*)
- Miniszterek Tanácsának válasza a PK 1885-es ajánlására (*CM/AS(2010)Rec1883-1885-final*)

2.3.3. ENSZ

- Egészségügyi Világszervezet Alapokmánya
- Egyezmény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról (*Aarhusi Egyezmény*)
- Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata
- ENSZ Közgyűlés A/RES/64/292 sz. határozata
- Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egységokmánya
- Johannesburgi Nyilatkozat a fenntartható fejlődésről
- Környezet és Egészség Európai Kartája (Frankfurt am Main, 1989)

- Környezetre veszélyes tevékenységek által okozott károkért való polgári felelősségről szóló Egyezmény (Lugano, 1993)
- Közös Jövők Jelentés (1987)
- Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory opinion of 8 July 1996, ICJ Report
- Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmánya
- Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről (1992)
- Stockholmi Nyilatkozat (1972)
- Szennyezőanyag-kibocsátási és szállítási nyilvántartásokról szóló Jegyzőkönyv

2.3.4. Egyéb nemzetközi jogi forrás

- Afrikai (Banjuli) Charta az emberek és népek jogairól
- Budapest Memorandum (2014. április 24-25-én, Budapesten a „Fenntartható jövő modellintézményei” címmel megtartott nemzetközi konferencia záró dokumentuma)
- Emberi Jogok Amerikai Egyezménye (+ *San Salvadori kiegészítő jegyzőkönyv*)

3. Egyéb források jegyzéke

- Aarhusi Egyezmény Megfelelési Bizottsága Belgium megfeleléséről, Doc. ACCC/C/2005/11, 2006. április 26.
- A „Right2Water” kezdeményezés: <http://right2water.eu/> (2014. július 30.)
- Az ET tagállami alkotmányainak eredeti és angol nyelvű szövegeinek forrása: <http://www.legislationline.org/documents/section/constitutions> (2016. április 28.)
- Az Aral tóról készült műholdfelvételek forrása: http://earthobservatory.nasa.gov/Features/WorldOfChange/aral_sea.php (2015. november 23.)
- Az Emberi Jogok Európai Egyezményében és annak kiegészítő jegyzőkönyveiben foglalt jogok és szabadságok megsértése államokra és cikkekre lebontva 1959 és 2015 között: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2015_ENG.pdf (2016. június 23.)
- Az Európa Parlament „Right2Water” kezdeményezéssel kapcsolatos döntéséről: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/20150903IPR91525/Right2water-citizens%E2%80%99-initiative-Commission-must-act-say-MEPs> (2016. június 22.)

- C. G. Weeramantry bíró, a Nemzetközi Bíróság volt alelnökének vitaindító előadása. 2014. április 24, Budapest, „Fenntartható jövő modell-intézményei” nemzetközi konferencia
- C.G. Weeramantry különvéleménye a Nemzetközi Bíróság elé terjesztett Bós-Nagymaros vízlépcső rendszerrel kapcsolatos ügyben. 91. o. b) pont. A különvéleményt lásd: <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7383.pdf> (2016. január 28.)
- Demográfiai statisztikák:
<http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/> (2016. április 29.)
- Earthjustice, Environmental Rights Report: *Human Rights and the Environment, Materials for the 61st session of the UN Commission on Human Rights*. Geneva 2005 – http://earthjustice.org/sites/default/files/library/references/2005_ENVIRONMENTAL_RIGHTS_REPORTrev.pdf (2016. augusztus 2.)
- Egy főre jutó éves kommunális hulladék mennyiség statisztika:
<https://data.oecd.org/waste/municipal-waste.htm> (2016. április 29.)
- Egy főre jutó éves szén-dioxid kibocsátás statisztika: <https://data.oecd.org/air/air-and-ghg-emissions.htm> (2016. április 29.)
- EJEB által folyamatosan frissített *factsheet* az EJEB környezettel kapcsolatos ítélezési gyakorlatáról, amely a legrelevánsabb, és a legfrissebb ügyek összefoglalóját adja. A legfrissebb összefoglalót lásd: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Environment_ENG.pdf (2016. június 23.)
- EJEB kérelmezői formanyomtatvány:
http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/forms&c=#n14525302412866418000011_pointer (2016. június 9.)
- Environmental Information Regulations 2004 (SI 2004 No. 3391) and Environmental Information (Scotland) Regulations 2004 (SSI 2004 No. 520)
- Forrás az Amazonas medence menti erdőirtás és az EU kapcsolatáról:
http://www.fern.org/sites/fern.org/files/Stolen%20Goods_EN_0.pdf (2015. november 23.)
- Forrás az Aral tó jelenségről:
<http://www.eoearth.org/view/article/51cbecf47896bb431f68eb68/> (2016. január 3.)
- Forrás az Ogoni ügyről:
<http://www.cesr.org/downloads/AfricanCommissionDecision.pdf> (2015. november 23.)
- House of Lords and House of Commons Joint Committee on Human Rights: *A Bill of Rights for the UK?* 2007-2008-as ülészakasz 29. javaslat, HL 165-1, HC 151-1, 2008.

- *Human Rights and the Environment*, Rio+20: Joint Report OHCHR and UNEP, Brazil, 2012
- International Union for Conservation of Nature and Natural Resources: *The Law of Energy for Sustainable Development*. Kézikönyv, 2015
- Kolontár-jelentés: a Vörösiszap-baleset okai és tanulságai. Budapest 2011;
<https://drive.google.com/file/d/0B2VBBNvcrLcZYjc3MTQ4ZTAAtNGNIMi00ZTEeXLTkwMDktNmU0NmYxYTMzOWFl/view?pli=1> (2015. november 23.)
- Manual on Human Rights and the Environment, Council of Europe Publishing, 2. kiadás, Strasbourg, 2012. – Az Európa Tanács által kiadott 195 oldalas kimerítő összefoglaló kézikönyv az EJEH környezeti ítélezési gyakorlatáról:
http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DH_DEV_Manual_Environment_Eng.pdf (2016. június 23.)
- Northern Irish Human Rights Commission (NIHRC): *A Bill of Rights for Northern Ireland*. Norma javaslat, 2008
- Országgyűlési vizsgálóbizottsági jelentés a vörös-iszap katasztrófáról:
<http://www.parlament.hu/irom39/04795/04795.pdf> (2015. november 23.)
- Practical Guide on Admissibility Criteria:
http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_ENG.pdf (2016. június 9.)
- Születéskor várható élettartam statisztika: <https://data.oecd.org/healthstat/life-expectancy-at-birth.htm> (2016. április 29.)
- The Aarhus Convention Implementation Guide:
http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/Publications/Aarhus_Implementation_Guide_interactive_eng.pdf (2016. április 25.)
- Winston Churchill 1946. szeptember 19-ei zürichi beszéde:
http://europa.eu/about-eu/eu-history/founding-fathers/pdf/winston_churchill_en.pdf (2016. június 23.)
- 2015. március 17-és 18-án Strasbourgban megtartott „How to litigate before the European Court of Human Rights” ERA konferencia gyakorlati előadásai: Roberto Spano bíró (bevezető előadás); Adam Craig Weiss (European Roma Rights Centre, jogász, ügyvezető igazgató – előadás címe: „Representing an Applicant before the ECHR-A User’s Guide”); és Pamela McCormick (jogász, EJEH Hivatal, előadás címe: „Practical advice on communication with the Registry”)